

Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Niftarlake" 1986

<https://hdl.handle.net/1874/9601>

JAARBOEKJE

1986

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP

NIFTARLAKE

TEVENS

CATALOGUS

VAN DE
JUBILEUMTENTONSTELLING
OP SLOT ZUILEN

Voorwoord

Niftarlake drie kwart eeuw oud! Het is ondergetekende, die het voorrecht had die hele periode in hetzelfde huis aan de Vecht te wonen, vergund een inleidend woord ter herdenking te schrijven, omdat ik enige decennia voorzitter ben geweest en thans van de vele leden, welke Niftarlake telt, degene ben, die het langst als zodanig heeft gefungeerd.

In de rustige jaren, die aan de eerste wereldoorlog vooraf gingen, is Niftarlake opgericht. Toen was het door de overvloed van enkelen niet alleen mogelijk de kosten van onderhoud van wat van de Zegepralende Vecht was overgebleven, te dragen, maar konden zelfs nieuwe plannen door particulieren worden uitgevoerd. Ik noem twee voorbeelden.

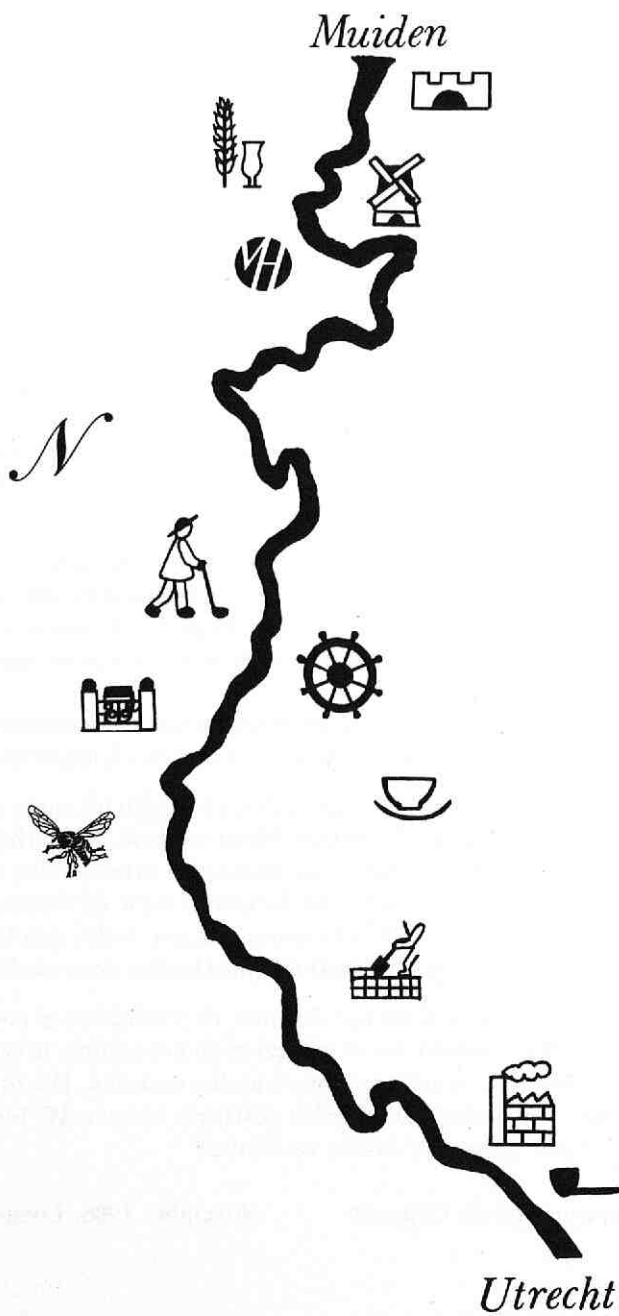
Nijenrode was in volle glorie uit zijn as herrezen en wat het natuurschoon betreft, werden de plannen tot in cultuur brengen van Terra Nova uitgevoerd.

Hoe anders is de situatie thans. Niet het individu kan zich uit eigen middelen met de zorg van het behoud van het bestaande belasten, doch de overheid beschermt thans door de wet alle tenminste vijftig jaar oud zijnde zaken, welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun volkskundige waarde alsmede stads- en dorpsgezichten, welke een beeld vormen, dat van algemeen belang is wegens de schoonheid of het karakter van het geheel.

Niftarlake heeft er inmiddels door zijn dochter, de Vechtplassen commissie voor zorg gedragen, dat nauwlettend wordt toegezien op het schone, hetwelk de streek biedt. Zelf spoort het aan tot belangstelling voor het verleden. Daarin is Niftarlake door een nog steeds groeiend aantal leden geslaagd. Moge zulks tenminste in de komende kwart eeuw maar ook daarna zo blijven!

N.J.C.M. Kappeyne van de Cappello

November 1986, Loenen a/d Vecht.

”Langs de oevers van de Vecht”

Onder deze titel wordt op 8 juli 1987 de tentoonstelling van het 75-jarig Oudheidkundig Genootschap Niftarlake geopend. De inrichting van de tentoonstelling volgt zoveel mogelijk de Vecht van Utrecht naar Muiden. Men passeert tijdens de rondgang dertien onderwerpen, die gerelateerd zijn aan de dorpen en steden in het Vechtgebied.

De onderwerpen hebben alle een eigen symbool. Deze staan in de tentoonstelling rechtsboven op de panelen.

NIFTARLAKE

VERVOER

DE UTRECHTSE PIJP

COLF

STEENFABRIEKEN

VAN HOUTEN CACAO

VERVENING

JENEVER

PORSELEIN

MOLENS

'DE BIJ'

MUIDEN

BUITENPLAATSEN

Bij het begin van de tentoonstelling ontvangt u een lijst met korte beschrijving van het tentoongestelde.

In deze catalogus vindt u over het merendeel van de onderwerpen artikelen met achtergrondinformatie. De schrijvers van deze artikelen verdienen onze bijzondere dank.

De tentoonstelling kwam tot stand onder leiding van de tentoonstellingscommissie van ons genootschap. Voorzitter van deze commissie is de heer A.J.A.M. Lisman en hij wordt bijgestaan door mevrouw Mr. M.A. Dukes-Greup, mevrouw C.H. ter Laan-Dingemans en mevrouw S.S. Munnig-Schmidt-Neubauer.

Het schema van de tentoonstelling en het opzetten daarvan werd uitgevoerd door Nicole Bartijn, Duco van der Eems, Anca Grundmann en Miriam Schleijsen, studenten van de Reinwardt Academie (H.B.O. voor museologie) te Leiden. Zij deden dit als onderwerp voor hun tweedejaars practicum onder leiding van de heer E. Alexander, leraar aan de Academie. Het Genootschap is de Reinwardt academie zeer veel dank verschuldigd voor deze hulp. De professionele opzet van de tentoonstelling is geheel aan hen te danken.

Ons lid de heer J.H.P. Roeland heeft zijn gewaardeerde medewerking verleend aan de publiciteit voor dit evenement. Van vele zijden buiten het Genootschap werd eveneens hogelijk gewaardeerde steun ondervonden. Allereerst dienen de bruikleengevers hulde te worden betoond. Zonder hen is een tentoonstelling als deze niet te verwezenlijken. Zo kwamen voorwerpen van:

- het Centraal Museum te Utrecht,
- het Rijksmuseum 't Loo te Apeldoorn,
- het Kasteel Museum Sypsteyn te Loosdrecht,
- het Gemeente Museum te Weesp,
- de Stichting Slot Zuilen,
- Antiquariaat Hoog-Antink te Loenen,
- het Niemeyer Tabacologisch Museum te Groningen,
- het Rijksarchief te Utrecht,
- de Gemeentelijke Archiefdienst te Amsterdam,
- het Drents Museum te Assen,
- de Historische Kring te Loosdrecht,
- het archief Verkade Fabrieken te Zaandam,
- de Stichting Bijenteelt Musuem te Odijk,
- de Stichting Early Golf te Aerdenhout.

Door vele particulieren en leden van ons genootschap werden voorwerpen ter expositie afgestaan waarvoor een woord van lof hier niet mag ontbreken.

Van niet minder belang is de geldelijke ondersteuning die wij mochten ontvangen. Het is zeer stimulerend te ervaren hoe een initiatief van een vereniging als de onze herkend wordt als van tenminste regionaal belang door de verschillende overheden

en steunverlenende fondsen en stichtingen. Met ere mogen zij genoemd worden: de gemeentes Utrecht, Maarssen, Breukelen, Loenen, Abcoude, Nigtevecht en Weesp, het Fentener van Vlissingen fonds, het Carel Hempermanfonds, het Anjerfonds, de K.F. Heinstichting, de Stichting Comité voor de zomerpostzegels, de Spaarbank voor Breukelen en Omstreken en de A.C.F. Chemiefarma N.V. Tenslotte danken wij de vele leden van het genootschap die op enigerlei wijze geholpen hebben om deze jubileumtentoonstelling tot stand te brengen. Het Bestuur wenst alle bezoekers een aangenaam en leerrijk bezoek aan deze tentoonstelling, die ook Voltooid Verleden Vecht zou kunnen heten.

Het Bestuur.

Lauwerecht op een kaart uit 1695 van R. en J. Ottius.

Utrechtse pijpenmakerijen langs de Vecht

De eerste berichten over het roken van tabak komen uit Engeland. Reeds in 1753 werd er in Engeland, naar het voorbeeld van de Noord-Amerikaanse indianen, tabak uit zeer kleine aardn pijpen gerookt. Vooral soldaten en zeelieden zorgden voor de verspreiding van de rookgewoonten naar het vaste land van Europa, waar zij de bevolking met hun "rookkunst" in grote consternatie brachten.

De Utrechtse burgers zullen echter met de komst van de Graaf Van Leicester en zijn troepen in 1585 met het roken vertrouwd zijn geraakt. Tot het eerste kwart van de 17de eeuw bleven Engelse en Schotse troepen binnen de stad gelegerd. Met deze troepen zullen ongetwijfeld de eerste pijpenmakers naar Utrecht gekomen zijn.

De "Gouden Eeuw" was een uitermate gunstige periode voor de ontwikkeling van deze nieuwe vorm van consumptie. De groeiende vraag naar tabakspijpen bood deze eerste pijpenmakers een uitstekende broodwinning.

De stad Utrecht was als plaats van vestiging voor de pijpenmakers niet erg geschikt, omdat de pottenbakkers, die het bakken van de pijpen en de pijpenpotten verzorgden, buiten de stad woonden. Al vanaf de 14de eeuw woonden en werkten de pottenbakkers, vanwege het brandgevaar, in Lauwerecht, een gerecht ten noorden van de stad. Aangezien het zeer bezwaarlijk was de ongebakken pijpen over grote afstanden te vervoeren, nestelden de pijpenmakers zich zo dicht mogelijk bij de pottenbakkersovens.

Het gerecht Lauwerecht was een ambachtsheerlijkheid en was leenroerig aan de Domproosdij. Tot aan de Franse tijd (1795-1813) en een korte tijd daarna bleef het gerecht in partikuliere handen. In 1823 werd Lauwerecht als een nieuwe wijk bij de stad getrokken. Lauwerecht strekte zich als een lintbebouwing uit langs de oostelijke over van de Vecht. De Vecht vormde voor de pottenbakkers en pijpenmakers niet alleen een voortreffelijke aan- en afvoeroute voor grondstoffen en eindprodukten, maar het water was bovendien onontbeerlijk voor de kleibereiding. De inwoners bezaten niet het burgerschap van de stad Utrecht, maar het vermoeden bestaat dat voor het gerecht vrije vestiging gold.

Over de eerste Utrechtse pijpenmakers zijn weinig gegevens bekend. Wel vinden wij bij opgravingen in de stad en bij het ploegen op het land hun vroeg 17de eeuwse produkten. De kleine kopjes hebben een typisch Engels model en een spoorvormig uitsteekseltje onder de bodem. De fraaie glanzende strepen op het oppervlakte van kop en steel wijzen erop dat de ongebakken pijpen met agaatsteen werden gepolijst. Het engelse model bleef vrijwel de gehele eerste helft van de 17de eeuw gehandhaafd. Omstreeks 1630 veranderde het puntige spoortje onder de kop in een "hieltje" met een vlakje, waarop een merkje gestempeld kon worden. Deze merkjes, die tot ongeveer 1660 werden gebruikt, geven aan dat in die periode minstens 10 verschillende pijpenmakers aan de produktie deelnamen.

Deze pijpenmakers maakten pijpen van verschillende kwaliteit en lengte. De korte

pijpen hadden lengten van kop tot mondstuk van 20 tot 25 cm, werden niet gemerkt en niet geglaasd (bewerkt met agaatsteen). Deze hadden slechts een raderversiering op de naar de roker toegekeerde zijde van de kop. De lange pijpen (lengte tot 60 cm) hadden daarentegen glanzende strepen, een complete radering rond de koprand en een hielmerk.

Uit de tweede helft van de 17de eeuw zijn enkele documenten bewaard gebleven, die ons een goede kijk geven op de activiteiten van de pijpenmakers. Bekend door de vele archiefstukken waarin zijn naam en beroep als "toubacqspijpmaecker" werd opgetekend, was Jan Willemz Vlack. In 1651 verkocht deze pijpenmaker een huis aan de Daalsedijk en later in 1656 een huis aan de Catharijnestraat. Hieruit blijkt dat deze pijpenmaker, die zijn bedrijf in Lauwerecht had, een vermogend man was. Vlack moet een goed lopend bedrijf gehad hebben, want in 1663 verzocht hij om een vergunning voor een verbouwing in Lauwerecht en in 1669 kocht hij het pand met erf dat naast zijn bedrijf gelegen was.

In 1671 sloot Vlack een overeenkomst met de pottenbakkersbaas Jacobus Vlugh. Hieruit krijgen wij een indruk van de samenwerking tussen pijpenmaker en pottenbakker. De pottenbakker belooft hierin dat hij alle pijpen zal bakken, die door Vlack en zijn knechts gemaakt worden. Voor het bakken van een pot pijpen wordt 7 stuivers gerekend.

Voorts mag Vlack zijn pijpen niet bij een andere pottenbakker laten bakken en Vlugh nooit de pijpen van Vlack weigeren te bakken. Zijn de pijpen na het bakken niet goed gebakken dan dienen de pijpen voor hetzelfde geld te worden overgebakken.

In datzelfde jaar 1671 werd nog een overeenkomst opgesteld. In dit contract werd de overname geregeld van het pijpenmakersgereedschap van de overleden pijpenmaker Philip van der Valck. Zijn weduwe Grietien Joris verklaart hierbij dat zij voor de som van 36 Carolus-guldens vormen, schroeven, planken en al het overige gereedschap aan haar schoonzoon de pijpenmaker Pel Evertsz van Beek heeft verkocht. Uit dit stuk leren wij dus 3 pijpenmakers uit de tweede helft van de 17de eeuw kennen. De pijpenmaker Philip van der Valck overleed in 1669. Het feit dat zijn weduwe pas 2 jaar na zijn dood zijn gereedschap verkocht, duidt erop dat zij het bedrijf van haar man nog een poos heeft voortgezet.

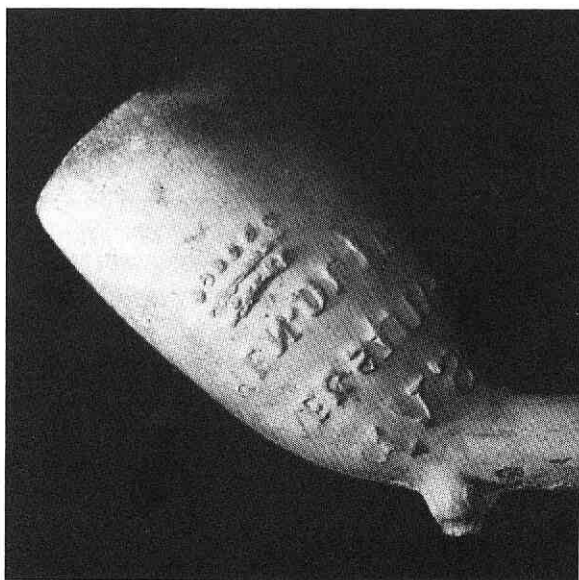
Uit Willige-Langerak, een plaatsje bij Schoonhoven, arriveerde omstreeks 1650 de pijpenmaker Bastiaen Cornelisz van Groeneveld met zijn gezin in Lauwerecht. In 1676 vond het huwelijk van zijn zoon Jacobus Bastiaensz plaats, die eveneens pijpenmaker in Lauwerecht was. In 1661 verzocht en verkreeg de pijpenmaker Jacob Dircksz van Deijl het burgerschap van de stad Utrecht.

Van al deze pijpenmakers uit de tweede helft van de 17de eeuw hebben wij de produkten niet kunnen determineren omdat er in die periode geen pijpen gemerkt werden. Zij maakten korte grove tabakspijpen die tot het begin van de 19de eeuw kenmerkend zullen blijven voor het Utrechtse produkt. De korte pijp gaf de

kleinschalige familiebedrijfjes een goede concurrentiepositie tegenover de Goudse pijpenfabrieken. Voor het vervaardigen van dit type pijp waren minder handelingen en vakkennis nodig. Hierdoor konden ook de gezinsleden van de pijpenmaker aan de produktie deelnemen wat een besparing van loonkosten opleverde.

De pijpenmaker uit de 18de eeuw heeft het de onderzoeker een stuk gemakkelijker gemaakt. Vanaf ongeveer 1730 voorzagen zij hun pijpen op de zijkant van de kop van een merk, dat uit de beginletters van de lettergrepen van hun naam bestond. Zo zijn de merken DVS, HVS en PVS de merken van de gebroeders Dirk, Hendrik en Pieter Versluijs. Bovendien hebben enkele Utrechtse pijpenmakers hun volle naam op de pijpen achtergelaten.

Jan Huygen Versluijs, die omstreeks 1700 met zijn gezin naar Lauwerecht kwam, werd de stamvader van het pijpenmakersgeslacht Versluijs, dat ruim een eeuw de roker in de stad en in de regio van pijpen voorzag.

Pijpenmakersmerk met volledige naam 'Hendrik Versluijs' (foto J.P. Stolp).

Het hoogtepunt van de 18de eeuwse pijpenfabrikage in Lauwerecht zal zo rond het midden van de 18de eeuw gelegen hebben. Uit de gegevens uit de inkomstenbelasting voor 1753 blijkt dat de pijpenmakers de belasting vrijwillig betaalden. Omstreeks 1770 werd het verloop van de pijpenmakerij in Lauwerecht merkbaar. Nadat de pijpenmakers zich op hogere leeftijd of door vertrek uit het bedrijf terugtrokken, werden zij nagenoeg niet meer opgevolgd. Het verval in de pijpenindustrie werd nog bespoedigd door de minder rooskleurige economische situatie

in de Republiek. Door de oorlog met Engeland (1780-1784) stagneerde de handel overzee en werd o.a. de tabak schaars. De hogere tabaksprijs deed de vraag naar tabakspijpen dalen. In een lijst uit 1784 waarin personen (en hun beroepen) werden vermeld, die geschikt werden geacht om dienst te doen in het leger, vinden we nog 2 pijpenmakers en 4 knechten in de leeftijdsgroep van 18 tot 60 jaar. Met de oudere pijpenmakers komen wij op een totaal van 4 pijpenmakers.

In 1793, (wordt bij het opleggen van de 100e penning vermeld, dat 3 pijpenmakers en 3 knechten in behoeftige omstandigheden verkeerden en de belasting niet konden betalen. In 1806 was er nog slechts één pijpenmakerij in bedrijf. In 1815 blijkt dat deze bijzondere tak van nijverheid voor Utrecht verloren was gegaan. De Vroedschap probeerde inmiddels de werkgelegenheid enigszins te herstellen door het vestigen van nieuwe bedrijven rond Utrecht te bevorderen. In dit kader verkreeg de advocaat en notaris David van Sorgen, die tevens eigenaar was van de pannbakkerij "Westraven", in 1776 het alleenrecht voor het bakken van lange pijpen voor de provincie Utrecht. Hij verkreeg die toestemming op voorwaarde dat hij de fabriek zou oprichten bij de stad Utrecht en dat hij de produktie van de fabriek minstens 20 jaar, zonder onderbreking, op gang zou houden. Nadat in januari van het jaar 1777 het pand in Lauwerecht was aangekocht en de fabriek ingericht, nam de produktie een aanvang. De lange pijpen uit zijn fabriek waren van zo'n uitzonderlijke kwaliteit dat zij een bedreiging vormden voor de Goudse pijpenfabrieken. De hoge kwaliteit was ook te danken aan de grondstoffen (en mogelijk ook de pijpemallen), die David van Sorgen uit Gouda betrok. Dit was echter in 1750 strafbaar gesteld. In september 1777 liet de Goudse Magistraat de goederen, die de Utrechtse fabrikant in Gouda had besteld, in beslag nemen en beboette hem met 30 gulden. Het beklag van David van Sorgen bij de Staten van Utrecht had geen succes. Het ging de fabrikant niet voor de wind. In mei 1778 diende hij een verzoek in om op ieder gros lange pijpen, die van buiten de provincie werden aangevoerd, een belasting van 6 stuivers te heffen. Het besluit tot invoering van deze belasting werd als maar uitgesteld. Waarschijnlijk werd het faillissement verwacht.

Eind 1778 was het zover; in december reisden de commissarissen van het Goudse pijpenmakersgilde naar de Domstad om de pijpemallen en het gereedschap van de gefailleerde fabrikant op te kopen.

Nu nog zijn in de Vechtstreek en elders in de provincie soms fragmenten te vinden van de Utrechtse lange pijp, die een bedreiging vormde voor de Goudse gouwenaar.

Utrecht, 1987

P.K. Smiessing

Literatuur:

P.K. Smiessing en J.P. Brinkerink, Onder de rook van Utrecht, Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht. Verschijnt in 1987.

Steen- en pannenbakkerijen langs de Vecht

Eeuwen achtereen is de steen en dakpannenfabricage langs de rivier de Vecht een zeer belangrijke bedrijfstak geweest. Nu in 1987, treft men hier geen enkele fabriek meer aan. De steen- en pannenbakkerijen waren in hoofdzaak te vinden op de Vechtoevers tussen Utrecht en Breukelen. Voorafgaande aan een lijst van de bakkerijen die hier eens gevestigd waren volgt nu eerst een overzicht van de historie van de baksteen in het algemeen en van die in de Vechtstreek in het bijzonder. In de tweede helft van de twaalfde eeuw, tussen 1160 en 1200, is in noordwest Europa het bakken van stenen vrij snel weer in gebruik gekomen. Immers bakten de Romeinen voordien reeds hun tegulae, een kunst die na de val van het Romeinse rijk met hen verdween.

Kloosterlingen, met hun internationale contacten, hebben stellig veel bijgedragen tot de verbreding van de "nieuwe" uitvinding. Vooral de Cisterciënsers hebben overal waar zij zich vestigden, de steenbakkerij en baksteenbouwkunst bevorderd; ook in ons land. Het is echter niet bekend waar en wanneer hier precies de eerste middeleeuwse kloostermoppen gebakken zijn; misschien wel in Friesland. Daar was de aanvoer van tufsteen immers nog bezwaarlijker dan in het midden van ons land. Want voor de bouw van kerken en kastelen voerde men deze natuursteen met scheepsladingen aan uit het Eifelgebied. De kloostermoppen leken in maat en gewicht op deze tufsteenblokken.

Mooie, rode kleur

De oude bakstenen zijn meestal mooi rood van kleur, welke tint te danken is aan het ijzergehalte van de klei. De Rijnklei in de omgeving van Utrecht is overal roodbakkend, en men had dit materiaal alom voor het grijpen.

Over de tijd omstreeks 1200 is over het steenbakken niets met zekerheid bekend, de oudste vermelding van stenen bakken bij Utrecht betreft een plek „prope muros”, dat is letterlijk „dicht bij de stadsmuren”; bedoeld wordt buiten deze muren. Dit bericht is van 1265.

Uit de veertiende en vijftiende eeuw is in allerlei archiefstukken al heel wat meer over de Utrechtse steenbakkerijen te vinden. Er was in de veertiende eeuw een stadssteenoven buiten de Katharijnepoort; de ligging daarvan is niet precies bekend: misschien aan de Leidse Rijn, of dicht bij het vroegere klooster Bethlehem. Er waren steenbakkers buiten de Tolsteegpoort, dus waarschijnlijk aan de Kromme Rijn, en later zeker aan de „Vaart”; en er waren verschillende bedrijven buiten de Weerdpoot, dus langs de Vecht.

Ook was daar een stadstichelarij, die op het gebied van Maarssen lag, deze lag vermoedelijk op de rechter oever van de Vecht, voorbij het Lauwerecht, doch nog voor de Rode brug.

Links pan- en tegelfabriek Fa Van Oostveen met op de achtergrond de Rode Brug. (ca. 1905). Foto: top. atlas Gem. Utrecht.

Het kapittel van Sint Marie en het Servaasklooster trokken elk jaar een rente uit een deel van het terrein, welke bedragen ieder jaar in de kameraarsrekeningen werden verantwoord.

Aan vaarwater

Het is met opzet, dat wij de riviernamen erbij vermelden, want een steenbakkerij lag bijna altijd aan vaarwater, dat was van groot belang voor de aanvoer van de brandstof en het transport van de gebakken stenen, terwijl ook de klei veelal per schuit werd aangevoerd.

Ook moet men zich goed voor ogen stellen, dat het niet bleef bij alleen maar stenen bakken: men maakte ook dakpannen en vloertegels. Bij de dakpannen had men oorspronkelijk twee soorten: de gebogen onder- en bovenpannen en de platte daktegels.

Daarbij kwamen dan nog bijzondere modellen zoals vorstpannen. Vloertegels konden variëren van eenvoudige, rode plavuizen tot geglazuurde estriken met groene, gele, bruine of zwarte glazuur van diverse maten. Ook rode tegels, met daarop figuren in geel, werden al omstreeks 1300 gemaakt.

Steenbakken aan de Vecht

In het stadsdeel, „de bemuurde Weerd”, dat omstreeks 1400 met een extra muur bij de stad werd getrokken, hadden verscheidene pottenbakkers en tegelbakkers hun bedrijven. Maar voor een steenoven, die veel meer ruimte eist voor droogvelden en haaghutten, was hier geen plaats genoeg. De reeds genoemde stadstichelarij lag daarom verder noordwaarts buiten de nieuwe muur. In het midden van de vijftiende eeuw stonden er twee ovens. De „Schutmeester” ontving van de ene oven telkens honderd „cromsteerten” per baksel, en van de andere vijftig. Het bedrijf heeft in de bodem nog allerlei resten achter gelaten. Waarschijnlijk zijn hier ook particuliere steenbakkers geweest, evenals aan de overkant van het water langs de Lage Noord. Ook daar zijn al meermalen misbakfels van stenen of pannen gevonden, zoals in 1960 in het perceel Lage Noord 26. Maar het vinden van zulke misbakfels bewijst niet rechtstreeks de ligging van het bedrijf, omdat dergelijk puin en afval vaak elders werden gestort voor grondophoging of oeverversterking. Misschien zou een speciaal onderzoek de brandsporen van een of meer ovens aan het licht kunnen brengen.

Kloosters en kastelen

Verderop, voorbij de Rode brug, lag aan de westzijde van de Vecht het Cisterciënzer klooster Mariëndaal. Vrij zeker zijn daar in de loop der jaren de stenen voor de diverse gebouwen ter plaatse gebakken. Er waren ook mooie tegelvloeren in, zoals bij de opgravingen in de jaren vijftig is gebleken. Nu was deze omstreeks 1245 gestichte abdij een nonnenklooster, maar men kon een overeenkomst sluiten met een steenbakker, die dan vrij zelfstandig de kloostersteenoven kon exploiteren. Op deze manier gingen ook de edelen te werk die op hun land een versterkt kasteel bouwden. Er zijn veel kastelen langs de Vecht verzezen, en zij werden vaak verbouwd en vergroot.

In sommige Vechtkastelen zijn nog middeleeuwse muurgedeelten over maar daarvan is meestal weinig te zien. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de kastelen Zuilen, Nijenrode en Loenersloot. Andere gebouwen zijn thans spoorloos verdwenen, zoals kasteel Vredeland. In het midden van de dertiende eeuw werd deze sterkte door de Utrechtse bisschop Hendrik van Vianden gebouwd; helemaal van baksteen. Bisschop Jan van Diest verpandde in 1327 het kasteel aan graaf Willem van Holland. Uit de rekeningen van de graven van Holland weten wij, dat in 1345 en 1346 52.000 bakstenen werden gekocht om het kasteel te verbouwen en te versterken. Een bode moest overal langs de Vecht bij de steenovens aanzeggen, dat men zijn bakstenen alleen maar aan de graaf mocht verkopen. Een mooi bewijs dat er vele steenbakkerijen waren. Vijftig jaar later, in 1399, heeft volgens een dergelijke rekening hertog Albrecht ongeveer 75 pond uitgegeven om bakstenen te kopen aan de Vecht. Zo'n bedrag was in die tijd goed voor een 100.000 stenen.

Vele bewijzen

In Utrechtse stads- en kerkrekeningen zijn nog veel meer bewijzen te vinden van de steenbakkerij aan de Vecht. Er is namelijk sprake van stadssteen en van Vechtsteen. De stadssteen van de stedelijke ovens was voor de burgers extra goedkoop, maar de stad kon onmogelijk aan alle vraag voldoen, en de levering door particulieren werd dan ook niet belemmerd. Integendeel, de stedelijke belasting op bakstenen, die al in 1430 bestond, bedroeg voor de stadssteen 5 stuivers per duizend, en voor de Vechtsteen maar 2 stuivers. Op die manier werd voor het publiek het prijsverschil tussen beide steensoorten gedeeltelijk weggewerkt. Ook de aankoop van daktegels van buiten de stad werd geenszins belemmerd.

De stadssteenbakkers moesten zich strikt houden aan de door de stad voorgeschreven steenmaten; in hoeverre de steenbakkers aan de Vecht zich daarbij aanpasten is de vraag. Buiten de stadsvrijheid had de stad daarover niets te zeggen, maar zij kon zo gewenst de invoer van te kleine steen wel verbieden.

De ovens en de bijgebouwen buiten de stad waren in de regel eigendom van grootgrondbezitters; soms waren dat de kasteelheren in de buurt, maar ook wel kooplieden uit Amsterdam die vaak een buitenhuis aan de Vecht hadden. Zo hadden de Amsterdamse Huydecopers een steenbakkerij onder Maarsseveen en de steenhandelaar Dirck Steenoven te Amsterdam exploiteerde een bedrijf „op Den Dael”, dus op het terrein van het voormalige klooster Mariëndaal.

In het huisarchief van slot Zuilen bevinden zich papieren die ons een goed beeld geven hoe een steenbakkerij aan de Vecht werd georganiseerd.

Het zijn twee stukken uit 1622, en twee uit 1623 en 1624.

In de eerste akte van 20 december 1622 verhuurt Heer Adam van Lokhorst die kort te voren door koop eigenaar was geworden van het Kasteel Zuilen en landerijen daarbij, een steenoven, die hij nog zal laten bouwen, aan de schout van Zuilen Lambert Gijsbertsz. De oven zal terstond in 1623 gebouwd worden en in het volgende jaar ook van een kap worden voorzien. Ook zal, eveneens op kosten van Van Lokhorst, er een woning bij worden gebouwd voor de „ondermeester”. Lambert Gijsbertsz zal slechts als ondernemer optreden, en de ondermeester als bedrijfsleider. De voor het stenen bakken nodige aarde en vormzand zullen door de heer van Zuilen geleverd worden. Lambert zal per gestookte oven een vast bedrag moeten betalen van *f* 400.-.

Hij moest dus trachten met de steenbakkerij zoveel te verdienen, dat die som er royaal uitkwam. Blijkbaar was hij daarvan niet zo erg zeker, want het tweede stuk is een aanvullend contract, eveneens van 20 december 1622, waarin wordt vastgesteld, dat L.G. in ieder geval tot een verdienste van 200 gulden per jaar mag komen. De ligging van de oven wordt aangegeven als „tegenover Vijfhuizen”. Dat was een buurtschap aan de westelijke oever van de Vecht. Nu nog terug te vinden als een groepje huizen aan de Daalse dijk. De oven moet dus gelegen hebben aan

de oostzijde van het water, tussen het kasteel en Fort de Klop. Er is thans niets meer van over.

Loonlijst

Het derde stuk, uit 1623, is een loonlijst van het werkvolk op de steenoven. Op de buitenkant staat nog de aantekening „memorie van 't arbeidsloon van met twee tafel steen te vormen”. Inderdaad begint de lijst met twee vormers, die elk 15 stuivers per dag verdienden. Daarna volgt de „karman” met 26 stuivers per dag. Misschien is dit loon het hoogst, omdat hij met eigen kar en paard te werk kwam. Daarop volgden twee aardmakers; deze hadden het zwaarste werk te doen, zij moesten aarde kruien en deze met toevoeging van enig water met de schop omzetten, waarbij zij op hun blote voeten in de klei stonden. Het was werk voor sterke, volwassen mannen, en werd met 23 st. per dag beloond.

In de stoomsteenfabriek "Volharding" te Zuilen (prov. Utrecht). (Foto uit het weekblad: De prins der geïllustreerde bladen 1916).

Dan werkte bij elke vormer een „opsteker”, die met zijn handen telkens een greep klei nam uit het door de aard maker aangebrachte materiaal, en dat min of meer tot een bol gekneet bij de vormer op de tafel wierp. In de regel was dit werk voor halfwas jongens en hun loon was dan ook slechts 12 st.

De vormer wierp de kleibol met kracht in zijn steenvorm, drukte de massa flink aan en streek het overschot af met een strijkhout.

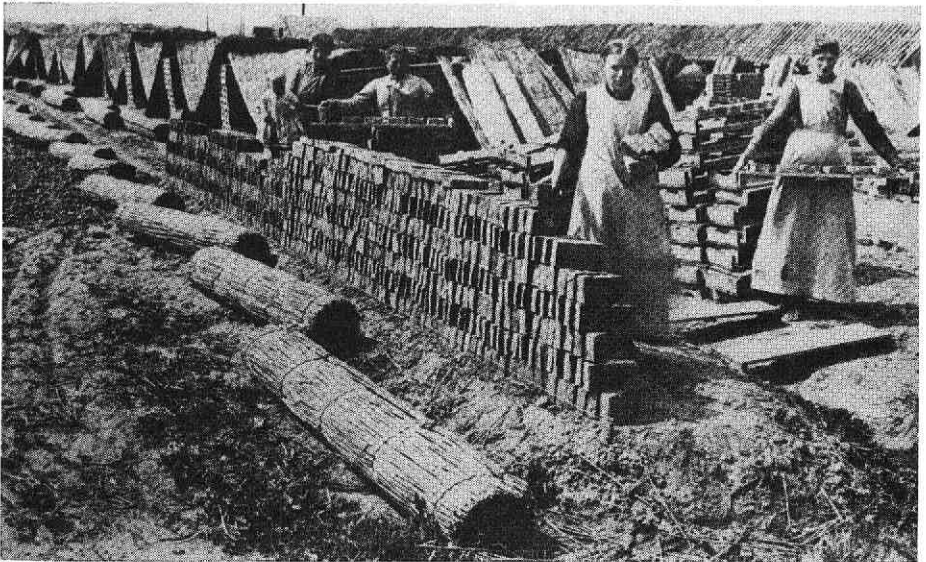
Voorafgaand aan het vormen had hij de vorm, een houten bak zonder bodem, nat gemaakt en met zand bestrooid om te voorkomen dat de klei aan de vorm zou blijven kleven.

Daarna was het de taak van afdrager of afdraagster, om de vorm weg te nemen en deze op de tevoren geëffende droogbaan te leggen. Dit was meestal kinderwerk; wij treffen op de loonlijst drie jongens en twee meisjes voor dit werk aan: de oudsten daarvan beurden 9, de jongste 6 stuivers per dag. Meestal behoorden bij één tafel slechts 2 afdragers, die voortdurend heen en weer liepen: de één met de volle vorm naar de baan, de andere met de lege vorm op de terugweg. Hieruit volgt meteen, dat de vormer bij een dergelijke werkverdeling tenminste drie vormen ter beschikking moest hebben, om geregeld te kunnen doorwerken.

Opsnijden

Als de stenen enige tijd plat op de grond gelegen hadden, werden zij op de kant gezet om verder te kunnen drogen. Deze handeling heette „rechten” of „opsnijden”, en wij vinden op de loonlijst inderdaad twee „snijders”, die een daggeld maakten van 3 stuivers, 8 penningen. Dit werk behoefde slechts af en toe te gebeuren, vandaar die geringe betaling.

Het woord opsnijden is misschien te verklaren, doordat af en toe met een scherp latje braamranden van de vormelingen moesten worden afgeschraapt.

Het werk voor de vrouwen in de steenbakkerij "Volharding" te Zuilen. Zij halen de planken onder de rietmatten weg, die ter bevordering van het drogen gebruikt zijn. (Foto uit het weekblad: De prins der geïllustreerde bladen 1916).

Waren de stenen half droog, dan werden deze op „hagen” gezet, lange, losjes kruiswijs opgetaste stapels steen. Dat heette „opzetten” en dit was meestal vrouwenwerk. Inderdaad vermeldt de loonlijst hier twee vrouwennamen. Deze vrouwen moesten echter ook de droge steen in de oven kruien en helpen de oven te vullen en die later weer te legen. Zij verdienden dan ook ongeveer evenveel als de vormers. Rest nog de „Schebull” of „Schabul”. Dit was een halfwas handlanger-duvelstoejager, die onder andere de droogbanen, of „vormvelden”, moest effenen en met zand bestrooien, vormzand bij de vormers moest brengen en water bij de aardmakers. Ook moest hij met de rietmatten sjouwen, die bij regen of bij te felle zon over de stenen op de baan werden gelegd, en tegen de hagen gezet. Bij een plotseling opkomende bui hielp natuurlijk iedereen mee om zo gauw mogelijk alles af te dekken.

Over het stoken van de oven geeft deze lijst helaas geen nadere informatie; het blijkt niet in hoeverre daar extra volk voor nodig was. Ook 's nachts was daarbij altijd iemand in de weer.

Ondermeester

De eigenlijke baas van de steenoven woonde daarom bij de oven; hij wordt in het contract als „ondermeester” aangeduid.

Tenslotte het vierde document; dat is een contractje van 27 februari 1624, waarbij Willem Hermensz te Utrecht, „raymaecker”, aanneemt om gedurende 6 jaar de karren, kruiwagens en vormtafels op de Zuilense oven te onderhouden („ganckbaer te houden”) voor Lambert Gijsbertsz, tegen een betaling van 45 gulden per jaar. Het bedrag zal onafhankelijk zijn van de hoeveelheid werk, en even hoog als er één of twee, drie of vier ovens steen per jaar worden gebakken. Alleen als er een jaar helemaal niet gebakken zou worden, behoefde er niet betaald te worden. Hieruit vernemen wij meteen, dat het bij goed weer mogelijk was vier maal een oven steenklaar te krijgen in één seizoen. De inhoud van de oven kunnen wij schatten op ongeveer 100.000 tot 120.000 stuks (in de middeleeuwen was 50.000 een gangbaar aantal).

Huurcontract

Een ander stuk van belang is het huurcontract van 9 november 1689. De Heer van Zuilen verhuurt daarin het bedrijf aan Hendrick van Wamel en zijn vrouw Maria Kooth, voor f 550 per jaar. Onder de verhuur zijn begrepen: de steenovens, steenplaats, vormvelden, een woning, een turfschuur met drie „wooninkjes”, en 3 kampjes weiland.

Hieruit blijkt dat er dan twee vaste ovens op het terrein staan (later worden deze ter onderscheiding de Grote en de Kleine oven genoemd), en ook dat er behalve de behuizing van de meester steenbakker drie arbeiderswoningen zijn gebouwd. Het zullen wel minimale verblijven zijn geweest, onder één dak met de turfloods.

Van betaling per oven gebakken steen is nu geen sprake meer; de f 550 is de vaste

huur. Maar vermoedelijk was Hendrick van Wamel zelf de steenbakker zodat een tussenpersoon - in 1620 de schout - is uitgevallen. Het is verleidelijk te veronderstellen dat Hendrick inderdaad uit Wamel (bij Tiel) afkomstig was: Het Gelderse rivierenland is vanouds een steenbakkersland.

Op het contract staat nog aangetekend, dat f 20,- van de huur mag worden afgehouden, omdat de ovens „geplaisterd” moeten worden. De ovens moesten namelijk door de eigenaar, of althans op zijn kosten, in goede staat worden gehouden. Het pleisteren van steenovens moest nogal eens gebeuren, omdat door de grote hitte, ± 1000 graden, de muren vaak uitwijken en scheuren. Het pleisteren gebeurde niet met gewone metselspecie, kalkspecie dus, maar met een dikke leempap, die door de hitte tot steen verhardde.

Twee verschillende oven typen

Het bakken gebeurde op twee verschillende manieren. Voor de eerste methode was niet eens een gemetselde oven nodig. Men bedekte een vlak stuk grond met gebakken stenen en daarop werden de gedroogde vormelingen gestapeld. Tussen de stenenrijen spaarde men gangen uit voor de brandstof (turf of hout), tot een halve meter hoog; daarop werd opnieuw gestapeld. Tussen de stenen werd steeds voldoende ruimte opengelaten om de hitte goed te laten doordringen. Tenslotte werd de stapel afgedekt met gebakken stenen, met soms daarop nog zoden en pluggen; alleen een paar trekgangen werden opengelaten. Ook de zijanten werden dichtgemaakt met stenen en het geheel werd met klei dichtgesmeerd.

Daarna werd de brandstof aangestoken en van tijd tot tijd aangevuld; brandde de oven eenmaal goed, dan werden ook de ingangen van de stookkanalen onderin afgesloten en kon de hitte een tijdlang (vaak een week of zes) doorwerken.

Zo'n oven zonder muren werd 'loegeoven' of 'windoven' genoemd. Omdat deze werkwijze sterk deed denken aan die van de houtskoolbrander, sprak men ook wel van 'meiler'.

Bij de tweede manier van bakken maakte men wel gebruik van een gemetselde oven, zij het dat deze veel eenvoudiger was dan die van de Romeinen.

Zo'n oven bestond uit drie of vier zware stenen muren, tot ruim een meter dik, één zijde of een gedeelte daarvan, werd opengehouden voor het inbrengen van de stenen en de brandstof, die ook hier in stroken werd aangebracht.

Na het vullen werd de laadopening dichtgemaakt en afgedekt op dezelfde wijze als bij de loegeoven.

Onder in één van de zijmuren, later in beide, zaten de openingen of 'monden', waardoor de brandstof kon worden aangevuld.

Belangrijke voordelen van deze oven boven het zgn. 'bakken in veldbrand', waren de werkbesparing bij het vullen, en brandstofbesparing door een geringer warmteverlies. Bovendien werden de stenen gemakkelijker gebakken.

Deze eerste zgn. 'veldovens' waren vrij klein, met een inhoud van ca. 10.000 stenen.

Later werden deze steeds groter; in Arnhem en Woerden vond men bijv. ovens uit ca. 1350 met een inhoud van 50.000 stenen.

In de 15de eeuw kwam men tot een inhoud van 60.000 tot 70.000 stenen per oven, waarbij men dient te bedenken, dat de stenen toen al wat kleiner waren.

In de 16de eeuw werd een ovencapaciteit van 100.000 tot 120.000 stenen normaal, in de 17de eeuw 500.000 tot 600.000.

Uit oude afbeeldingen blijkt dat de vorm van de ovens kon variëren: meestal waren deze langwerpige, maar ook vierkante of ronde kwamen voor; soms zat de ingang op de begane grond, soms halverwege met een verhoogde oprit. Op sommige afbeeldingen zien wij ook steunberen aangebracht tegen de muren.

Omdat pas in de 15de eeuw het illustreren van boeken wat algemener werd, is er geen enkele afbeelding van een Nederlandse steenoven bekend van vóór 1400.

Als bescherming tegen het vochtige klimaat bracht men dikwijls hoog boven de oven een houten kapconstructie aan, bedekt met pannen. Langs de wanden, boven de stookgaten, werden vaak afdaken aangebracht, die als bergplaats dienden voor de brandstof en als schuilplaats, soms slaapplek, voor de werkers. Deze afdaken konden uitgroeien tot schuren, waartussen de oven a.h.w. ingeklemd lag.

Bier

In een pachtcontract van 1738 verhuurt Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken, Heer van Zuylen en Westbroek, de steenovens „tot Zuilen” aan Jan Voorsteegh. De pachtsom bedraagt 400 gulden per jaar, met vrije woning en vrije „brand” - d.w.z. vrij gebruik van hout en turf voor huisbrand -, en cijnsvrijdom voor het bier voor gezin en werkvolk mitsgaders nog twee tonnen goed bier om aan de gaande en komende man te schenken.

Er werd altijd veel bier gedronken op steenovens. Het werk was zwaar en vuil, en bij de oven natuurlijk heet. En juist bij mooi warm weer maakte men zeer lange dagen. Het was algemeen gebruikelijk dat het bier op de oven vrij was van accijns; maar dan mocht er niet aan Jan en alleman geschonken worden, waardoor men de plaatselijke tapper of de pachter van de bieraccijns zou benadelen. De volgens het contract extra toegestane twee ton voor de gaande en komende man was een tegemoetkoming in de dagelijkse praktijk. De ovenbaas moest de turfschippers, steenschippers en steenkopersknechts toch een glas bier kunnen schenken. Er is ook een „Oncostenboek” van de Heer van Zuylen bewaard, waarin het „biërgeld” voor de steenbakker staat geboekt, als „ovenbier” of „tonnebier”. Er staan ook uitgaven in voor „eerste bier” en „laatste bier”; dat betreft de feestelijke extra dronk, wanneer men in het voorjaar voor het eerst de oven weer aanstak, en wanneer in het najaar de laatste keer de brand erin ging. Ook het woord „kappebier” komt voor, doch dat zal hetzelfde zijn wat men nu nog wel „pannebier” noemt, namelijk de tractatie wanneer bij het bouwen het hoogste punt wordt bereikt.

Uit het hier boven genoemde "Oncostenboek" wordt duidelijk dat in de achttiende eeuw in de Zuilense oven ook pannen werden gebakken. Vermoedelijk diende de grote oven voor stenen, de kleine voor pannen. Ook geeft het boek de namen van verschillende zakenrelaties, zowel collega's als afnemers. Genoemd worden o.a. Van der Schilde steenbakker aan de Vaartse Rijn, G. van der Schreef bij de Rode brug te Utrecht.

Men hielp elkaar, wanneer men alleen niet genoeg kon produceren om aan een tevoren gecontracteerde leverantie te voldoen. Ook Cazius, cementfabrikant en cementhandelaar, komt in het boek voor. Deze had een uitvinding gedaan om kunstcement te maken uit klei, en had op die vinding octrooi. Daarom komt in diverse contracten van steen- en pannenbakkerijen aan de Vecht de clausule voor, dat men geen kunstcement mag maken. Cazius had zijn „fabrieken" in Utrecht aan de Catharijnesingel, en in Amsterdam aan het IJ.

Op een kaart van 1696, van de „Vrijheid der stad Utrecht", is de plaats van de steenoven wel te vinden, in de bocht van de Vecht ten zuidoosten van het kasteel. Er is een sloot gegraven, loodrecht op de Vecht, een „Vletsloot", waarlangs men met vletten - platboomde schuiten - de klei ver uit het land kon halen. Waar de sloot de dijk en weg langs de Vecht doorsneed, was een hoge, stenen brug, waar men met de kleischuiten onderdoor kon.

Ook voor de aanvoer van turf uit Maarssenveen zijn verschillende sloten gegraven. Deze stenen brug wordt in een soort kasboek in 1737 vermeld als „leggende aan de Vegt voor de steenplaats van den Heere van Zuilen".

Familie Plomp

Intussen was er in de loop van de achttiende eeuw ook een steenoven gekomen op de westelijke Vechtoever, in Vijfhuizen. In 1760 wordt Cornelis Verkerk als pachter genoemd. De klei werd hier weggehaald uit het land aan de „Buytenweg". In 1790 komt in deze buurt een Jan Plomp voor als pachter van stukken land. Omstreeks 1700 waren er al Plompen in de steen- en pannenbakkerij bij Woerden en in de negentiende eeuw zullen wij deze familie werkzaam zien aan de Vecht. Over het algemeen was er in de steenbakkerij in de achttiende eeuw wel behoorlijk te verdienen. Isaac Le Long, die in 1717 een boek schreef over de kunst van het geld verdienen, zegt over de steenbakker: „Op deugdzaame steenen en arbeydt moet hij zich voornamelijk leggen, en den prijs redelijk instellen; liever drie maal een kleyne dan eens met groote winst verkoopende, sal hem altoos het beste recommandeeren en goede rekening geeven, waardoor hij op een eerlijke wijze sijne kleyaerde, in silver, en sijne steenen in goudt sal doen veranderen, syne familie ruym doen bestaan, en sijnen kinderen en erfgenaamen goed geldt en een deftige kostwinninge kunnen nalaaten".

Dat gold dan vooral voor de „ovenheeren", en ten dele misschien nog voor de meesters of bazen. De verdiensten van het werkvolk waren echter slecht.

Het aantal bedrijven langs de Vecht was blijkbaar niet groot genoeg om tot een vereniging te komen, zoals die wel in Leiden en in Woerden bestond. In Leiden waren de eigenaars van steenovens al sedert 1633 georganiseerd in een vereniging van steenplaatsers in Leiden en Rijnland, die in 1734 tot een soort steenbakkersgilde werd omgezet. In Woerden had men omstreeks 1650 een Steen-, pan- en tichelbakkersgilde. Ook in de stad Utrecht traden de pannenbakkers en tichelaars, met welke laatste tegelbakkers worden bedoeld, wel samen op. Wel hebben de steenbakkers van de Vecht meegedaan aan acties van de „gezamentlijke steenplaatsers in deze provincie”, waarbij men protesteerde tegen belasting op bakstenen, tegen verhoging van turfaccijns, e.d.

Overzicht van Steen-, pan-, plateel-, tegel-, pijpen- en glasovens welke langs de Vecht gelegen hebben;

1. Tegel-, pannen-en pijpen bakkerijen in de Bemuurde Weerd te Utrecht van de 13de tot in de 18de eeuw.
2. Tegenover Sijdebalen een pottenbakkerij in de Lauwerecht van de 17de eeuw tot in de 20ste eeuw.
3. Pannen en tegelbakkerijen bij De Rode Brug van de 16de tot en met de 20ste eeuw zowel ten oosten als ten westen van de Vecht o.a. De Eendracht.
4. Nabij Klooster Mariëndal, dat in Zuilen lag, de steenfabriek Daalwijk te Vijfhuizen, nu begraafplaats, in de 18de, 19de en vroege 20ste eeuw.
5. De steen- en pottenfabriek te Vijfhuizen in de 18de en 19de eeuw.
6. De steenfabriek behorend bij kasteel Zuilen, in bovenstaand artikel beschreven, 17de en 18de eeuw.
7. Steenfabriek "De Volharding" aan de Kanaaldijk te Zuilen van ca. 1890-1933.
8. In het dorp Zuilen lag "De Voorzorg" een pannen- en vloertegelbakkerij ten W. van de Vecht tot 1968 nabij huis Zuylenveld.
9. Steenoven "De Duinkerker" uit ca. 1700 welke in 1914 gesloopt werd ten W. van de Vecht in Zuilen.
10. Pannen- en vloertegelafabriek "De Toekomst" stond nabij de huidige A.C.F. van 1837 tot in de 20ste eeuw.
11. Twee pannenbakkerijen ten oosten van de Vecht in Zuilen dorp tot 1975.
12. Pan- en tegelbakkerij nabij huis "Vecht en Dijk" te Maarssen uit ca. 1700, waarvan de oven in 1915 werd gesloopt.
13. Pan- en tegelbakkerij "Zonlust", gesticht in de 18de eeuw en werkzaam tot in de 20ste eeuw te Maarssen.
14. Steenbakkerij "De IJsvogel" nabij huis Vechtensteyn, reeds werkzaam in de 17de eeuw tot 1900.
15. Steenoven "'t Goed ten Bosch" uit de 17de eeuw ten Z. van Huis ten Bosch in Maarssen.

16. Steenfabriek "Vecht en Rhijn" ten W. van de Vecht, de enige die nog als zodanig te herkennen valt op de grens met Maarssen te Breukelen.
17. Steenbakkerij "Over de Swaan" te Maarssen.
18. Plateelbakkerij aan de Langegracht te Maarssen.
19. Aardewerkfabriek St. Lucas te Maarssen.
20. "Cromwijck" ten O. van de Vecht tegenover Vecht en Rhijn grote steenbakkerij uit de 17de eeuw tot laat 19de eeuw.
21. Steenbakkerij "De Gouden Hoef" later "Goudenstein" 17de eeuw.
22. Glasfabriek ten N. van Loenen ten O. van de Vecht bij huis Oostervecht in de 19de eeuw.

F.H. Landzaat

Schalkwijk, 1987

Literatuur:

J. Hollestelle, De steenbakkerij in de Nederlanden. Assen, 1961.

Archieven der Ridderlijke Duitse Orde. Balijs van Utrecht. Uitgeg. d. J.J. de Geer van Oudegein, Utrecht, 1871, blz. 303. Zie ook: G. Brom, Regesten van oorkonden..., blz. 293.

De oudste kameraarsrekening der stad Utrecht, 1380. In: Codex diplomaticus Neerlandicus, Serie 2, nr. II 1, blz. 118 en 154, 155.

C.D. Temminck Groll, in Jrb. Oud-Utrecht 1958, blz. 61-72.

Rekeningen der grafelijkheid van Holland, Uitgeg. d. H.G. Hamaker. Werken Hist. Gen. 21, blz. 295, 409, 418, 439.

S. Muller. De middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht. Oude Vad. Rechtsbronnen 3. 1883, blz. 281.

I. Le Long, Konst, om geldt te winnen..., Amsterdam, 1717. blz. 129.

C. Redelijkheid, De aloude metzelwerken... door C.J. Krayenhoff, beoordeeld en weerlegd... 's-Gravenhage, 1775. blz. 30.

Abraham van St. Clara, Iets voor allen I, Amsterdam, 1758. blz. 433.

Modderen in de Vecht en toemaak van het land

Het ophalen van modder uit de Vecht is eeuwenlang een belangrijke activiteit geweest die verscheidene doeleinden kon dienen. Enerzijds werd de rivier hierdoor op diepte gehouden maar anderzijds was ook de substantie zelf van belang als meststof. Al in het midden van de 16de eeuw werd dit door de overheid gereguleerd. Men wilde voorkomen dat de "modderluyden" te dicht bij de oever hun werk verrichtten en verder diende men er op toe te zien dat alleen de streek zelf van deze bagger profiteren zou.

In het Groot Placaatboek van Utrecht, gepubliceerd in 1729 zijn de regels die men stelde, de "modderplacaten" uitgebracht tussen 1555 en 1716, opgenomen. Uit de tekst hiervan is op te maken wat de gevolgen van dit modderen (ook wel "trecken" genoemd) konden zijn voor "Geerfdens, van wiens landen en wallen sulcke modder bij dage ende bij nagte gehaalt wordt, waardoor haar landen vermindert ende seer verkleynt worden en noch meer sullen, tenzij hierinne worde voorsien".

Een kwalijke zaak dus waarmee ook de overheid te maken kreeg na het aanleggen van het Zandpad (een jaagpad langs de oostelijke Vechtoever) ca. 1600 omdat de beschoeiingen aan de waterkant gevaar liepen. De constatering dat "seekere quantiteit van den selven modder werd verbracht op andere plaatsen, buyten den lande van Utrecht "leverde op dat men ook over de bestemming van de opgehaalde bagger steeds strengere regels ging stellen.

De manier waarop de modderaars tewerkgingen is in de loop van de eeuwen nauwelijks veranderd. Men voer in kleine schepen (schouwen) en gebruikte baggerbeugels om de bagger van de rivierbodem te schrapen.

Waarschijnlijk vond het uitdiepen van de rivier al plaats in de romeinse tijd. De Vecht was een vrijstromende Rijnarm tot 1323 toen er bij Otterspoor ten zuiden van Breukelen een dam werd gelegd. Voordien stroomde de rivier nogal grillig door de streek zoals op de geologische kaart duidelijk te zien is. De Vecht maakte een grote bocht tussen Breukelen en het noordelijker gelegen Nieuwersluis en kwam mede via de bedding van de Aa en de Angstel tenslotte uit bij Muiden. Jan Wagenaar, de 18de eeuwse secretaris van de vroedschap van Amsterdam, beschouwde de Vecht als een "aflekkinge uit de hoge venen ten oosten en westen van de rivier" voordat de verbinding met de Rijn tot stand kwam.

Toestand in de Middeleeuwen

Het landschap langs de Vecht waar zich de bewoningskernen begonnen te ontwikkelen was in de vroege tijden volkomen verschillend van het tegenwoordige. Vanaf de rivier strekten zich aan weerszijden oeverwallen uit bestaande uit lichte en

zandige klei met daarachter zware klei. Vooral in de buurt van de rivier bevonden zich zware oeverbossen; iets verder de bosvenen, die zoveel hout bevatten dat deze niet voor ontginning in aanmerking kwamen en, (zie fig. 1) tegen de hoge gronden van het Gooi, hoogveen.

Om de exploitatie van de hoge venen mogelijk te maken werden reeds in de Middeleeuwen vaarten en weteringen gegraven voor de ontwatering en het transport naar de Vecht. Vandaar de merkwaardige verkavelingen die op de kaart voorkomen. Bij Loosdrecht vormde de Drecht al een natuurlijke afwatering van het hoge veen al duidt de naam op zijn minst op uitdieping zo niet uitgraving. Er werd in die tijd al op beperkte wijze veen af-gegraven of gedolven. Let wel, gedolven en niet gebaggerd. Dat begon pas na 1500.

Om het land te kunnen bewerken en beweiden moest het door verbetering van de, natuurlijke, afwatering inklinken waardoor het steviger werd.

Maar dan was er nog niet veel met het land te beginnen; de volgende stap ter verbetering was het opbrengen van grond. het "toemaken".

Toemaken

"Toemaken" of "aanmaken" was in alle veenstreken eertijds een heel bekende term. Ouderen uit de agrarische bevolking kennen de uitdrukking nog wel.

Het woord toemaken, ook wel "vullen" genoemd, betekent niet anders dan het geschikt maken van het land tot "zaailand" of "korenland" zoals in oude stukken te lezen is, en zelfs (met de toenemende houtschaarste) tot "houtland". Hoe zuinig men met het land moest omspringen blijkt o.a. uit de voorwaarde die vaak gesteld werd bij het verlenen van een vergunning om een stuk veen af te graven: Men kreeg toestemming mits men b.v. een deel van een morgen land "toemaakte". Waar zand en klei in de buurt waren werd dit volop voor dit doel gebruikt. Zandruggen kwamen op vele plaatsen voor vooral ten oosten van de Vecht in het Loosdrechtse en Kortenhoefse gebied.

Geregelde ophoging van het land was noodzakelijk door de steeds voortschrijdende inklinking van de veengronden en de stijging van de waterstand door het dalen van de bodem van Nederland.

Al heel vroeg heeft men het belang van de bagger vooral als meststof ingezien. Op, zure, veengrond groeien de meeste gewassen niet erg goed mede omdat er slechts weinig mineralen in voorkomen. De hoge mosvenen hebben hun ontstaan alleen te danken aan de mineralen die door de neerslag van regen of sneeuw ter beschikking kwamen. Toen door afwatering een verbinding ontstond met voedselrijk rivierwater kregen allerlei water- en oeverplanten echter een kans zodat baggeren noodzakelijk werd. De waarneming dat een hoop bagger snel begroeiide met allerlei planten zal wel de aanleiding geweest zijn om deze substantie voor bemesting te gebruiken.

Dit baggeren of modderen is voor de ontwikkeling van het landschap bijzonder belangrijk geweest, zeker in het "groene Hart van Holland".

In het artikel "Duizend jaar modderen in West-Friesland" geeft de bodemkundige Dekker een overzicht van wat er bekend is over het modderen van klei vooral in de streken benoorden het IJ. Al in 1591 werd door de grafelijkheid van Holland een placaat uitgevaardigd waarbij "het verboden wert eenich Kley ofte Slyck uyt de Meeren ofte Wateren van Holland, de Graeffelijckheyt in 't geheel ofte ten deele competeerende, te trecken, enz.". Om wat meer slib op het land te krijgen werden 's winters dikwijls de sluizen van de Zuiderzee opengezet. Dit is in deze eeuw trouwens nog het geval geweest in de Eempolders (die 's winters dikwijls onder water liepen) met als doel de bemestingstoestand van het land op peil te houden.

Het gebruik om op smalle stroken langs de sloten, waarop bagger was gebracht "tot 6 schreden breed" graan te zaaien was in vele Hollandse dorpen bekend, Zo werd bijvoorbeeld in de "Enqueste ende Informatie" in 1494 vermeld dat de bevolking van Wormer en Jisp "zich geneerde met een weinigh coeyen ende zaylandts twelck zij metter handt maecken, schietende ende treckende tslyck uyten slooten up die canten van haren weyen, twee ofte drye screen breed, het min dan meer, daer zij coren in zayen".

Ook werden veel van die weilanden gebruikt om aan de randen op steeds weer opgebaggerde modder gewassen als bonen, erwten en koolsoorten te verbouwen. Dit heeft uiteindelijk geleid tot een systeem dat in Broek op Langedijk heel lang werd toegepast. Op de akkers, door brede baggersloten gescheiden, werd tot het midden van deze eeuw tuinbouw bedreven.

Merkwaardig is in dit kader de Franse term voor groenteteelt, "culture maraichère" die ook aan de teelt op akkers, opgehoogd met modder, kan worden toegeschreven. In de oeverlanden van b.v. Aisne en Somme en in Bretagne kwamen ook venen voor die men door modder geschikt maakte voor tuinbouw.

De teelt in de "marais", de moerassen zonder meer, was door de hoge zuurgraad niet mogelijk.

Sebus beschrijft in zijn boek "De Erfgooiers en hun gemeenschappelijk bezit" de moeilijkheden die men in het oude Holland ondervond bij het uitoefenen van de Landbouw en veeteelt in het uitgebreide veen- en kleigebied in het westen van ons land.

Dit was ook in Boskoop het geval maar ook het gebied dicht bij de Vechtstreek vertoont sporen van door baggeren opgehoogd land. In de toelichting op de bodemkaart van onze omgeving is een foto opgenomen van Vinkeveen waarop te zien is dat de sloten dichtbij de boerderijen veel breder zijn dan die achterin de kavels, waar zich het drassige hooiland bevond. Op de percelen dicht bij het huis werd de grond door bagger uit de sloten zo toegemaakt dat men er nog iets kon verbouwen. Het gevolg was dat deze sloten op den duur breder werden. Vaak werd dan

de bagger gedurende een winterseizoen "op staal gezet" d.w.z. tussen kleine dijkjes opgeslagen en vermengd met stalmest en andere beschikbare materialen als b.v. huisafval. Op deze wijze werd een bruikbare meststof bereid die dan over het land verspreid werd. In het westen van de provincie was de uitdrukking hiervoor: "een kaal kampje onder de aard rijden".

De situatie in de Vechtstreek

Het is aannemelijk dat ook in de Vechtstreek al vroeg in de Middeleeuwen de modder voor het toemaken van het land werd gebruikt; het systeem was immers bekend. Dat het soms om enorme hoeveelheden materiaal ging blijkt o.a. uit hetgeen Bloed, Mur en Van Soest schrijven over Wilnis waar "het toemaakdek op het onverveende land een dikte van meer dan een meter heeft".

Naast de oostzijde waar de venen in de richting van het Gooi steeds dunner worden zijn de venen na turfdelving ook steeds "toegemaakt". Men moet niet vergeten dat de plassen er nog niet waren, afgezien van enkele meren als Horster en Naardermeer. Pas na 1500 kwam de "natte" vervinging op gang.

Langs de westzijde van het Gooi bevond zich een brede strook grond die al in de Middeleeuwen onder het beheer van de Naarderkerk was gekomen. Nu is die strook voor een groot deel nog bekend als de Kerkelanden, een Hilversumse woonwijk. Ook het terrein van het vliegveld Hilversum hoorde hierbij. Op oude kaarten wordt dit gebied betiteld met "vullinglanden" of "vergraven hoge venen". Vullinglanden betekent hetzelfde als toegemaakte landen.

Eeuwenlang zijn deze Kerkelanden gepacht door Loosdrechtse boeren die er hun gewassen verbouwden en vee weidden. In de pachtcontracten werd de bepaling opgenomen dat de boeren voor het instandhouden van de vruchtbaarheid van de grond verplicht waren gebruik te maken van modder. Om die modder, afkomstig uit de Vecht, op de Kerkelanden te krijgen was geen geringe opgave, gezien de afstand. Het transport van de bootjes met modder ging via de Drecht bij Mijnden door een brede sloot die naast het Loosdrechtse gemeentehuis uitkwam en verder naar de Kerkelanden liep. Ook via de Weersloot die vanaf de Weersluis naar het oosten liep vond dit transport plaats.

Dit ging door totdat er ca. 1560 moeilijkheden ontstonden met als achtergrond het eerste Stichtse modderplaccaat van 1555 dat als doel had de kostbare bagger binnen de grenzen van het Sticht te houden. De tekst van dit placcaat geeft net als de andere placcaten aan hoe de modderluiden tewerk gingen en hoe men dit aan banden dacht te leggen. Een verbod voor "ieghelijck uytter Vechte ofte andere wateren binnen deezen lande van Utrecht, eenige modder voortaan en haele, dan bij lichten dage, staande metten rugge ten naasten landwaart, ende tusschen die schouwen ende land geen modder opte halen, ende dieselve modder ook niet uytten lande van Utrecht te brengen".

Voor de Loosdrechtse boeren betekende dit dat de modder uit de Vecht voortaan niet meer voor hun beschikbaar was - Loosdrecht stond onder het Hollandse gezag buiten de in het placcaat aangegeven grenzen.

Toen ca. 1560 de Kerkvoogdij van Naarden de pachtsom wilde verhogen verzetten de boeren zich hiertegen. Een proces tegen de Naarder Kerkvoogdij vanwege de pachtverhoging duurde negen jaar. Tenslotte slaagden de pastoors van Loosdrecht en Naarden er in om tot een voor partijen aanvaardbaar compromis te komen waardoor de moeilijkheden werden overwonnen.

Waarschijnlijk speelde het feit dat de "natte" vervening na 1560 sterk toenam een rol omdat daardoor het aantal watergangen waaruit men kon modderen zo toenam dat men in de behoefte kon voorzien. Men was niet meer alleen op de rivier aangewezen. Ook nam het gebruik van "stratendrek" en van huisvuil na 1600 sterk toe. De verbetering van het transport over het water maakte het mogelijk op grote schaal steigerarde, huisvuil en "stratendrek" naar de dorpen te brengen. De vondsten van talloze oude tabakspijpen en andere resten van aardewerk, glas enz. getuigen hier overal nog van.

De bepalingen in de modderplaccaten waren streng ook voor de boeren in het

Modderen in de Vecht bij het dorp Zuilen.

Sticht. Er werd bedreigd met "bestrafing aan het lijf ofte anders pecunielĳk, also naar gelegenheit van der sake bevonden zal worden".

In 1598 vond de overheid aanleiding om met minder strengheid op te treden. Zij toonde begrip en wilde de bepalingen "mitigeren" (verzachten) omdat "sij weet dat geene geerfden met modderen in de Vecht geenzins en kunnen derven om haar Lande te cultiveren en na behooren te doen bouwen ende eylicke (?) Gagel-landen die met deselve modder moeten onderhouden en verbeterd zijn".

Gagel, nu een vrij zeldzame plant, kwam destijds overal in het oude schrale veengebied voor. De naam Gagelpolder herinnert daar nog aan. Toen men in 1658 toestemming vroeg om het Loenderveen te ontginnen vermeldde men dat het gebied vol gagel stond, een aanwijzing voor de schraalheid van dit gebied. Door de steeds toenemende voedselrijkdom van het oppervlaktewater en door de bemesting van de landbouwgronden is deze karakteristieke soort nu vrijwel verdwenen.

Uit het voorafgaande mag duidelijk worden dat er in de Vecht sinds oeroude tijden enorm veel is gemodderd, vooral gericht op de verbetering van de schrale veengronden. De gravure van Stoopendaal uit het plaatwerk "De Zegepraalende Vecht" uit 1719 geeft een heel mooi beeld hoe dit modderen op de voorgeschreven manier gebeurde. Men ziet een modderman bezig met zijn drie kleine schouwtjes modder te trekken uit de Vecht in het dorp Zuilen. De gravure biedt ons een beeld van een activiteit waarvan de betekenis voor de ontwikkeling van het landschap in de Vechtstreek bijzonder groot is geweest.

J. Daams

Kortenhoef 1987

Literatuur:

M.A. Duker-Greup, Rakende het Modderen in de Vecht, Jaarboek Niftarlake 1983, blz. 60 - 62.

L.W. Dekker, Duizend jaar Modderen in West-Friesland.

Med. van de Arch. Werkgroep Westvriesland van het Hist. Genootschap "Oud West-Friesland". XV, 235 - 249 1974.

J.H. Sebus, De Erfgoeiers en hun Gemeenschappelijk Bezit, Uitg. Parijs, Amsterdam 1934.

A. Bloed, L.R. Mur en H.W. van Soest, Van Wildernis tot Ronde Venen, 1984.

J. Daams, De Kerkelanden, de Loosdrechtse boeren en de Stichtse Modderplakka-ten. Tussen Vecht en Eem, Febr. 1985 10 - 16.

Het verveningsbedrijf in de Vechtstreek

Het landschap in de Vechtstreek is in de loop der eeuwen vooral door menselijke activiteiten tot stand gekomen. Tot het begin van de Middeleeuwen was de Vecht een vrij-stromende rivier met aan beide zijden uitgestrekte venen, naar het oosten begrensd door de hoge zandgronden van het Gooi en de Utrechtse heuvelrug. Het gebied aan de westkant maakte deel uit van het grote Utrechts-Hollandse veen en riviergebied.

De streek was heel lang ontoegankelijk voor ontginning op grote schaal. Het in cultuurbrengen vond plaats vanuit de bewoningskernen op de hogere stroomruggronden langs de rivier, en vanaf de oostelijke hoge zandgronden.

Aanleiding vormde een toenemende bevolking en de behoefte aan grond voor landbouw en veeteelt. Vooral de aanwezigheid van voldoende energiebronnen maakte dit gebied aantrekkelijk. Vandaar dat de overheden, hier vooral het bisdom Utrecht, steun verleenden bij het vormen van kleinere bestuurseenheden.

In het vorige artikel is reeds uiteengezet dat de aanwezigheid van de hoge venen belangrijk is geweest voor de ontwikkeling van de Vechtstreek. Dat dit tot het ontstaan van het nu zo aantrekkelijke landschap heeft bijgedragen is vrij lang onbekend gebleven.

Hoogveen en laagveen, onderscheid

Volgens tegenwoordige opvattingen is laagveen in water ontstaan: ondiepe plassen, dichtgegroeid met waterplanten waarvan de resten laagveen genoemd kunnen worden. Hoogveen daarentegen is op land ontstaan, ook op dichtgegroeide "verlande" plassen. Dit hoogveen kwam hier veel voor en bood al heel vroeg een energiebron, zoals reeds de Romeinen vermeldden.

Heel lang is aan schoolkinderen verteld dat in het westen van ons land alleen sprake was van laagveen. De verveners wisten echter wel beter. Afgezien van waterplanten troffen zij in het veen heel andere gewassen aan zoals hei, wollegras, berkjes, elzen, biezen, enz. ook in het veen dat men meters diep onder de oppervlakte weghaalde. Hun verklaring hiervoor was dat door het overspoelen door grote waterfloeden en door "boomstortingen" alles op den duur onder de oppervlakte was verdwenen. Dat het waterpeil geleidelijk is gestegen door het afsmelten van het ijs uit de laatste ijstijd en de daling van de bodem ontging de verveners. Pas in de twintiger jaren van deze eeuw is duidelijk geworden dat het grootste deel van de Hollandse en Utrechtse venen niet uit laagveen maar uit hoogveen bestond.

Droge vervening

Overall is de exploitatie van de hoge venen begonnen om te voldoen aan de dagelijkse behoefte aan brandstof. In oude acten wordt gesproken over het "steken, delven en graven" in de venen. Zo ook in de Vechtstreek. Het oudste bericht hierover ziet men in een acte van Karel Martel, daterende uit 722 waarin gesproken wordt over een gebied "Gravingen" bij Maarssen. Blijkbaar is hier al vroeg op vrij grote schaal veen gedolven met de bedoeling er turf van te maken.

Met de stad Utrecht zo nabij groeide uiteraard de behoefte aan brandstof. In het noordelijke gedeelte van de Vechtstreek was de toestand min of meer vergelijkbaar met die in het oosten van ons land. Op vele plaatsen werd daar turf gestoken voor eigen behoefte met als gevolg het ontstaan van kleine putten, dikwijls tot op het grondwater, waaruit het veen werd gedolven.

Dit deed men ook in het Gooi en aan de randen van dat gebied. De manier waarop dit gebeurde wordt door de historicus Lambertus Hortensius in 1539 als volgt beschreven: "De eerste turf, boven afgestoken, bestond uit zode in maniere van turven. De tweede soort, van geene waarde, heette vullinghe, met grote stukken geworpen in de uitgedolven putten om die te vullen.

Dan volgde witte turf, bij de brouwers veel gebruikt. De derde specie is geheeten Leije, was harder en zwarter; daaronder de goede en zwarte turf, die te Utrecht gold 30 of 60 stuivers de schouw".

In dit randgebied van het Gooi is op deze manier het Munniksveen onder Kortenhoef ontstaan. Hetzelfde geldt voor de uitgebreide Kerkelanden ten zuiden en westen van Hilversum. De laatste staan ook bekend onder de naam "Vullinghlanden", omdat ze na "ge vuld" te zijn geschikt waren om te gebruiken als bouw- of weiland.

Vanaf de vroege Middeleeuwen werden vanuit de Vecht vaarten en weteringen gegraven terwille van het ontwateren van de venen en het vervoer van de turf naar de Vecht. De merkwaardige verkaveling van de Vechtdorpen herinnert daar nog aan. Ook de ontsluiting van het Loosdrechtse hoogveengebied vond op deze wijze plaats. Als richtlijn voor de verkaveling werd de Drecht, de natuurlijke afwatering van het veen aangehouden.

Het veen werd steeds belangrijker als energiebron voor de bevolking; hoe de situatie was is op te maken uit de talrijke geschillen over de grenzen die daaraan vanaf de 13de eeuw werden gesteld. Voor die tijd waren de hoogvenen ontgonnen zonder enige beperking - het waren "wilde irreguliere" verveningen waarvan slechte landbouwgronden als rest achterbleven. Vanaf de 13de eeuw echter kwam hierin verandering door het besef dat op deze wijze het hele land te gronde zou gaan. De oudste buur-ordonnantie op het gebied van de vervening in Loosdrecht dateert van 1465, en er zouden nog vele volgen. Alleen al in dit dorp zijn tot 1614 96 ordonnanties over het turfgraven en trekken van turf verschenen. Tot ca. 1500 is er nog alleen sprake van turfdelven, - graven of - steken.

Over veenbaggeren, slagturven of moeren wordt dan nog nergens gesproken; de z.g. natte vervening was toen nog niet op gang gekomen.

De behoefte aan brandstof nam steeds toe door de zich in die periode ontwikkelende nijverheden met als gevolg dat men zich zorgen begon te maken en een energie-crisis vreesde. Het is interessant uit de verschillende acten te lezen hoe de overheid hier tegenover stond en welke maatregelen er werden getroffen. In de 15de eeuw kwamen er van die kant klachten dat het land sterk afgedolven raakte. In het Gooi werd al in 1444 een uitvoerverbod van Gooise turf naar gebieden buiten het Gooi uitgevaardigd. De Staten van Holland verboden in 1550 de uitvoer van Hollandse turf naar andere gewesten; een verbod dat de Loosdrechters (toen ressorterende onder Holland) in de problemen bracht omdat zij veel turf naar Utrecht exporteerden. De overheden beseften dat door de export de "eigen grondt ende eijgen lichaem" werd uitgevoerd.

Natte vervening

De dreiging van een energiecrisis aan het eind van de 15de eeuw verminderde in het begin van de 16de eeuw doordat men toen overging op de "natte" vervening: men ging veen baggeren en daarvan op het land turf bereiden. De gebruikelijke term hiervoor was "slagturven", ook wel "moeren" of "veentrekken" genoemd. Volgens de historicus Diepenveen zijn er geen aanwijzingen te vinden dat dit "slagturven" in Holland al vòòr 1530 plaatsvond.

Overigens was deze methode buiten de grenzen, in Engeland al sinds de 13de eeuw bekend.

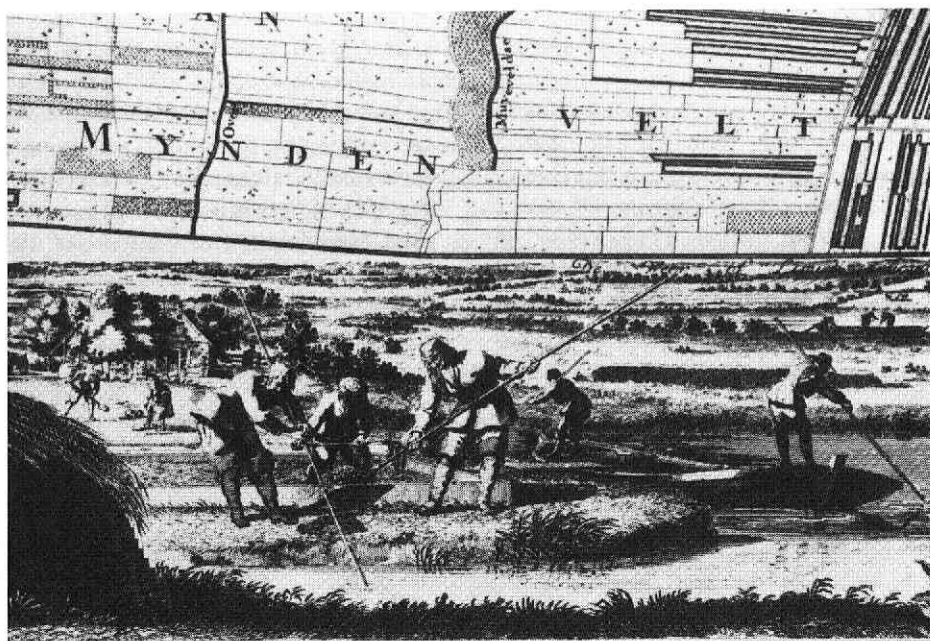
Op de z.g. Ronde kaart van Gooiland waarop ook de hele Vecht staat afgebeeld (toestand ca. 1530) komen verscheidene plaatsen voor waar droge vervening is aangegeven. Veenwallen en turfhopen bij Laren, Blaricum, Kortenhoeve en Loosdrecht geven dit weer. Op deze kaart komen ook het Naardermeer en de Horstermeer voor; echter nog geen veenplassen.

Het veenbaggeren met de baggerbeugel waarbij de veenmassa op stroken land (de leg-akkers) werd gestort leidde al spoedig tot landverlies. De leeggebaggerde trek-gaten, ook wel dobbes genoemd waren meters diep en konden voor geen enkel nuttig doel worden gebruikt. Dit betekende verloren gaan van toch al schaarse landbouwgrond met als gevolg een verlies aan inkomsten voor de overheid. Voor de bevolking betekende het een toenemende armoede. Vandaar dat overal in het land, ook in de Vechtstreek, aan dit bedrijf beperkingen werden opgelegd zoals de toegestane breedte van leg-akkers en trek-gaten. Verder een verbod om de van de leg-akkers afkomstige bovengrond in het water te storten. Ook het vervenen dicht bij de wegen werd verboden. Voor het veenbaggeren werd "consent", toestemming van de overheid vereist.

Het grote aantal ordonnanties geeft aan dat men niet veel succes had daarmee.

In de eerste algemene verordening van de Staten van Utrecht over dit onderwerp uit 1592 werd gewag gemaakt van "grootte ongeregeltheit op de slachtorven" in deze provincie. Daardoor was er, zo wordt geconstateerd, "groot verlies zedert eenige jaren herwaerts in den Lande van Utrecht gekomen".

Er werden maatregelen genomen zoals het instellen van allerlei fondsen, consignatie- en waarborgfondsen met verplichte storting van niet onaanzienlijke bedragen. Deze moesten door de veenbazen en eigenaars van te vervenen gronden worden opgebracht en belegd worden in Provinciale obligaties. Uit de rente van de obligaties werden de belastingen en kosten voor polderonderhoud betaald. Droogmakingsfondsen moesten toekomstige droogmaking financieren. Er werden meer van dit soort maatregelen genomen. De oude bewoners van de veengebieden weten daarover nog wel het één en ander te vertellen.

De natte vervening of turfwinning in de 18de eeuw.

Dit alles was de consequentie van de natte vervening. Een goed beeld van het systeem levert de kaart van Spruytenburg uit 1734. Deze kaart laat heel veel details zien van het landschap in die tijd, representatief voor het Vechtplassengebied en de Ronde Venen met nog heel weinig open water. Dit nam toe naarmate het "ongeregelte venen" voortging. Dit heeft geduurd tot het midden van de vorige eeuw. Waar veel klei of hout in het veen voorkwam werd niet gebaggerd, zoals

b.v. bij Demmerik of benoorden Ankeveen waar het veen teveel hout bevatte. Men kon dit hout overigens goed gebruiken. Heel wat boerderijen in de Vechtstreek zijn voorzien van daken met panlatten van veenhout.

Industrieel gebruik van turf

Naast het gebruik van turf voor particulier gebruik deed ook de industrie zijn voordeel met deze brandstof. Het industrieel gebruik nam vooral vanaf het begin van de 16de eeuw enorm toe. Behalve de ontwikkeling van de steden Utrecht en Amsterdam had ook de uitbreiding van de bedrijvigheden in de Zaanstreek een grotere vraag tot gevolg. Uit de Vechtstreek werden aanzienlijke hoeveelheden turf naar deze gebieden uitgevoerd. Daarbij kwam nog de doorvoer van turf uit de Gelders-Utrechtse veenderijen, waarvoor een stapelplaats in Nigtevecht was ingericht.

De manier waarop de turf gewonnen werd verschilde. In de Gelders-Utrechtse veenderijen is dit heel lang gebeurd d.m.v. de droge vervening; de natte vervening, het slagturven heeft hier in mindere mate plaatsgevonden dan in het Utrechts-Hollandse gebied. Exacte cijfers over de omvang zijn echter niet te geven. Nader onderzoek van de impost registers waaruit blijkt wat er aan belastingen moest worden betaald kan hierop waarschijnlijk meer licht werpen.

Grootverbruikers waren er vele. Men denke bijvoorbeeld aan de talrijke steenen pannen bakkerijen langs de Vecht waar tot in deze eeuw per oven duizenden turven per dag nodig waren. Ook instituten zoals bij voorbeeld weeshuizen hadden een grote behoefte aan brandstof. Alleen al het Huiszitten Aalmoezeniershuis in Amsterdam beschikte over drie grote turfschuren. In de "Tegenwoordige Staat" (1740) lezen wij hierover: "Men getuigt dat er jaarlijks tegen de honderdduizend manden Turf in gelegd wordt" Deze werden aan arme Amsterdammers uitgegeven.

Vrijwel alle bedrijven die brandstof nodig hadden voor hoge temperaturen gebruikten turf. Hout was schaars evenals steenkool. Deze laatste werd pas belangrijk in de 19de eeuw. In 1833 verscheen een nieuwe wet met het "Reglement aangaande den aanpeil van Turf", waarin de accijns per ton werd vastgesteld. Een ton was toen twee hectoliter. Afhankelijk van soort en afmeting gingen hierin 200 tot 300 turven. Maar niet alle bedrijven waren verplicht deze accijns te betalen. Vrijdom genoten merkwaardigerwijs;

"Beenzwart of dierlijke koolfabrieken
Boezelfabrieken
Brandspuitmakerijen
Buskruidmolens
Garenkokerijen"

Graandrogerijen
Koffijstroopfabrieken
Mineraalblauwfabrieken
Soda-potasch-fabrieken

Een indruk over de omvang van de vervening geeft de "Rekening van den Impost op de ontgrondingh der Stichtsche Turf over den Jaare, ingegaan 1 Mei 1801". We kunnen hieruit opmaken dat bij voorbeeld in Kortenhoeve in dat jaar 10194 roeden werden verveend, in Ankeveen 703, in Nederhorst den Berg 8137., in Tienhoven 18250, in Maarsseveen 11480, in Breukelerveen 17316 en in Westbroek 12634. Wat het Utrechtse deel betreft voor dit ene jaar ca. 78000 vierkante roeden, ca. 110 hectare gespreide bagger. In 1852 wordt voor Nederland een productie van 33945630 ton turf opgegeven (nog steeds tonnen van 2 hectoliter). Enorme hoeveelheden dus.

Handel en transport

Het spreekt vanzelf dat het transport en de handel in dergelijke hoeveelheden ook een grote organisatie vergden.

Ook hier moesten schippers en handelaren zich richten naar de door de steden vastgestelde keuren. In 1689 waren in het gilde in Amsterdam 360 turfdragers, 57 turfraapsters, 207 turfvolsters aangesteld, ieder met zijn nauwkeurig omschreven taak. Zo bestond het werk van turfhevers uit niets anders dan het tillen van de manden op de schouders van de turfdragers. In Juni en Juli werden dagelijks 60 tot 100 schepen met turf gelost. Het transport ging zomer en winter door; waren rivieren en kanalen bevroren dan bracht men vanuit Loosdrecht de turf wel met wagens en sleden naar de Zaanstreek.

Het hele turfbedrijf was seizoenarbeid die eind April begon en in Augustus eindigde omdat er nog tijd nodig was voor het drogen. Men kon niet het risico lopen dat de nog natte turf zou bevroren want eenmaal bevroren werd deze na ontdooien en weer drogen stoffig en viel hij snel uit elkaar. Dit noemde men de Stoovelaar of Stuiveling, een turf van geringe waarde. Naast de steekturf uit de hoge venen was de baggelaar of sponturf, gewonnen door natte vervening, het belangrijkste product.

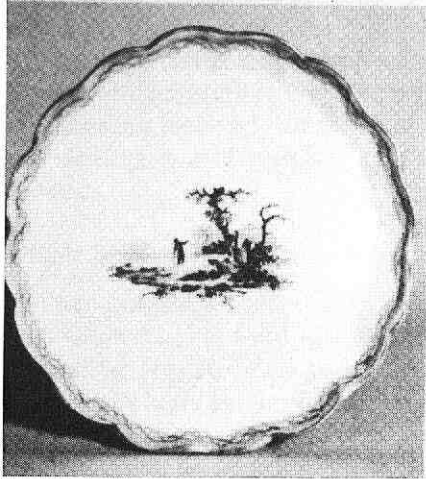
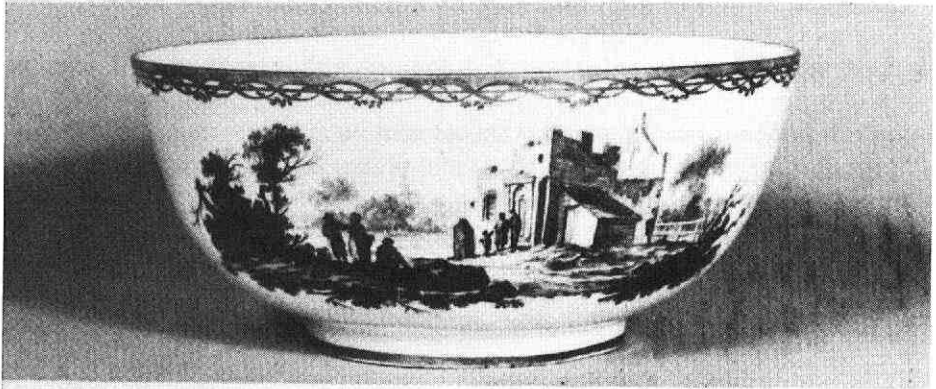
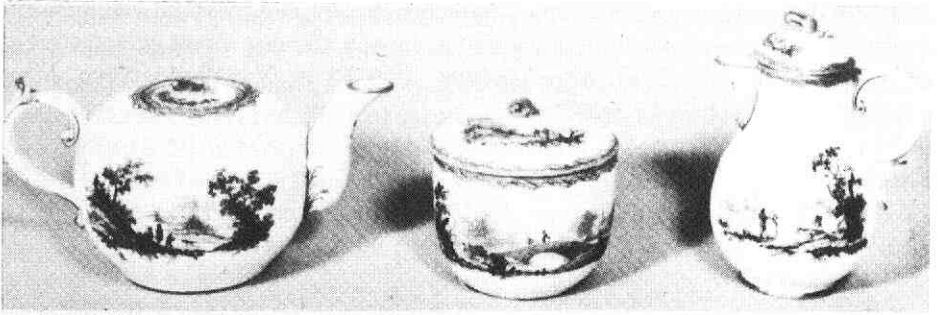
Sociale gevolgen van de natte vervening

Het veenbaggeren heeft ook in de Vechtstreek tot grote armoede geleid. Veel land verdween, het werd vaak geabandonneerd met als gevolg een groot waardeverlies. De veenarbeiders verarmden. Men heeft overal getracht deze mensen te helpen met heffingen op het vervenen: stuivergeld, roetaalgeld (bedrag geheven over iedere roede veen) enz. Er werden mogelijkheden geschapen voor spinnerijen. Bekend is ook de Loosdrechtse dominee De Mol die in dit kader een porseleinfabriek stichtte en er werkelozen te werk stelde. Het veenbedrijf werd gedeeltelijk uitgevoerd door gastarbeiders afkomstig veelal uit West-Duitsland, zoals de "Bovenlanders" uit Oldenburg, en de "Velingen" uit Westfalen. Een groot aantal is hier blijven hangen en vele familienamen herinneren daar nog aan. Het achteruit-

gaan van de productie in het Gelders-Utrechtse bracht een toevloed van mensen uit die streek. Vandaar de talrijke namen die op een afkomst uit dit gebied wijzen zoals Van Ee (= van Ede), Van Leersum, Van Ekris, Van Walderveen, Van Maanen en Van Schaik (= Schalkwijk).

Kortenhoef 1987

J. Daams

Voorbeelden van Weesper porselein.

De porseleinfabriek van Weesp, de internationale verhoudingen en de nationale modetrends 1757 - 1769.

De graaf van Gronsveld, diplomaat en porseleinfabrikant.

Wie was deze Gronsveld, die door zijn tegenstanders zo zwart gemaakt werd dat dat in onze tijd nog doorklinkt?

Bertram Philip Sigismund Albrecht van Gronsveld-Diepenbroick-Impel werd in 1715 op het kasteel Impel in het Kleefse geboren als de jongste zoon van de landdrost van Kleef, de heer van Impel. Doordat deze in 1719 door de keizer verheven werd tot graaf van Gronsveld, een plaatsje in de buurt van Maastricht, kon ook Bertram, toen hij meerderjarig werd, de titel van graaf van Gronsveld-Diepenbroick-Impel voeren. Hij koos een loopbaan als diplomaat en na een jaar of vijf in Deense dienst en o.a. in Den Haag gestationneerd te zijn geweest, vertrok hij eind 1747 als gezant van de Republiek naar Pruisen.

In de zomer van 1749 was het vooral Bentinck's invloed op de stadhouder geweest, die Gronsveld in de Hollandse Ridderschap deed belanden. De benoeming in de zomer van 1750 tot kastelein van Muiden, baljuw en dijkgraaf van Naarden en Gooiland en hoofdschout van Weesp en Weesperkarspel als opvolger van Jan Bernd Bicker heeft hij echter geheel aan zijn eigen goede verstandhouding met de stadhouder te danken gehad.

Bij het begin van het jaar 1751 had Gronsveld de directie van de magistraatbestelling in Amsterdam in handen en de stadhouder betrok hem zelfs bij het opvullen van vacante militaire en burgerlijke plaatsen. Zijn voorgenomen vertrek naar Berlijn, nog steeds in de functie van buitengewoon gezant, stelde Gronsveld uit tot na zijn huwelijk met Amoena van Löwenstein in de herfst van dat jaar. Met zijn vertrek naar Berlijn tenslotte in oktober 1751, kort voor het overlijden van de stadhouder, plaatste Gronsveld zich niet buiten spel.

In de herfst van 1758 keerde Gronsveld terug naar de Republiek en handelde in Den Haag de décharge van zijn gezantschap af. Hij vatte zijn werkzaamheden als drost van Muiden en als hoofdschout van Weesp en Weesperkarspel weer op.

's Zomers woonde Gronsveld met zijn grote gezin op het Muiderslot. Hij voelde zich maatschappelijk geslaagd en stortte zich in een typisch Duits-adellijk avontuur, de directie van een porseleinfabriek.

De eerste porseleinfabriek

Het moment was niet slecht gekozen: in 1756 was de Zevenjarige oorlog begonnen welke vooral Saksen teisterde. De productie van veel porseleinfabrieken kwam

stil te liggen en gedurende de oorlogsjaren zochten allerlei werkeloze porseleinexperts, ontwerpers en miniatuurschilders in rustiger delen van Europa een nieuwe bestaanszekerheid. Bovendien betaalde Holland hoge lonen in tegenstelling tot bijvoorbeeld Saksen, dat de hele achttiende eeuw door zeer lage arbeidslonen kende. Die bestaanszekerheid bleek in de Republiek maar betrekkelijk. Nergens bestond hier iets wat met de luxe, prachtlievende ambiance van allerlei Duitse hoven kon worden vergeleken. Naast de grotere Duitse porseleinfabrieken had de graaf Gronsveld slechts een kleinschalig bedrijfje dat alleen rendabel was zolang alles meezat. Een tijdgenoot merkte later op dat de fabriek moest worden gesloten vooral tengevolge van de hoge arbeidslonen en de slappe discipline van de arbeiders.

Tekenend is dat ook de andere porseleinondernemingen in de Republiek maar korte tijd floreerden en dat nog wel in een tijd waarin elke nieuwe onderneming de stadsbesturen meer dan welkom was.

De enige bedrijfstak, die tot het eind van de Republiek een spectaculaire groei doormaakte, de jeneverstokerij, liep juist in Weesp in die periode duidelijk terug. Mogelijk lag Weesp, toen een stadje met zo'n 3000 inwoners, minder gunstig voor de aanvoer van mout, die vooral uit Engeland kwam, dan Schiedam.

De teruggang is evident: van de 32 branders uit 1698 waren er in 1771 nog negen over, die altijd nog wel 19 branderijen hadden. In 1748 waren er achttien branderijen, d.w.z. dat de teruggang voornamelijk in de eerste helft van de achttiende eeuw moet hebben plaatsgevonden. Gezien het constante aantal branderijen namelijk, kan ook het aantal branders tussen 1748 en 1771 niet opvallend gewijzigd zijn.

Toen in 1757 vier aardewerkproducenten, die zich de "geïnteresseerdens in de porselijnfabriek" noemden, voor hun bedrijf onderdak zochten, konden zij dit in Weesp dan ook zonder enige moeite vinden. Zij vestigden hun onderneming in de Kromme Elleboogsteeg in enige leegstaande bedrijfspanden van verdwenen branderijen en gaven te kennen porselein of aardewerk te willen vervaardigen, zodat zij verschillende kanten op konden.

Zo blij was het Weesper stadsbestuur met dit initiatief dat een verzoek om met ingang van 1 augustus 1758 vrijdom van accijns op turf, kolen, brandhout en gemaal te mogen genieten zelfs met ingang van 1 oktober 1757 werd toegestaan. De vrijheid van de stadswaag ging ook eerder in dan was gevraagd, namelijk 1 april 1758. Bedrijfsleider werd een van de vier, Daniël MacCarthy. Hij was uit Ierland afkomstig en had in Denemarken geprobeerd een porseleinfabriek op te zetten. Het is echter de vraag of er ooit porselein door hem werd gemaakt; er is geen enkel stuk uit die periode over. Waarschijnlijk was de kennis van het procédé of zelfs de financiële draagkracht van de heren niet toereikend voor de vervaardiging van porselein. Het enige dat wij zeker weten is dat MacCarthy de producten naar Amsterdam stuurde, waar zijn compagnons de verkoop verzorgden. Dat de fabriek niet best liep was al gauw duidelijk. In februari 1759 werd de overeenkomst tussen

de vier weer nietig verklaard en een faillissement zou zijn uitgesproken als niet op dat moment een vijfde geïnteresseerde was komen opdagen., toen voor het oog nog in goede doen en in ieder geval in hoog aanzien, de graaf van Gronsveld. In de herfst van 1758 was hij uit Berlijn teruggekomen. Mogelijk geïnspireerd door het grote succes van de porseleinfabriek in Berlijn, die in 1751, in de periode dus dat hij daar gezant was, opgestart werd, kreeg hij de overtuiging dat hij best de "porseleinfabriek" in Weesp tot bloei zou kunnen brengen mits inderdaad porselein gemaakt zou worden.

Om de vervaardiging van dit in vergelijking met aardewerk zo tere oosterse product hing eeuwenlang een waas van geheimzinnigheid. Totdat aan het begin van de achttiende eeuw Johann Böttger, goudmaker, scheikundige en occultist in dienst van August de Sterke van Saksen, bij toeval de bestanddelen vond, die de grondstof vormden voor zogenaamd "hard" porselein.

Men probeerde deze wetenschap wel geheim te houden, maar slaagde daar heel wat minder goed in dan de porseleimbakkers van China, die toch minstens vanaf de tiende eeuw van het procédé op de hoogte waren. Overal verrezen fabrieken en ook financieel bleek een dergelijke onderneming zo aantrekkelijk dat vele Duitse vorsten een porseleinfabriek oprichtten.

De belangrijkste grondstof is een uiterst zuivere kleisoort: kaolien. Dit is een kiezelzure aluminiumaarde, een verweringsproduct van veldspaat in graniet en pegmatiet.

Kaolien gaat bij een temperatuur van ongeveer 1200° C sinteren, maar smelt dan nog niet. Voegt men nu aan de kaolien fijngemalen veldspaat toe - dat bij die temperatuur wel smelt - en dat in de juiste verhouding en op de juiste manier vermengd, dan vormen beide bestanddelen bij langdurige verhitting op de juiste temperatuur, samen porselein. Aan de ongeveer 50% kaolien en de 25% veldspaat worden nog geheel vermalen kwarts, kalk en porseleinscherven toegevoegd. Variaties in deze grondverhouding bepalen de kwaliteit.

De graaf van Gronsveld was ongetwijfeld van dit procédé op de hoogte. Wat hij nodig had waren de juiste grondstoffen en de geschikte mensen. Waar hij zijn kaolien vandaan haalde en zijn veldspaat weet men niet.

Verondersteld wordt dat de kaolien in Passau aangekocht werd. De witte kwartskeitjes in ieder geval vond hij op de heide bij Amersfoort en Naarden. Deze werden mogelijk vergruizeld in de plet- en de keimolen, die later door ds. De Mol, de eigenaar van de Loosdrechtse porseleinfabriek gebruikt werd.

De aanvankelijk grijsachtige pâte van het Weesper porselein verbeterde begin jaren 1760 opvallend. Het werd witter en beantwoordde aldus meer aan het ideaalbeeld van het Chinese porselein. In vergelijking met de Loosdrechtse voortbrengselen is het echter meestal weinig en soms helemaal niet doorschijnend en heeft het een vrij dunne glazuurlaag. Het merk van Gronsvelds manufactuur bestond uit twee gekruiste degens of zwaarden, die naar beneden gericht zijn met daartussen

en naast drie bollen. Dit merk dat wel veel op dat van Meissen lijkt, werd gevormd uit het alliantiewapen van Gronsveld-Diepenbroick. Het wapen van Gronsveld heeft in goud drie bollen van rood, twee boven en één onder, terwijl Diepenbroick in rood twee gekruiste degens had met de punten naar beneden. Het merk komt voor in blauw en wel onder glazuur.

Hoewel er in Weesp maar een kleine tien jaar geproduceerd is, zijn er toch wel stijlontwikkelingen aan te geven. Tot circa 1762 is de stijl nog zuiver Louis Quinze. Met duidelijk plezier past men schelpmotieven toe en er wordt veel en uitbundig versierd. De voorstellingen, alle in een cartouche, van arcadische landschapjes met boeren en boerinnen, bossages, hooibergen, verliefde paartjes in echt-achttiende-eeuwse tuinen waarin de afgeknotte zuil niet ontbreken mocht, Levantijnse kooplui in de meest fantastische kledij getuigen van een onbekrompen verbeeldingskracht. Na 1762 maakt de beweeglijke, drukke Louis Quinze stijl langzamerhand plaats voor de rechtere lijnen van de Louis Seize-stijl, de stijl-Pompadour, stichteress van de Sèvres-Vincennes manufactuur. Cartouches omsluiten de voorstellingen steeds minder en verdwijnen tenslotte geheel.

Door tijdgenoten als de Franse gezant Davrincourt werd het Weesper porselein zeer bewonderd en zelfs boven andere gewaardeerd - overigens niet zozeer om de voorstelling als om de kwaliteit van het porselein zelf: het was anders dan dat van Sèvres wit en hard en men kon er in koken zonder dat het direct stuk ging. Weesp heeft uitgaande van wat er over is voornamelijk drinkserviezen voor koffie, thee, chocolade en daarnaast terrines, schaaltes, zoutstellen, vazen en beeldjes in polychroom en wit voortgebracht. Er zijn in de collecties wel grotere en kleinere borden, maar dat wil niet zeggen dat die tot eetserviezen hebben behoord. Het Loosdrechts porselein geeft een veel gevarieerder beeld te zien wat ongetwijfeld ook bepaald zal zijn door veranderingen in de smaak. De mandjes met vlechtwerk, cache-pots op onderschotel, portretjes in medaillon en borstbeelden in biscuit op voetstuk, de topografisch herkenbare naturalistische landschappen en de wat rustiger versieringen passen in een latere stijlperiode.

Gronsvelds personeel

Nadat Gronsveld in 1759 de fabriek in de Kromme Elleboogsteeg overnam heeft hij nog een tijdlang met MacCarthy samengewerkt. Echt porselein echter werd pas afgeleverd toen in 1760 Niklaus Paul aangetrokken werd, een Duitse arcanist, dat wil zeggen kenner van het geheim van de porseleinfabricage, met grote ervaring. Zoals met meer Duitse porseleinwerkers het geval was zal het oorlogsverloop in de Zevenjarige oorlog hem ertoe hebben gebracht elders een vrediger werkomgeving te zoeken. Hij kreeg de leiding van de Weesper fabriek en bleef er tot de oorlog voorbij was, waarna hij in 1764, naar Kassel vertrok. Wat later kwam de begaafde miniatuurschilder Theodoor Onkruyd in dienst. Paul en Onkruyd hebben samen voor een belangrijk deel het uiterlijk van het vroege Weesper porselein

bepaald. Theodoor Onkruid werd in Zwolle geboren en werkte in de jaren 1750 onder zeer armoedige omstandigheden in Den Haag. Hij beschilderde er voornamelijk rijtuigen. Toen Gronsveld hem voor f 80,- in de maand in dienst nam, was dat voor Onkruid een kans die hij met beide handen aangreep. Behalve met het aanbrengen van de decoratie op het porselein heeft Onkruid zich ook beziggehouden met de aankoop van verfstoffen en de samenstelling van de porseleinverven. Vooral dankzij een merkwaardige "kracht", een toen bekende alchemist en occultist, graaf De Saint-Germain, zouden belangrijke verbeteringen in de kleuren zijn aangebracht.

De Saint-Germain was ongetwijfeld een deskundige op het gebied van verven. In ieder geval heeft hij in 1763 te Doornik een fabriek voor het verven van textiel opgericht en in 1778 een in Moskou. Zijn eigenlijke naam schijnt Joseph Rakoczi te zijn geweest. Al tijdens zijn leven was hij een legendarisch figuur. Hij was gunsteling van Madame de Pompadour en werd in 1760 als geheim agent van Lodewijk XV naar Den Haag gestuurd.

In opdracht van Gronsveld verzorgde Onkruid tevens een opleiding tot portretschilder. Tot zijn leerlingen behoorden o.a. G. v.d. Heuvel, die vooral vogels en landschappen schilderde en J.P. Renaud, die hoofdzakelijk waiers schilderde. Beide kunstenaars vinden wij later onder Lynckers werknemers in de Haagse porseleinfabriek terug. Onkruid kreeg zijn ontslag in 1764. Vooral zijn slechte verhouding tot de meesterschilder F. Picot, die later als bedrijfsleider de onderhandelingen met Sèvres zou voeren, heeft - naast het feit dat hij niet met geld om kon gaan - zijn carrière gebroken.

Vanwege zijn schulden is hij plotseling uit Weesp vertrokken.

In de loop van 1764 kwam Anton Wilhelm naar Weesp, een arcanist en ovenist uit de porseleinfabriek van Höchst. Tot 1766 was hij als opvolger van Paul in Weesp werkzaam, waarna hij zijn ontslag nam omdat het hem in Holland niet beviel.

De belangrijkste ons bekende modelleur in Gronsvelds fabriek was de Fransman Nicolaas Joseph Gauron, aan wie enkele witgeglazuurde beeldjes worden toegeschreven. Ook de putti met schelp, die bedoeld zijn als zoutvaatjes, schrijft men aan hem toe. Hij heeft o.a. in Doornik gewerkt waar hij chef-boetseerder van beelden en beeldgroepen was. Hij trad in hetzelfde jaar als Wilhelm in dienst van Gronsveld bij wie hij ongeveer een jaar gewerkt moet hebben.

Eveneens in 1764 kwam een zekere Marchand, een blauwschilder, in de Weesper porseleinfabriek werken. Ook hij was aan die van Doornik verbonden geweest en had dus eveneens met pâte tendre gewerkt. Na zijn verblijf in Weesp trok hij enige jaren rond waarna wij hem in Oud-Loosdrecht terugvinden.

Omstreeks 1768 verscheen de zeer geroutineerde Louis Victor Gerverot in Weesp. De onderhandelingen met Sèvres waren toen al gaande, misschien zelfs afgesprongen, en het is geen wonder dat deze arcanist, modelleur en porseleinschilder maar

korte tijd bij Gronsvelt gewerkt heeft. Hij had zijn opleiding genoten in Sèvres, werkte vervolgens bij verschillende Duitse porseleinfabrieken en werd eind achttiende eeuw directeur van die van Fürstenberg. Vanaf het begin van de '70-er jaren heeft hij zich ingezet voor De Mol, in wiens fabriek hij vanaf 1775 werkzaam is geweest.

Een specialiteit van Gerverot was het schilderen van exotische vogels op porselein.

Fusiebesprekingen

De jaren tussen 1761 en 1766 zijn voor Gronsvelts fabriek de beste jaren geweest. De bedrijfsruimte moest uitgebreid worden en nieuw personeel werd aangetrokken. Voorzichtig zou verondersteld kunnen worden dat het vertrek in 1766 van bijvoorbeeld een uitstekende bedrijfsleider als Anton Wilhelm het failliet van de onderneming van Gronsvelt dichterbij heeft gebracht. In 1767 tenminste stonden de zaken er toch wel zo slecht voor dat de interesse vanuit Frankrijk voor zijn fabrieksgeheim Gronsvelt meer dan welkom was.

Sèvres bezat wel een procédé, maar kon in Frankrijk niet de goede kwaliteit kaolien vinden. Men hoopte nu dat de graaf Gronsvelt zijn kaolien uit het rustige Holland haalde, maar toen dat toch uit Duitsland bleek te komen en er bovendien bij Limoges in Frankrijk zelf geschikt kaolien gevonden werd, was de interesse van de directie van Sèvres snel verdwenen. In april 1768 sprongen de onderhandelingen af. Voor Gronsvelt een treurige zaak. Helemaal een drama werden de onderhandelingen die hij vervolgens opnieuw via de bedrijfsleider Picot, met een Parijse zwendelaar De La Saule gevoerd heeft over de verkoop van zijn fabriek.

Een waas van geheimzinnigheid hangt om deze besprekingen, die in April 1769 nog niet in een verder gevorderd stadium waren dan in augustus 1768. Zij waren begonnen door Picot en werden voortgezet door Gronsvelt zelf, die daartoe, waarschijnlijk vanwege zijn schulden, slechts incognito het land meende te kunnen verlaten. Toen in september De La Saule wegens malversaties gearresteerd werd, was ook deze laatste poging de onderneming voordelig van de hand te doen mislukt. Waarschijnlijk produceerde de fabriek na 1769 niet meer. In het voorjaar van 1771 nam De Mol het materiaal dat nog restte over.

Gronsvelt overleed in 1772 in Amsterdam. Dat een fabriek, op wat amateuristische wijze begonnen, toch in tien jaar van haar bestaan dergelijke stijlvolle producten heeft kunnen afleveren, is eigenlijk een wonder te noemen. Vrijwel alles had Gronsvelt tegen: in de eerste plaats ongetwijfeld zijn krappe financiële middelen, die hem niet het tegelijkertijd voeren van een grote staat en het bezit van een porseleinfabriek veroorloofden. Vervolgens het feit dat de door hem aangetrokken Duitse porseleinwerkers na de Zevenjarige Oorlog naar hun land terug wilden. Vooral ook de noodzaak zijn grondstoffen in het buitenland te moeten aankopen en zijn arbeiders hoge lonen te moeten betalen om hen in Holland te kunnen houden, maakte zijn porselein duur en deden hem de concurrentieslag met het

buitenland verliezen. Daarbij kwam dan nog de beperkte binnenlandse afzet veroorzaakt doordat men de voorkeur gaf aan buitenlands porselein en, in bredere kring, aan het goedkope Chinese product dat de V.O.C.-schepen aanvoerden.

De collectie in het Gemeentemuseum van Weesp

Pas in 1929 werden de eerste aankopen van Weesper porselein gedaan en kwam een terrine met onderschotel - nog steeds het pronkstuk van de verzameling - in het bezit van de gemeente Weesp. Ook kocht men toen een spoelkom en tien koffie- en theekopjes, welk servies in 1974 aangevuld kon worden met de bijbehorende koffiekant.

In 1953 kreeg het museum een spoelkom, het jaar daarop kocht men een terrine, dit keer zonder onderschotel en in 1960 werden twee dubbele zoutvaten verworven en een theebusje. Toen vijf jaar later, in 1965, het Weesper porseleinbezit tentoongesteld werd in museum Willet Holthuysen bleek dat de verzameling aanmerkelijk uitgebreid was. In verband met restauraties aan het Weesper stadhuis werd de totale museumcollectie over verschillende plaatsen verdeeld, waarbij het porselein terecht kwam in Willet Holthuysen in Amsterdam. Tussen 1966 en 1973 is het daar tentoongesteld geweest; het ontkwam daardoor aan de brand van 1968 die een belangrijk deel van de museumcollectie vernietigd heeft.

De vroege jaren 1970 brachten de grootste uitbreiding van het Weesper porseleinbezit, waardoor de verzameling definitief de omvangrijkste van het land is geworden. Kort nadat twee opvallende polychroom beschilderde beeldjes aangekocht waren werd begin 1974 de collectie uitgebreid met een genereuze schenking Weesper porselein door de verzamelaar F. baron van Heeckeren van Waliën, een afstammeling van de graaf van Gronsveld. De fraaie collectie wordt nog steeds aangevuld door middel van schenkingen, bruiklenen en dankzij een alert aankoopbeleid.

De grootste verzamelingen Weesper porselein bevinden zich behalve in Weesp, in het museum Willet Holthuysen, het Rijksmuseum te Amsterdam en het kasteelmuseum Sypsteyn te Loosdrecht.

Weesp, november 1986

A.J. Zondergeld-Hamer

Literatuur

- Aalbers, J. *De Republiek en de Vrede van Europa*, Groningen 1980.
- Bartstra, J.S., *Handboek tot Staatskundige Geschiedenis van de landen van onze Beschavingskring 1648 -heden, 1, 's Hertogenbosch* 1959.
- Beek, A. van, *Een Weesper industrie van drie eeuwen 1580 - 1880. Jaarboek van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake* 1930, blz. 62-93.
- Buist, M.G., *At Spes non Fracta. Hope & Co 1770-1815. Den Haag* 1974.
- Gelder, H.E. van, *De Haagsche Porceleinfabriek, in Die Haghe. Jaarboek 1914/1915, Den Haag* 1915.
- Gerretson, C., en Geyl, P., *Briefwisseling en Aantekeningen van Willem Bentinck, heer van Rhoon, Den Haag* 1976.
- Geyl, P., *Willem V en Engeland, Den Haag* 1924.
- Geyl, P., *Geschiedenis van de Nederlandse Stam IV, Amsterdam* 1962.
- Heeckeren Van Waliën, F., van, *Catalogus van de Collectie Weesper Porselein, Weesp* 1977.
- Heukensfeldt Jansen, M.A., *Korte geschiedenis van het Hollandse Porselein, in Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek* 42, Amsterdam 1966.
- Hoek Ostende, Mr. J.H. van den
Van Eik Crone & Co Jeneverstookers te Weesp. Jb. Niftarlake 1980, blz. 46-60.
- Krevelen, D.A. van, *De Nadagen van Weesp, in Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek* 85, Lochem 1976.
- Palmer, R.R. en Colten, J., *A History of the Modern World, New York* 1978.
- Rust, W.J., *De Verzamelingen Nederlands Porselein in de Musea te Amstelveen, Weesp en Hilversum, in Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek* 38, Amsterdam 1965.
- Schenking Weesper Porselein van de Hoogwelgeboren Heer F. Baron van Heeckeren van Waliën aan de Gemeente Weesp, in Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek, Lochem* 1974.
- Schrijver, E., *Hollands Porselein, Bussum* 1973.
- Sypestein, Jhr. C.H.C.A. van, *Het Oud Hollandsche Porselein, Hilversum* 1933.
- Zappey, W.M., *Porselein en Zilvergeld in Weesp, in Hollandse Studiën* 12 Dordrecht 1982.

Loosdrechts Porselein

Dominee Johannes De Mol

De 27-jarige dominee bekommerde zich om de behoeftige levensomstandigheden van zijn gemeentenaren en hun zorgelijke toekomst (zie "Het verveningsbedrijf in de Vechtstreek" in deze catalogus).

Deze bekommernis, gepaard aan een levendige en typisch 18de eeuwse belangstelling voor natuurkunde, bracht hem ertoe te speuren naar andere middelen van bestaan voor de Loosdrechters. Zo nam hij bijvoorbeeld proeven met bepaalde inheemse grondstoffen om na te gaan of hij daarmee tot de productie van verkoopbare produkten kon komen. Hij heeft ondermeer gezocht naar fabricagemethoden voor vuurvaste verfstoffen, voor kristal en voor ceramiek.

In 1764 begon hij te experimenteren met inlandse grondstoffen om daar porselein uit samen te stellen en besteedde zijn vrije tijd vrijwel uitsluitend aan proefnemingen.

Hij vatte vervolgens het plan op om in Oud-Loosdrecht een porseleinfabriek te beginnen om hiermee enige welvaart in het dorp te brengen.

Porselein uit China

Waarom zag dominee De Mol nu uitgerekend een porseleinfabriek als het middel van bestaan voor zijn arme kerkgemeente?

De voorgeschiedenis is als volgt:

Chinees porselein bereikte, incidenteel, al vanaf de 13de eeuw de Europese vorstenhoven. Het werd met karavanen naar Europa gebracht via de "zijdewegen". In dit oude handelspatroon kwam een drastische wijziging toen vanaf de 16de eeuw in toenemende mate de zeewegen naar het Verre Oosten bevaren werden. Als eerste brachten Portugese schepen, de zogenaamde "carraques", grote hoeveelheden porselein mee naar Europa. Dit in Europa zeer geliefde blauwwitte Ming porselein, werd in ons land naar de schepen "kraakporselein" genoemd (de naam heeft dus niets te maken met de kwetsbaarheid van het materiaal).

Dit was het begin van een grootscheepse porseleininvoer uit China die tot in de 19de eeuw zou duren. Onze V.O.C. (Verenigde Oostindische Compagnie) nam in de 17de eeuw de handel in Chinees porselein, waarmee zeer veel geld verdiend werd, van de Portugezen over.

Aardewerk en porselein

Hoewel beide een ceramisch produkt zijn, verschilt porselein hemelsbreed van aardewerk. Aardewerk is poreus (waterdoorlatend) en wordt daarom meestal van een glazuurlaagje voorzien; het is betrekkelijk dik en nooit doorschijnend. Het kan makkelijk worden bekrast: het glazuur is kwetsbaar.

Porselein daarentegen is hard, laat geen vloeistoffen door en is soms doorschijnend. Het klinkt helder bij het aantikken en het glazuur is niet een los laagje maar één met de massa waardoor het nooit bladdert of los springt.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat dit Oosterse kwaliteitsprodukt in Europa fel werd begeerd. In de 18de eeuw was porselein een duur en verfijnd modeartikel, het prestige objekt bij uitstek geworden. Ontelbaar zijn dan ook de pogingen die door Europese pottenbakkers zijn ondernomen om ook porselein te vervaardigen.

De reden waarom deze pogingen in den beginne in Europa stuk voor stuk faalden was, dat men meende slechts met een betere kwaliteit aardewerk van doen te hebben.

Het "porseleingeheim"

De Saksische keurvorst August de Sterke wilde de eer van de ontdekking op zijn naam zetten. De alchemie speelde hierbij een belangrijke rol. Door allerlei eigenaardige proefnemingen in de keurvorstelijke laboratoria om uit onedele metalen goud te maken ontdekte Böttger, als eerste in Europa, de samenstelling van porselein (kaolien en kwarts). De speciale porseleinklei kaolien bleek bovendien in Saksen in de bodem te zitten.

In 1708 lukte het Böttger om met deze bestanddelen het eerste echte, Europese porselein te vervaardigen. Op 6 juni 1710 werd de eerste Europese porseleinfabriek te Meissen geopend. Al gauw volgden andere fabrieken:

* 1718 Wenen	* 1753 Fürstenberg
* 1744 Bow (bij Londen)	* 1754 Vincennes
St. Petersburg	* 1755 Frankenthal
* 1745 Chelsea	Kopenhagen
* 1746 Höchst (bij Frankfort)	* 1756 Sèvres
* 1748 Doornik	en vele andere
* 1751 Berlijn	
Straatsburg	
Worcester	

Het "arcanum"

De porseleingrondstoffen waren kaolien, veldspaat en kwarts. De exakte samenstelling behoorde tot het zogeheten "arcanum" of fabrieksgeheim, dat de fabrikanten wel trachtten te behoeden, maar zelden met succes. Het arcanum gaf aanleiding tot diefstal en illegale handel in geheime recepten. De "Wander-arkanisten" ofwel rondtrekkende vaklieden hadden langs legale dan wel illegale weg bepaalde waardevolle of soms waardeloze fabrieksgeheimen verkregen en probeerden hun echte of vermeende vakkennis aan de man te brengen. Aldus raakten details van ceramische procédés bekend in vele Europese porseleinentra.

De porseleinfabriekage, voortgekomen uit de alchemie ademde een bepaalde sfeer

van geheimzinnigheid en bijgeloof. Zo bestond bijvoorbeeld in Duitsland de gewoonte om slechts 2 x per jaar de porseleinmassa samen te stellen, namelijk wanneer de dag en nacht even lang waren, te weten 21 maart en 22 september. Men meende dat de eigenschappen van het regenwater waarmee de klei-aarde werd verdund, op die tijdstippen optimaal zouden zijn.

Of ook in Holland de duitse speciewerkers op deze astrologische wijze te werk gingen is niet bekend.

Een geldverslindend bedrijf

De porseleinonderneming werd elders op velerlei manieren sterk geprotégeerd met monopolies, fiskale vrijstellingen en verkoopbevorderende voorschriften.

Zonder deze grote financiële steun zouden vele fabrieken al snel het onderspit hebben gedolven. De porseleinfabrikage was een geldverslindend bedrijf: de grondstoffen, speciaal de vaak uit het buitenland geïmporteerde kaolien, waren duur, aan bekwame en ervaren werkkrachten moesten hoge lonen worden betaald om hen te houden, nadat zij vaak middels hoge bedragen elders waren weggekocht. Bovendien was het verlies van de toch al beperkte produktie groot: wat niet al bij het slecht controleerbare bakproces door vervorming of uiteenvallen verloren ging, brak vaak tijdens de toen zeer riskante transporten.

De zo zeer geliefde produkten waren daarom dermate duur, dat zij slechts voor de allerrijksten betaalbaar waren. In veel gevallen lezen wij van fabrieken waar na enige tijd, niettegenstaande de zeer goede kwaliteit, de vraag onvoldoende was om het bedrijf gaande te houden, tenzij zwaar gesubsidiëerd.

De proefnemingen van dominee De Mol

De proeven met inlandse bestanddelen mislukten en De Mol begreep dat hij de porseleinaarde kaolien toch beslist nodig had. Hij liet deze vervolgens uit Duitsland opzenden en zette zijn pogingen voort, die weldra met betere resultaten werden beloond.

Omstreeks de tijd dat De Mol deze plannen ontwikkelde ging in Weesp het porseleinbedrijf van de graaf van Gronsveld ten onder. In 1771 verkreeg De Mol uit zijn fabrieks-inventaris gereedschap en een hoeveelheid den dele afgewerkte produkten. Enkele in Weesp werkzame vaklieden en kunstenaars zoals Gerverot, waarover later meer, aanvaardden bovendien De Mol's aanbod om bij hem in dienst te treden.

De Mol ging vervolgens verder met zijn proefnemingen om tot een goede kwaliteit porselein te komen. In 1774 besloot De Mol de produktie in Loosdrecht op grote schaal aan te vangen.

De Porseleinfabriek te Oud-Loosdrecht

Na een moeilijke aanloopperiode gingen de zaken vrij goed. Omstreeks juli 1774 werd een gebouw "getimmerd", dat als hoofdgebouw van de porseleinfabriek dienst ging doen. Het geheel was gesitueerd aan de oostzijde van de pastorie van de Nederlands Hervormde Kerk te Oud-Loosdrecht.

Van meet af aan werd in Loosdrecht bijzonder goed porselein van eerste kwaliteit gemaakt. Vanuit een magazijn aan de Bloemgracht te Amsterdam werd het verkocht.

In 1778 werkten in Loosdrecht zestig volwassenen (waaronder 8 buitenlanders) en 25 kinderen in de porseleinfabriek; voor die dagen was het dus een vrij groot bedrijf. De Mol voerde een vooruitstrevend sociaal beleid: de kinderen in zijn dienst kregen onderwijs en werden tot bekwame vaklieden opgeleid.

Vaklieden en kunstenaars

Het modelleren van de stukken en het beschilderen liet De Mol door krachten van buitenaf uitvoeren.

De meeste "Porzellaner" die in Loosdrecht werkten waren uit Duitsland afkomstig, maar er werkten ook enkele Franse vaklieden en kunstenaars als Gerverot, Marchand en Gauron.

De belangrijkste was de veelzijdige ceramist Louis Victor Gerverot. Uit zijn jarenlange omzwervingen langs talrijke Europese porseleinbedrijven blijkt wel hoe groot de mobiliteit van een porseleinwerker kon zijn. Dit voortdurend trekken van de ene naar de andere fabriek, al beginnend in de leerjaren, hangt ten nauwste samen met de handel in bedrijfsgeheimen. Gerverot werd geboren in de Elzas, bracht zijn leerjaren door in Sèvres, werkte daarna in verschillende Duitse porseleinfabrieken en was rond 1769 - 1770 in Weesp. Hij kwam in contact met De Mol en ging deels in diens opdracht, deels voor zijn eigen rekening in 1773 naar de faiencefabriek van Schrezheim bij Ellwangen en bracht er het verlopen bedrijf weer tot bloei.

Dit verblijf is van betekenis geweest voor de porseleinfabrikage in Loosdrecht. Hij vervaardigde daar diverse proefstukken in biscuit (= witte ongeglazuurde ceramiek). In 1775 keerde hij naar Loosdrecht terug en bleef voor De Mol werken tot aan de ondergang van het bedrijf in 1782. Daarna was hij in Amsterdam een tijd werkzaam als porseleinandelaar. Verondersteld wordt dat hij ook bij de beroemde Josiah Wedgwood heeft gewerkt. Van 1797 tot 1814 was hij directeur van de porseleinfabriek te Fürstenburg.

Nederlanders in dienst bij De Mol waren:

Nicolaas Wicart (schilder van landschappen) uit Utrecht, Aart Schouman uit Dordrecht (vogelschilder) en Cornelis Buys (landschappen en stadsgezichten) uit Amsterdam.

Concurrentie en octrooistrijd

Begin 1777 las De Mol in de "Haagsche Courant" tot zijn grote schrik een advertentie waarin de Duitse koopman Anton Lyncker zijn in de Bagijnestraat in Den Haag gevestigde "nieuwaangelegde Porseleinfabricq en Magazijn" aankondigde. Hij reisde naar Den Haag om poolshoogte te nemen en ontdekte dat de fabriek niets anders was dan een bedrijf waar uitsluitend geïmporteerd, onbeschilderd buitenlands porselein werd gedecoreerd. Maar omdat hij terecht bevreesd was voor oneerlijke concurrentie richtte hij op 11 oktober 1777 een verzoek tot de Staten van Holland en West-Friesland om zijn Loosdrechtse fabriek voor 15 jaar octrooi te verlenen.

Op zijn beurt vroeg Lyncker op 20 januari 1778 octrooi aan. Bovendien zond hij een memorie in waarin de beschuldiging geuit werd dat De Mol uit Duitsland ingevoerd porselein in Loosdrecht liet beschilderen. Bovendien zou hij in Duitsland ook porselein laten fabriceren en beschilderen door een bij hem aangestelde kracht. Deze beschuldiging sloeg kennelijk op het te Schrezheim door Gerverot vervaardigde porselein, al is het onwaarschijnlijk dat dit eind 1777 nog plaatsvond. In een memorie aan de Gecommitteerde Raden van 28 februari 1778 verweerde De Mol zich tegen deze aantijgingen. Hij beschuldigde Lyncker onder meer van bedrijfspionage, welke bedreven zou zijn door ene Kilber, een draaier, die 5 maanden in Loosdrecht had gewerkt.

De Gecommitteerde Raden bestudeerden beide requesten nauwkeurig. De afgevaardigde van Delft bracht daarop in de Statenvergadering van 20 mei 1778 naar voren dat de octrooien een verdere teruggang van de Delftse aardewerkindustrie zouden veroorzaken.

De door De Mol en Lyncker aangevraagde octrooien zijn tenslotte aan geen van beiden verleend.

Financiële problemen

Het niet verlenen van het octrooi maakte de gang van zaken voor de fabriek een stuk moeilijker. De algemene economische teruggang en de financiële problemen rond de fabriek bleken het ds. De Mol op den duur onmogelijk te maken zijn bedrijf voor ondergang te behoeden.

Het porselein uit Loosdrecht werd, hoe uitmuntend de kwaliteit en hoe fraai van model en beschildering het ook was, veel te duur om te kunnen concurreren met het geïmporteerde buitenlandse porselein.

De produktiekosten waren hoog, onder andere door de noodzaak van het aanvoeren van kaolien uit verafgelegen Duitse gebieden. Het benodigde kwarts alleen kwam uit de naaste omgeving: kwartskeitjes van de Gooise heide. Deze moesten worden fijngestampt in een pletmolen die zich op landgoed Vollenhove te De Bilt bevond.

Vervolgens moest het vergruizelde materiaal in een keimolen te Utrecht tot poeder worden gemalen. Deze molens waren eveneens eigendom van De Mol.

De dure, meest buitenlandse kunstenaars en vaklieden, plus het veel mislukkingen opleverende fabricage-procédé maakten een winstgevend bedrijf op den duur onmogelijk zoals wij eerder al in Weesp zagen.

Bovendien was de positie van de nijverheid in ons land kwetsbaar door de scherpe buitenlandse concurrentie. Holland was vanouds het centrum van internationale handel en zo kwam hier te lande veel saksisch porselein en engels aardewerk op de markt. Bovendien voerde de V.O.C. nog steeds grote hoeveelheden porselein aan uit China en Japan.

Met name Chinees porselein was tegen het eind van de 18de eeuw een algemeen gebruiksgoed geworden, een massaproduct. Europees porselein was veel duurder en kon alleen door de zeer welgestelden worden aangeschaft.

Het bedrijf bleek derhalve uiteindelijk niet levensvatbaar.

De leningen die De Mol zich gedwongen zag te sluiten in de jaren 1779 (fl. 130.000,-) en 1780 (fl. 200.000,-) waren niet voldoende om het bedrijf te redden.

Deze tegenslag was voor de ondernemende predikant zwaar te dragen.

In 1780 overleed bovendien zijn vrouw; dit verlies, gepaard aan de zakelijke moeilijkheden tastten zijn gezondheid en geestkracht aan.

Het was bijzonder bitter dat het grootste deel van de produktie aan zijn schuldeisers moest worden gegeven.

De zich al langer aftekenende ondergang kon niet meer worden tegengehouden en op 7 november 1782 werden voorraden en gereedschappen verkocht evenals de pletmolen met stamping "Vollenhove" en de keimolen te Utrecht.

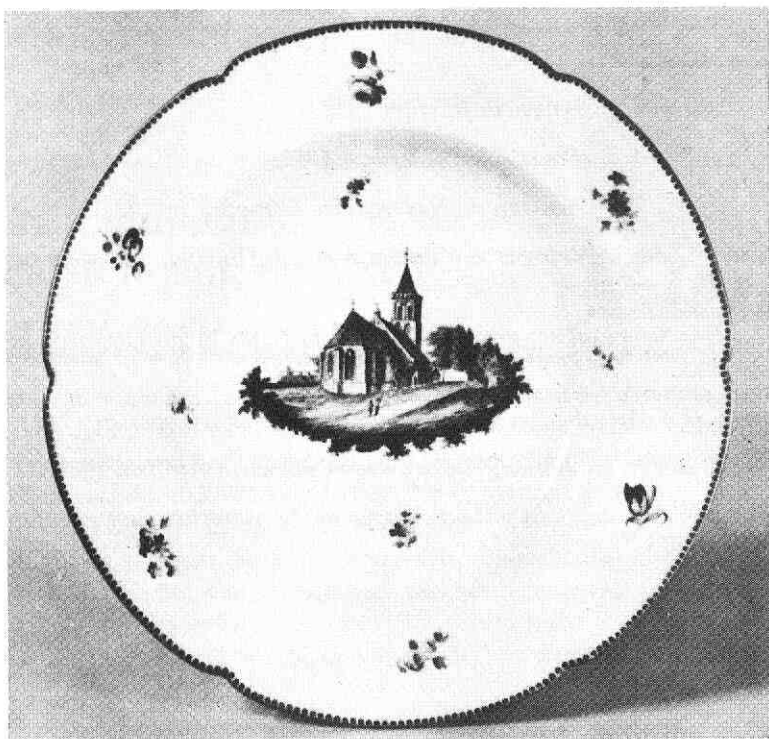
Eind 1782 was de situatie dusdanig verslechterd, dat door de aandeelhouders werd besloten de fabriek te verhuren en de rest van de eigendommen en de nietafgewerkte voorraden te verkopen.

De acte, die een einde maakte aan het levenswerk van De Mol werd op 7 november 1782 gepasseerd. Veertien dagen na de overname door de schuldeisers, overleed hij te Amsterdam.

Het Loosdrechtse porselein

Het te Loosdrecht vervaardigde porselein is gemerkt met de letters M.O.L. onder het glazuur in blauw (of in een andere kleur, dan meestal rood) en soms ingegrift.

De meeste van onze musea bezitten wel een aantal stukken. De grootste kollektie bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam, waaronder een polychroom beschilderd eetservies met fijne boeketjes en strooibloempjes in heldere kleuren, eigendom van H.M. de Koningin uit Huis ten Bosch te Den Haag, waarvan delen zijn afgestaan aan het Rijksmuseum.

Bord van Loosdrechts porselein.

Het kasteel-museum Van Sypsteyn in Nieuw-Loosdrecht bezit eveneens een aanzienlijk aantal stukken Loosdrechts porselein.

De produktie bestond hoofdzakelijk uit serviesgoed van allerlei aard. In de 18de en 19de eeuw was het bezit van een fraai gedecoreerd porseleinen eetservies een status-symbool. Het is de tijd van de grote eettafels: het bezitten van voldoende glaswerk, tafelzilver en serviesgoed om een tafel feestelijk mee te dekken, kwam pas tegen het einde van de 18de eeuw in de mode.

Daarnaast vervaardigde men grote hoeveelheden gebruiks- en serviesvoorwerpen als tafelschellen, belletrekkers, inktstellen, blakers, lampetkannen en kommen, kandeelstellen, scheerbekken, pijpseledjes, kwispedoren, borstbeelden en beeldengroepjes. Verder jachtflesjes, schaaltes, chocolade-kannen met bijbehorende bекers, mandjes, kastanjevazen, cache pots en pronkvazen.

Drs. H.M.A. Breukink-Peeze

Utrecht 1987

Literatuur

Schrijver, E., Hollands Porselein Bussum 1973.

Rust, W.J., Nederlands Porselein Amsterdam 1952.

Mededelingenblad Vrienden van de Nederlandse Ceramiek no. 42.

Blauwen, M.A. den, Catalogus van de verzameling Hollands porselein in kasteel Sypsteyn.

Ducret, S., Das Schicksal des grossen Keramikers Louis Victor Gervert. in: Keros 28/29 1965.

Sypsteyn, C.H.C.A. van, Het Oud-Hollandse porselein Hilversum 1933.

Gelder, H.E. van en G. Jansen, Aardewerk en porselein Arnhem 1965.

Riemsdijk, B.W.F. van, Een en ander over de Loosdrechtse porseleinfabriek in Oud Holland 1915.

Veertig miljoen arbeidsters aan de Vecht

Van Bijenstand "De Bij" te Breukelen van de firma Hans Matthes

Niet zichtbaar vanaf het Zandpad te Breukelen ligt tussen de buitenplaatsen Queekhoven en Vegt en Hoff het huis Fluytstein achter het groen verscholen.

In het Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap Niftarlake van 1921 staat een artikel over dit in 1906 door de heer Hans Matthes gebouwde huis.

Hans Matthes was de in 1878 geboren jongste zoon van Joan Adam Matthes (1819-1905), de eigenaar en bewoner van Queekhoven. Het huis Fluytstein had hij voor zich laten bouwen op een deel van het terrein van Vegt en Hoff, welk buiten Hans Matthes in 1905 van zijn vader geërfd had.

Daar, achter Vegt en Hoff, was hij op 1 april 1904 met de bijenstand en fruitplantage

"De Bij" begonnen en hij wist binnen enkele jaren de bijenstand bekendheid te geven tot ver over de landsgrenzen. Dit was niet alleen het gevolg van de uitstekende honing die de heer Matthes leverde maar kwam vooral door de wijze waarop hij in het groot reclame voor zijn product wist te maken.

Schrijver dezes is zeer erkentelijk dat zijn dochter, mevrouw M. Fruithof-Matthes, hem in de gelegenheid stelde kennis te nemen van hetgeen haar vader daarover in o.a. drie dikke plakboeken bijeen bracht. Een ware schat aan gegevens over vrijwel alles dat betrekking heeft op de bijenteelt en in het bijzonder over de groei en bloei van zijn bijenstand ligt daarin opgeborgen.

Tussen de knipsels uit kranten en tijdschriften en opgeplakte brieven werd een vouwblaadje aangetroffen dat de heer Matthes in 1944 uitgaf ter gelegenheid van het "40 jarig Jubileum van de firma Hans Matthes". De tekst daarvan volgt nu onverkort omdat deze in een notedop het wel en wee van 40 jaar bijenstand "De Bij" weergeeft.

40-jarig Jubileum van de firma Hans Matthes.

Dit jaar op 1 April zal onze firma Hans Matthes haar 40-jarig bestaan herdenken.

Het is geen tijd, om deze dag feestelijk te vieren.

Toch willen wij deze datum niet geheel ongemerkt voorbij laten gaan.

Toen wij op 1 April 1904 onze zaak begonnen, was honig nog een bijna geheel onbekend en vergeten artikel; de riet- en beetwortelsuiker toch had het vroeger honiggebruik bijna geheel verdrongen.

Alleen koekfabrikanten en bakkers gebruikten al lang honig en dan het liefst die, welke op de heide gewonnen was.

Wij hadden toen in Amsterdam een bevriende winkelier, die onze Matthes' honig wel wilde verkoopen.

Wij zonden onze familieleden, vrienden en kennissen naar die zaak om ons artikel te vragen en weldra wilden andere winkeliers ook Matthes' honig verkoopen. Zoo is de verkoop steeds uitgebreid, zoodat er weinig winkeliers in ons land zijn, die ons product niet kennen.

Nu moet men niet denken, dat dit alles zoo gemakkelijk is gegaan.

Wij hebben veel reclame gemaakt, zoowel in kranten, als in tijdschriften, waarin wij aardige stukjes over bijen en honig plaatsten met mooie kiekjes.

Ook lieten wij door bekende artisten goede platen maken voor winkelreclame.

Verder gaven wij aardige kinderboekjes en bordjes, mooie luxe honigpotjes van Copier, praktische honiglepels, aardige zilveren bijenspeldjes enz. cadeau.

Op tentoonstellingen waren wij ook vaak vertegenwoordigd, zoowel op landbouw-, als op bloemen- en bakkerijtentoonstellingen. Evenzoo op

de Jaarbeurs. Wij hadden goede stands op tentoonstellingen van de Vereniging van Huisvrouwen, voor welke vereniging wij vele lezingen hebben gehouden over bijen en honig, met vertoning van lantaarnplaatjes. Dat hebben wij ook veel gedaan op vele andere bijeenkomsten.

Vele medailles werden ons toegekend, o.a. van de Koningin, de Koningin Moeder en Prins Hendrik.

Wij ontvingen veel bezoek op onze bijenstanden, zelfs van het Gemeentebestuur van Brooklyn (USA). De naam Brooklyn is afkomstig van Breukelen. Zoo is Matthes' honig alom bekend geworden. Honig wordt verkocht als raathonig, die voornamelijk op de heide geoogst wordt en als slingerhonig. Deze laatste wordt in flacons verkocht. Hij wordt verkregen door de raten, waarin de met honig gevulde cellen zijn, in een centrifuge uit te slingeren. Dit is meestal de honig, welke van verschillende bloemen uit het voorjaar en de zomer gewonnen is.

Vóór 1914 exporteerden wij heel wat bijenvolken in korven of in kleine, speciaal voor reisdoeleinden gemaakte kastjes naar het buitenland.

Wij zonden ze naar Finland, Japan, Indië, maar het meest naar Engeland en Schotland. Er heeft eens in een Engelse krant gestaan: „Nadat de Ruyter met zijn schepen in Engeland is geland, zijn er nooit zooveel Hollanders aangekomen als nu, n.l. 10 millions of dutch bees”.

In de vorige oorlog stond natuurlijk de export van bijen naar het buitenland geheel stil. Langzamerhand na 1920 herstelde zich deze export.

Nu ligt alles weer stil.

Om onze zaak en personeel aan de gang te houden, zijn wij door de Meelcentrale ingeschakeld met de verkoop van kunsthonig. Het is voor echte bijentelers wel wat naast hun eigenlijk bedrijf, maar laten wij hopen, dat wij na de oorlog ons bedrijf van bijenhouden en de verkoop van echte bijenhonig weer voort kunnen zetten en op nog veel hooger peil kunnen brengen, dan vóór de oorlog.

Iedereen is in die tijd wel doordrongen geworden van de groote voedingswaarde van natuurhonig, getuige de vele vragen in deze oorlogstijd naar dit artikel.

Voorts brengen wij een medicinale honig in de handel, bekend onder de naam van Kuch-niet, bereid uit honig en medicijnen.

De omzet van onze borsthonig heeft de laatste jaren een hooge vlucht genomen. Hij werkt uitstekend tegen hoest en verkoudheid, terwijl men hem gerust aan kleine kinderen, zelfs aan zuigelingen, kan geven.

Dit overzicht in korte trekken willen wij niet eindigen zonder de hoop uit te spreken, dat na deze oorlog onze producten weer een vooraanstaande plaats zullen mogen en kunnen innemen.

*Ten slotte is het ons een behoefte een woord van groote dank en lof te wijden aan al onze medewerkers en personeel, die het ons mogelijk hebben gemaakt onze zaak in veertig jaren op te voeren tot een bekende en gewaardeerde firma in Nederland en daarbuiten.
Met frisse moed gaan wij de nieuwe 40 jaar tegemoet.*

Breukelen, 1 April 1944

Fa. Hans Matthes

Over de hoofdzaken die in bovenstaand stuk genoemd worden zijn in de plakboeken veel gegevens te vinden.

Zo valt het op hoeveel en hoe vindingrijk Matthes reclame maakte.

Uit de zeer vele bewaarde advertenties leren wij "De Bijenkoning" kennen als een man die precies wist hoe hij zijn producten - honing, was, bijenvolken en kasten - aan de man en vrouw moest brengen.

Onder de vetgedrukte kop "Matthes' Honig" lezen wij ondermeer "Is als vloeibaar goud", "Verkoudheid,, kunt u 't best weeren Door Honig op Uw brood te smeeren", "Uit het beloofde land overvloeiende van melk en honig", "Onze 40.000.000 arbeidsters verzamelen voor U de heerlijke geurige Matthes Heidehonig", "Griep heerscht in het land, Houdt Matthes' honig bij de hand".

Of wat te zeggen van de veel door hem gebruikte slagzin op plakplaatjes waarop een zwevende bij met rondom "Ik vlieg voor Matthes"!

Het valt ook op dat, in vergelijking met zijn concurrenten waarvan hij de advertenties verzamelde, zijn slogans binnen de perken van het redelijke bleven.

In een kapitale advertentie van een concurrent wordt aan honing zo vele heilzame eigenschappen toegedicht dat Hans Matthes zich niet bedwingen kon en in inkt tussen de tekst met forse letters "Kwakzalver" schreef.

Voor winkeliersreclame liet hij prachtige platen in kleur, o.a. door de kunstenaar Is. van Mens vervaardigen. Zoals die van een kat die van de honing likt welke uit een omgevallen pot vloeit, met achter zich een dode muis en met als tekst:

"Honich is ene soete spise, Die ic vore allen gerechten prise!"

en daar onder in een grote letter "Matthes' Honig".

In het hele land gaf Hans Matthes vele jaren achtereen voor scholen en verenigingen, voordrachten met lichtbeelden.

Tallozen brachten een bezoek aan zijn bijenstand te Breukelen, wat o.a. blijkt uit de vele, vaak geïllustreerde, kranten en tijdschriftartikelen.

Op diverse tentoonstellingen presenteerde "De Bij" zich en onder de bezoekers mochten vaak vooraanstaande personen door Hans Matthes en zijn volken begroet worden.

Dat bijen goed bekend zijn met Koninginnen bleek tijdens het bezoek dat koningin Emma eens aan zo'n tentoonstelling bracht. Een kort verslag daarvan luidt: "De Heeren Koning, tuinarchitect te de Bilt en Matthes, imker te Breukelen, hebben succes gehad met hun inzending. Het was een gezicht om vast te leggen toen H.M. de Koningin Moeder met gevolg deze stand bezichtigde met groote belangstelling. De nijvere diertjes gonsden om H.M. heen, vormden een aureool van nijverheid om haar heen. Een had de vrijmoedigheid zich op Haar mantel neer te zetten. Honderden dames hadden giljetjes gelaten bij dozijnen, maar H.M. kent blijkbaar dit interessante volkje en liet zich rustig inlichten door den Heer Koning. Ook in dit opzicht was H.M. een voorbeeld".

Dat de bijen het echter op ministers niet zo goed begrepen hadden blijkt uit een schrijven van 17 september 1928.

De heer Matthes richtte dit "Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw Mr. J. Kan te 's Gravenhage (de vader van de cabarettier Wim Kan).

Hierin schrijft Matthes ondermeer dat hij geëxposeerd heeft op de Landbouw tentoonstelling "Zwolland" te Zwolle waar hij met zijn rond bevolkte korf de eerste prijs mocht verwerven en "dat deze korf aan Uwe Excellentie is getoond en hij (Matthes) deze belangstelling ten zeerste op prijs stelt, dat hij echter met groot leedwezen heeft vernomen, dat Uwe Excellentie door een zijner nijvere bijen werd gestoken, dat hij Uwe Excellentie de verzekering geeft, dat zulks zonder aanzien des persoons, en geheel buiten zijn goedkeuring heeft plaats gehad, dat hij Uwe Excellentie daarvoor zijn nederige verontschuldigen aanbiedt, dat hij Uwe Excellentie hierbij, als pleister op de wonde, een flacon honing zendt, ten bewijze dat zijn bijen nog iets anders kunnen dan steken" enz.

Minister Kan stuurde Hans Matthes twee dagen later van uit zijn ministerie een bijzonder aardige brief terug waarin hij hem dankte "voor de zending van uw prachtige product" en hij schreef verder "Ik geef U de verzekering dat ik gaarne nog vele bijen-steken ontvang, wel onder de voorwaarde dan dat ik er zoo naar word beloond."

In de plakboeken zijn ook verschillende brieven van het Hof te vinden waarin de Particulier Secretaris van H.M. de Koningin of de Koningin Moeder "In gevolge de bevelen van Hare Majesteit de Heer Hans Matthes dankt voor de ontvangen honig".

Ook treffen wij hierbij stukjes aan uit dag- en weekbladen waarin de gehele tekst van die brieven is opgenomen. Reclame van de hoogste orde in die tijd!

Aardig is ook de kaart die Hans Matthes op 8 april 1930 ontving van Dr Frederik van Eeden, die hem dankte voor de "heerlijke honing ontvangen ter eere van mijn 70 sten verjaardag".

De zaken gingen vanaf de start in 1904 zo goed dat de bijenstand "De bij" vijf jaar later gerangschikt werd onder de grootste van het land.

In 1919 was "Matthes' Honig" op tentoonstellingen reeds meer dan 50 maal bekroond waarvan 15 maal met zilver en maar liefst 5 maal met goud.

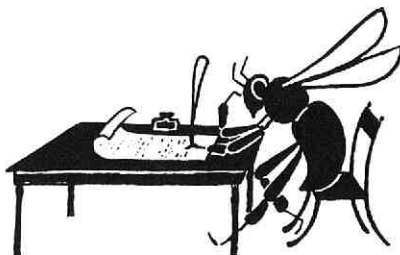
Dat deze successen veel kwaad bloed zetten bij de concurrenten valt enigszins te begrijpen.

Maar dat de grootste concurrent, de heer Sauerbier van bijenpark Adelshoeve te Apeldoorn, op schrift onjuistheden over "Matthes' Honig" liet verspreiden en die gericht zond aan de vaste afnemers van die honing gaat toch wel erg ver.

De reclameman Matthes wist direct hoe deze kwalijke praktijken een halt moest worden toegeroepen. Niet door met modder terug te gooien maar door eerst een onderzoek te laten instellen en daarna het resultaat daarvan in een open brief zgn. van een van zijn bijen te laten versturen naar alle afnemers van honing.

Deze bij schreef als volgt:

Breukelen, Bijenkast No. 367
Winter 1912.

Geachte Lezer,

De honigcampagne is beëindigd en wij hebben ons teruggetrokken in onze winterkwartieren.

*Nu eindelijk vind ik den tijd de pen op te nemen, om, nog vóór deze winter ten einde spoedt, een ernstig woord tot U te richten. Donker zijn deze dagen en donker zijn mijne gedachten: want het jaar 1912 bracht ons de droeve ervaring, dat men op slinksche wijze heeft getracht, een smet te werpen op den smetteloozen roem van ons kostelijk product, dat naar onzen meester den U, welbedenken naam van **Matthes' honig** draagt.*

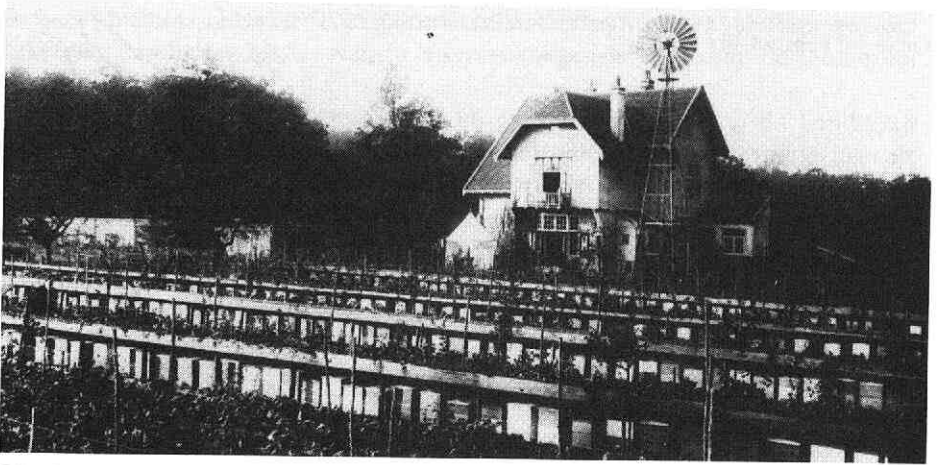
*Toen wij dezen zomer onvermoeid zweefden over de bloeiende velden, om voor uw welzijn het heerlijke, zuivere natuurgerecht te oogsten, dat allerwege onder de naam van **Matthes's honig** gezocht en geliefd is, bracht ons de post op eenen avond het Juli-nummer van het Maandblad der Coöperatieve Vereeniging „Voor allen der H. IJ. S. M.” Met welk eene verbazing en onsteltenis lazen wij daarin eene mededeeling over honigon-derzoek, door den scheikundige der Vereeniging verricht, en als resultaat waarvan het artikel, dat de heer R.H. Sauerbier v/h S. Esmeijer te Apeldoorn als „Adelshoeve”-honig in den handel brengt, werd geprezen ten koste van.... ons product!*

Ja, wij konden onze 7003 oogen niet gelooven, toen wij daar zwart op wit vonden, dat „de reactie op kunstmatige invertsuiker (kunsthonig) bij Adelshoeve negatief en bij onze honig positief bleek te wezen!

*Het gānsche bijenpark daverde van het gezoem van 24,000,000 verontwaardigde bijen en onze Koninginnen weenden. Dat wij de **kunst** verstaan, voortreffelijken **honig** te bereiden, ja' daarvan zijn wij tot in het diepst onzer ziel overtuigd. Maar.... **kunsthonig?***

In deze bijenbrief staat verder dat er een nader onderzoek werd verricht door een "gezaghebbend technoloog die algemeen bekend is als "de" specialist op het gebied van honig-onderzoek: den heer P. Ferman te Amsterdam". Het resultaat was "De onderzochte Matthes' honig is onvermengde natuurlijke honig.

Alle reacties en cijfers zijn normaal enz" Verder mag hier niet ontbreken wat deze schrijvende bij vervolgens in haar brief schreef:

Het huis Fluytstein ca. 1910 met daarvoor de bijenkasten.

"Een juichkreet steeg op uit Hans Matthes' 400 dichtbevolkte bijenkasten: De eer van Hans Matthes' bijenstand, van deze grootste echt-Hollandsche onderneming op het gebied der bijenteelt, was schitterend gered!

Nu kunt gij, waarde lezer, eerst recht nagaan, dat waar onze honig van 60 cent reeds van den eersten Nederlandschen gezaghebbenden honig-onderzoeker zulk een vleidend getuigenis mocht ontvangen, onze honig van 80 cent toch waarlijk wel het beste en zuiverste product moet zijn, dat men in Nederland kan verkrijgen.

En zoo is er bij ons reden genoeg tot jubelen, zult gij zeggen?

Maar toch - donker zijn deze dagen en donker mijne gedachten, want de wereld is vol ongerechtigheid en bij de menschen kunnen onder het beleid eener wijze Koningin nog dingen gebeuren, die eene Bijenkoningin ten strengste zou bestraffen".

Uitstekend hoe zo het aangedane onrecht werd rechtgezet! In het, vooral vóór de oorlog, grote bijbelvaste deel van Nederland wist de heer Matthes ook vaste voet aan de grond te krijgen met zijn honing.

Hij speelde het heilige boek uit en benadrukt diverse vermeldingen van honing, waarvan de meeste zeer positief zijn, in reclame teksten en tijdens voordrachten.

Na de tweede wereldoorlog kwam veel buitenlandse honing voor dump prijzen op de markt waartegen niet op te boksen was.

Na het overlijden van Hans Matthes in 1946 heeft zijn weduwe de bijenstand nog enige jaren gedreven en tenslotte van de hand gedaan.

Omstreeks 1950 was het definitief afgelopen met de "Matthes' Honig", waarvan de roem in 1987 nog bij velen voortleeft.

Recreëren tussen Utrecht & Muiden

Al meer dan 350 jaar staat de Vechtstreek bekend als geliefd recreatieoord. Het waren vrijwel uitsluitend vermogende Amsterdammers die hier sinds de 17de eeuw buitenplaatsen stichtten. Een van hun beweegredenen daarvoor was om een rumoerige stad die langzaam maar zeker volgebouwd raakte en daarom vrijwel geen tuinen van enige omvang meer telde, in de zomertijd te kunnen ontvluchten.

Tot de eersten die ruimte en rust voor zich en hun gezin in de Vechtstreek zochten behoorden de zwagers Joan Huydecoper en Pieter Belten. Huydecoper stichtte in 1628 de buitenplaats Goudestein te Maarssenveen en Belten Huis ten Bosch in datzelfde jaar en in hetzelfde gerecht.

De trek naar deze streek nam van toen af grote vormen aan. Het landschap langs de oevers van de Vecht en die van haar zijtak de Angstel, dat omstreeks 1625 nog vrijwel geheel agrarisch was werd tegen het einde van de 17de eeuw omgevormd tot een vrijwel aaneengesloten reeks van grote en kleine buitenplaatsen. In een beschrijving uit de 18de eeuw lezen wij: "De aaneenschakeling van menigvuldige Plantaadjen, de netheid en sierlijkheid der Buitenplaatsen, de deftigheid der gebouwen, de lommerlijke Wandeldreeven, die schijnen hier een Koninklijken Lusthof met elkanderen uit te maken."

Volgens de mode van die dagen werden er schitterende tuinen rond deze zomerhuizen aangelegd. Hoe een groot aantal van die buitenplaatsen er omstreeks 1700 moeten hebben uitgezien weten wij vooral door de gravures uit de plaatwerken "De Zegepraalende Vecht" (1719) en "Hollands Arcadia" (1730).

De eigenaren van de daarin opgenomen "Lustplaatsen" zullen daar wat trots op zijn geweest en het is niet onwaarschijnlijk dat zij aan de tot standkoming van die prachtige uitgaven financiële bijdragen hebben geleverd. In de mate waarin zij dit deden zou wel eens de verklaring kunnen liggen waarom er aan sommige huizen met omliggende tuinen in de "Zegepraalende Vecht" veel aandacht is besteed en aan andere weinig of in het geheel niet. Onder de laatste werden zeker niet de minste geteld.

Hierbij denken wij aan Huis ten Bosch, Leeuw en Vecht, Vreedenhoev en Cromwijck - om er maar enkele bij Maarssen te noemen.

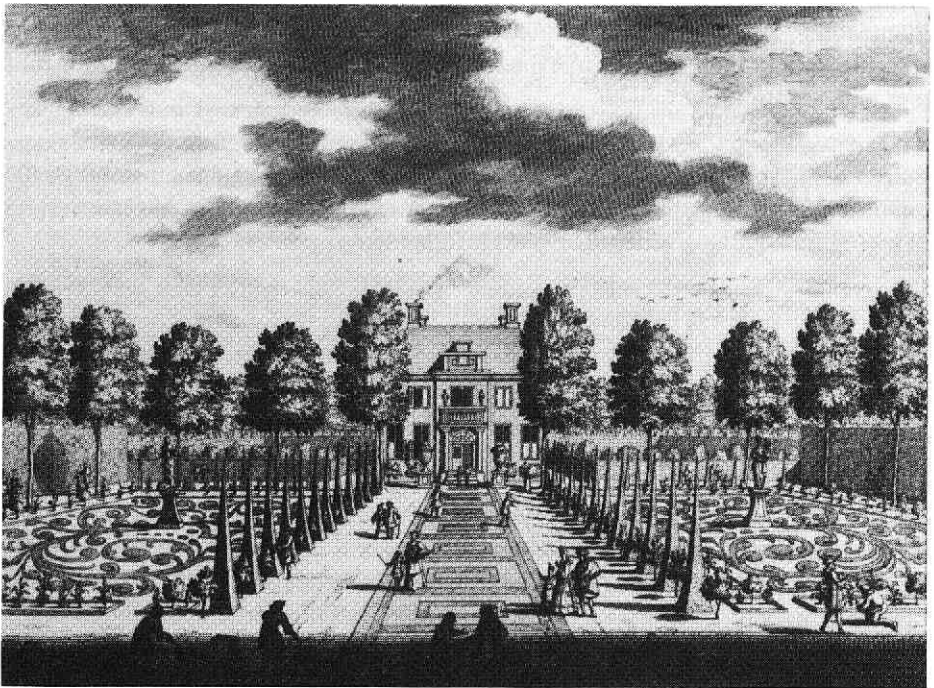
Niet alleen werden er in de 17de en 18de eeuw nieuwe buitenplaatsen door Amsterdammers gesticht, ook verwierven zij in die tijd reeds honderden jaren oude kastelen. Deze vormden zij om tot zomerverblijven zoals o.a. de afbeeldingen van Gunterstein en Nijenrode bij Breukelen uit het plaatwerk ons tonen.

Dankzij kaartmateriaal zijn wij in de gelegenheid kennis te nemen van nog meer buitenplaatsen die tot ver in de 18de eeuw langs de oevers van de Vecht en de Angstel te zien waren. Zo geeft bijvoorbeeld een kaartje (11.5 x 15.5 cm) uit 1660

met opschrift "Een klein gedeelte van de Heerlijkheid van Maarseveen" de ligging aan van maar liefst 40 buitenplaatsen met hun formele tuinaanleg. Daarnaast zijn wij bijzonder gelukkig met de in 1726 vervaardigde "Nieuwe kaart van Loenen" (71 x 92 cm) die tot de beste op dit gebied gerekend mag worden.

Op deze kaart staan niet alleen duidelijk de ligging van de huizen en de aanleg van de tuinen en aangrenzende landerijen tussen Vreeland en Breukelen maar ook precies wie de eigenaren van de verschillende percelen waren. Hieruit is ondermeer op te maken dat het grootste deel van de buitenplaats eigenaren bekende Amsterdammers waren.

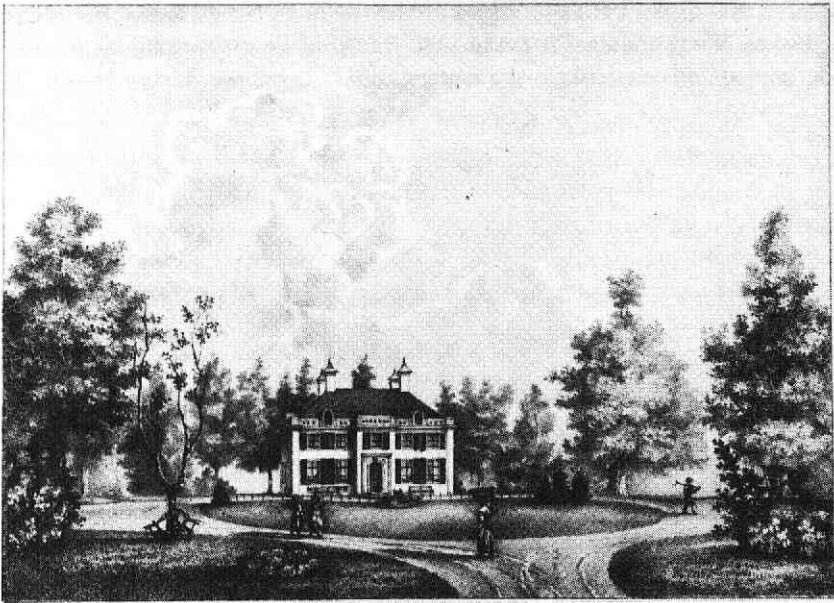
Bij nadere bestudering van deze zeer gedetailleerde kaart springt de plattegrond van het achterstuk van de buitenplaats Sluys Nae (later Huntum genoemd) bij Nieuwersluis in het oog. Het kan zijn dat zich hier een doolhof bevond maar mocht het zo zijn dat dit deel van die buitenplaats landschappelijk van aanleg ("engels") was, dan is hier sprake van een van de allereerste in die tijd in Holland.

Het huis Nieuwerhoek te Loenen te zien vanaf de Straatweg in 1719 met formele tuinaanleg.

Nog geen honderd jaar na het vervaardigen van de "Nieuwe kaart van Loenen" had die wijze van tuinieren de oudere vrijwel verdrongen in de Vechtstreek.

Het huis Nieuwerhoek te Loenen te zien vanaf de Straatweg in 1836 met landschappelijke tuinaanleg

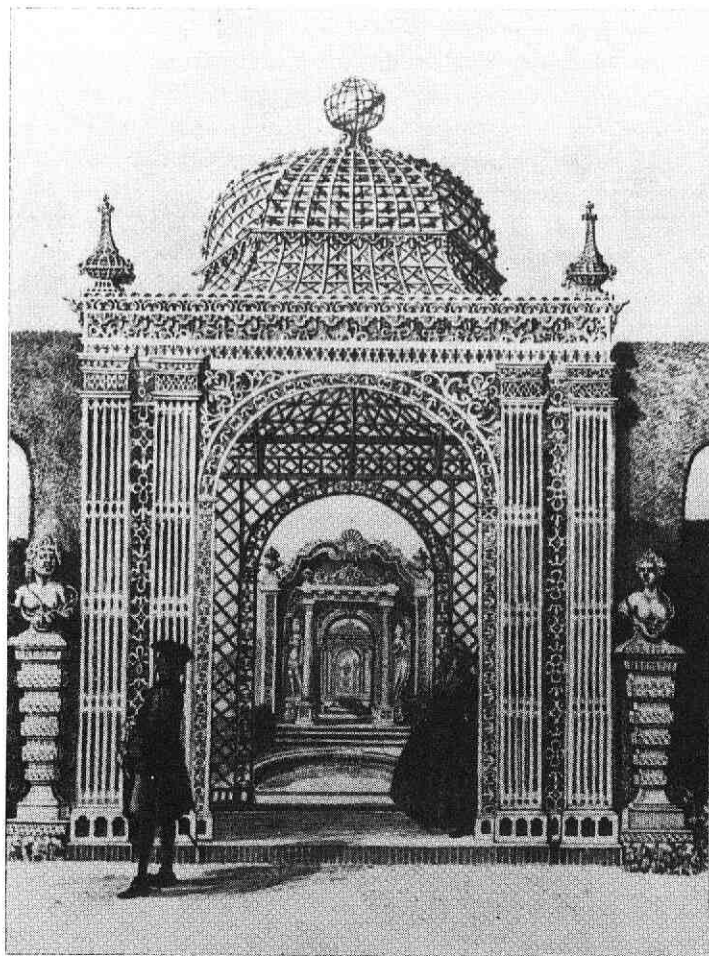
De litho's uit het boek "Gezigten aan de rivier de Vecht" (1836) laten ons dit duidelijk zien.

Bomen en struiken stonden toen niet meer keurig op gelijke afstanden in een rij. Zij werden ook niet langer met de schaar "gefattoeneerd", zoals men het snoeien in tegennatuurlijke vormen noemde. Zij mochten zich echter op "willekeurige" plaatsen en in de eigen gedaante ontwikkelen.

In plaats van rechte lanen slingerden er zich nu paden langs en om het geboomte en de strakke vijvers waren vergraven tot grillige waterpartijen van wisselende breedte. De meeste tuinen en parken van dit type zijn tot in onze tijd goed herkenbaar bewaard gebleven.

Diende het meerendeel van de buitenplaatsen vanaf hun ontstaan uitsluitend tot particulier gebruik, ook kwamen er voor die met een bedrijf gecombineerd waren. Bij voorbeeld met een steen- of pannbakkerij zoals Daalwijck en Zuylenveld bij Zuylen, Cromwijck bij Maarssen en Vecht en Rhijn bij Breukelen. Of met een

katoendrukkerij zoals Vreedenhorst te Vreeland of met een zijderederij als Zijdebalen gelegen aan de Vecht even ten noorden van Utrecht. Behoorden deze "nuttige" buitenplaatsen over het algemeen genomen niet tot de eerste rang, Zijdebalen daarentegen was een van de fraaiste in de Vechtstreek. Inrichting en tuinen konden wedijveren met die van Huis ter Meer in Maarsse, Boom en Bosch te Breukelen, Vijverhof te Nieuwersluis, Driemond bij Weesp of Petersburg bij Nigtevecht om van de mooiste er eens enkele te noemen.

Doorzicht door lantentent. Detail uit de tuin van Zijdebalen. Pen en penseel, 240 x 178 mm, inscr.: J. De Beijer ad viv: delin: 1746. Coll. Centraal Museum Utrecht.

Bij Zijdebalen gingen handel en ontspanning op hoog niveau samen. Het meer genoemde prentwerk "De Zegepraalende Vecht" gunt ons met drie platen een bescheiden kijkje op de gebouwen en in de formele tuinen. In het Centraal Museum te Utrecht echter berusten 24 zeer betrouwbare tekeningen van dit lustoord door de bekende topografische tekenaar Jan de Beyer (1703 - 1780) welke eens in het bezit waren van eigenaar David van Mollem. Deze tekeningen geven ons een goed beeld van de smaak van onze 18de eeuwse voorouders op het gebied van de tuinkunst.

Aan de hand van genoemde serie tekeningen, van reisbeschrijvingen, van een Hofdicht - waarin de dichter een denkbeeldige wandeling door de tuinen maakt - en van twee teruggevonden boedelinventarissen heeft men 6 jaar geleden in het Centraal Museum een zeer interessante tentoonstelling gehouden over Zijdebalen.

In de begeleidende catalogus valt te lezen hoe de doopsgezinde stichter van Zijdebalen, Jacob van Mollem (1623 - 1699) met de aanleg was begonnen in 1695.

Zijn zoon en opvolger David (1670 - 1746) voltooide het werk en gaf de beroemde beeldhouwers J. Cresant en J.B. Xavery opdrachten voor het vervaardigen van beeldengroepen, borstbeelden, vazen en fontijnen. Vader en zoon Van Mollem hebben hoogstwaarschijnlijk het buiten Vijverhof te Nieuwersluis van Agnes Block gekend en veel daarvan tot voorbeeld voor Zijdebalen genomen.

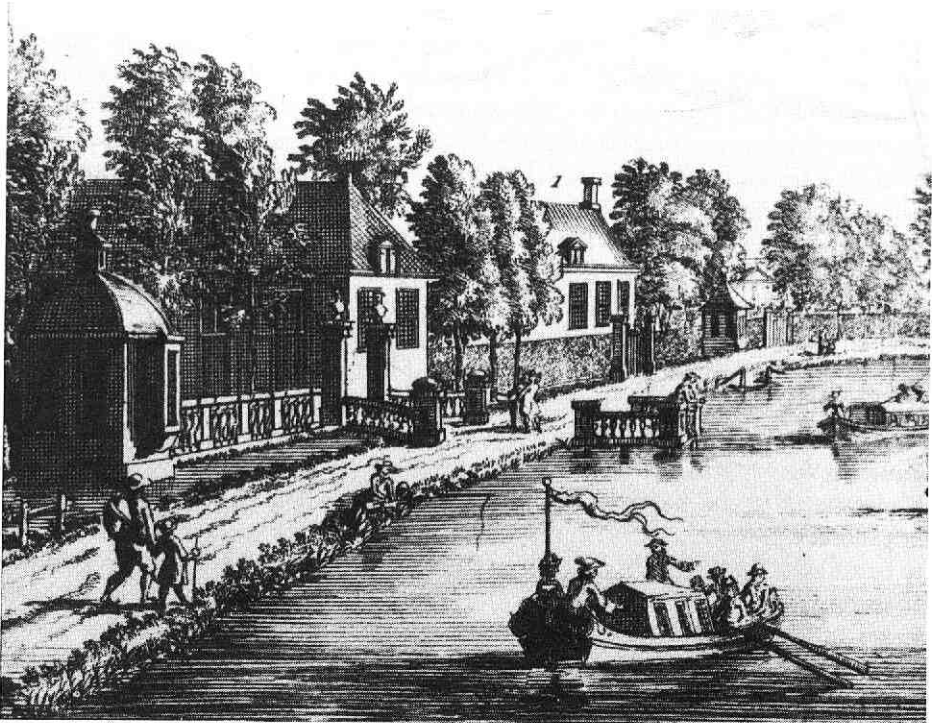
Agnes Block (1629 - 1704) was eveneens doopsgezind en had grote belangstelling voor tuinarchitectuur, plant - en dierkunde, schilder-, bouw- en antieke beeldhouwkunst en voor literatuur.

Van Petersburg bij Nigtevecht zijn 12 gravures in "De Zegepraalende Vecht" opgenomen. Bouwheer Christoffel van Brands is in 1717 meerdere malen de eer te beurt gevallen Czaar Peter van Rusland van zijn mooie tuinen te laten genieten zoals onder enkele van de gravures uitdrukkelijk werd vermeld. Ook bezocht de Czaar in dat jaar meer dan eens het buiten Ouderhoek bij Nieuwersluis. Onder een van de zes daarvan opgenomen afbeeldingen staat te lezen: "met een bezoek van zijn Czaarsche Majesteit driemaal vereerd". Niet alleen vorstelijke en minder belangrijke buitenstaanders bezochten graag de streek maar vooral ook veel landgenoten.

Zoals in de 18de eeuw ook elders veel voorkwam stonden zeker ook in de Vechtstreek de dikwijls kostbare smeedijzeren toegangshekken gastvrij open voor ieder "net gekleed" persoon die van de daar achter gelegen tuinen genieten wilde.

Op welke wijze de trotse eigenaar met vrouw en kinderen in de 17de en 18de eeuw de zomertijd op zijn buitenplaats doorbracht is niet goed bekend. Hoe dit een honderd jaar geleden was, toen vele buitens nog steeds als zomerhuis dienst deden daarover zijn wij wat beter geïnformeerd. Zo lezen wij bij voorbeeld in het gastenboek van Vredenhoff bij Nieuwersluis - bijgehouden van 1880 tot 1905 - dat men in 1881 de zomer daar doorkwam met:

"Varen, visschen, rijden, roeien
prettig praten, vrolijk stoeien
piano, biljard, croquetsspelen
molen, bal, belegering
schieten met den pijl en boog
alle soort van oefening
voor den geest en voor het oog"

Wandelen, vissen en spelevaren. Links het buiten Roosendaal bij Utrecht, waarvan slechts nog een deel van het inrijhek bestaat.

Familiefoto's uit die tijd laten zien dat men bij het "prettig praten" graag buiten in de schaduw van het huis, de koepel of de bomen zat.

Zelfs "ernstige" bescheiden uit de 19de eeuw tonen aan dat de inmiddels volgens de regelen der landschapsstijl aangelegde tuinen en parken een verstrooiende bestemming hadden.

Zo staat op kadaster kaarten uit die tijd nogal eens een vijver aangegeven met "water van vermaak" en bossages met "Bosch van plezier".

Omdat velen zich na de Napoleontische tijd geen kostbaar tweede huis meer konden veroorloven en omdat men, toen het weer beter ging, zijn blik meer richtte naar de zandgronden voor het stichten van nieuwe buitenplaatsen viel in het eerste kwart van de 19de eeuw een groot aantal buitenhuizen in de Vechtstreek onder de slopershamer. In het gunstigste geval werd het park daarna gevoegd bij een aangrenzende buitenplaats maar meestal gingen alle bomen voor de bijl, werden de waterpartijen dichtgegooid en kregen de kaalgeslagen, vlakgeschoven terreinen als eertijds weer een agrarische bestemming. In het ongunstigste geval werden zij verkaveld tot bouwpercelen.

Het liquideren van buitenplaatsen ging en gaat nog steeds door, vide Vechtesteyn, Raadhoven en Endelhoven in recente tijd, en de bestemming van gespaard gebleven huizen veranderde soms sterk.

Een aantal ging jaren achtereen dienst doen als gemeentehuis, internaat of kantoorgebouw, hotel, restaurant of politiebureau.

Opmerkelijk is dat verschillende daarvan later (na ca. 1970) weer in particuliere handen kwamen zoals Vechtvliet, Huis Ten Bosch, Bolestein, Vechtoever, Ganzenhoef, Queekhoven. Andere zoals Vegtlust en Zwaanwijk werden in appartementen verdeeld. In plaats van als 2e woning werden deze, zoals de andere buitenhuizen eerder, nu als permanente woning betrokken. Niet alleen is in de laatste 20 jaar de belangstelling voor het bewonen van de grote huizen sterk toegenomen maar ook de omgeving werd door velen in die jaren als het ware herondekt. De nog steeds toenemende stroom van bezoekers alsmede de aandacht waarin allerlei publicaties over de streek zich mogen verheugen tonen dit overduidelijk.

Ook raakt men ter plaatse meer en meer geïnteresseerd in de rijke historie van de eigen streek wat o.a. blijkt uit de opbloei van de verschillende verenigingen op historisch gebied.

Voor sommigen is de Vecht - en Angstelstreek zelfs het doel van hun verzamellust geworden. Zo zijn er verzamelaars van bodemvondsten (pijpekoppen, glas- en aardewerk enz.) van prentbriefkaarten, van streekromans, van oude landkaarten, tekeningen, etsen, gravures, litho's enz.

Weer andere zoeken de oevers op om te vissen in het weer schoner wordende water of varen over de Vecht en Angstel en zeilen op de plassen, verdiepen zich in de rijke vogelstand of bestuderen de bijzondere planten die in de omgeving groeien. Hierdoor is de Vecht- en Angstelstreek nog steeds en op velerlei gebied een belangrijk recreatie oord en wij zullen er met ons allen voor moeten waken dat daar geen verandering in komt.

Literatuur:

Meischke, R. in Plaatsen aan de Vecht en de Angstel 1985, blz. 7

Tegenwoordige Staat der Verenigde Nederlanden 1772, dl. XII, blz. 137.

Donkersloot- de Vrij, M. De Vechtstreek 1985, blz. 70.

Afbeelding 3,4, en 5 in "De Zegepraalende Vecht" 1719 van Zijdebalen.

Zijdebalen - Lusthof aan de Vecht 22 mei t/m 19 juli 1981 Catalogus Centraal Museum te Utrecht.

Graft, dr. C. van de, Agnes Block 1943.

Afbeeldingen 77 t/m 88 in "De Zegepraalende Vecht" 1719 van Petersburg.

Afbeeldingen 47 t/m 52 in "De Zegepraalende Vecht" 1719 van Ouderhoek.

Lisman, A.J.A.M., Vreeden Hoff's gastenboek 1880 - 1905. Jb. Niftarlake 1978 blz. 32 e.v.

Huisarchief VreedenHoff.

P.J. Lutgers, Gezigten aan de Rivier de Vecht 1836.

Het 18de eeuwse plaatwerk

De Zegepraalende Vecht

In 1719 verscheen "T' Amsteldam, By de Wed. Nicolaas Visscher op den Dam, in de Visser", het bekende boek "De Zegepraalende Vecht, vertoonende verscheidene Gesichten van Lustplaatsen, Heeren Huysen en Dorpen; Beginnende van Utrecht en met Muyden besluitende".

De bibliotheek van het Oudheidkundig genootschap Niftarlake is in het bezit van een exemplaar.

Dit werk in groot folio formaat vangt aan met een fraai gegraveerde titelplaat en de daar tegenover afgedrukte "Verklaaring" in dichtvorm van Claas Bruin (1671-1732), die men in de 18de eeuw ondermeer "Het Licht der Zedepoëzy" noemde.

Claas Bruin (1671 - 1732).

Vervolgens komt de titelpagina met daarachter het voorbericht "Aan de Heeren Liefhebbers van het Vecht - Leven". Hierin worden één voor één alle verder in dit boek opgenomen gravures genoemd met een korte toelichting. Eenmaal maakt Andries de Leth, de schrijver van dit voorbericht, een uitzondering op die regel

en houdt de lezer "een weynig op met dit volgend Lierdicht van Dr. Lud. Smids "dat aan de buitenplaats Ouderhoek is gewijd en in totaal meer dan een volle bladzijde vult. Tenslotte wijst hij erop dat daarna volgende afbeeldingen door Daniël Stoopendaal (1672-1726) zijn getekend en uitgevoerd en meldt dat er tuinen en gebouwen zijn afgebeeld ontworpen door Jan en Samuel van Staden, Steven Vennekool, Simon Schijnvoet en Jacob Marot "alle ervarene en alombefaamde Architecten en meesters van plantagien konstigh aan te leggen".

Dit laatste is nogal van belang omdat er zo weinig namen van ontwerpers van huizen en tuinen uit die tijd - ook trouwens van later - bekend zijn.

Veel schieten wij er toch niet mee op omdat slechts van het buiten Petersburg bij Nigtevecht in het boek vermeld wordt dat Simon Schijnvoet (1652-1727) daar werkzaam is geweest. Uit elders zeer spaarzaam gevonden gegevens weten wij slechts dat Jan van Staden omstreeks 1700 een tuinontwerp leverde voor kasteel Nederhorst (1), wordt nogmaals bevestigd dat de buitenplaats Petersburg een creatie uit ca. 1706 van Schijnvoet was (2) en komen wij de namen van twee niet in het boek vermelde bouwmeesters tegen n.l. Philips Vingboons (3) en Herbert Kramer (4) wier werk wel is afgebeeld. Vingboons ontwierp Gansenhoef en Elsenburg bij Maarssen, Vegtvliet bij Breukelen en Driemond bij Weesp en Kramer het huis te Nigtevecht op het Realeneiland. Volgens plannen van Jacob Marot (1697-1761), zoon van de beroemde bouwmeester Daniël Marot (1661-1752), is in 1751 het slot Zuylen verbouwd (5) maar in het boek "De Zegepraalende Vecht", dat 32 jaar eerder was verschenen, kunnen wij met zekerheid tot op heden geen werk van Jacob aanwijzen. Na de ruim 12 bladzijden tellende inleiding van Andries de Leth volgt "De Vechtzing van Jan de Regt" die begint met:

"O Vechtstroom, met Uw blanke zwaanen, uw vogels, vissen en geboomt,
Uw hofsteên en Uw schoone laanen, Alom met wélig gras bezoomd!".

Onder dit dichtstuk, op de volgende bladzijde, staan onder meer 5 buitenplaatsen genoemd die "door verscheidene Dichteren vereeuwigd" zijn en op het daar tegenoverliggende blad staat het "Land- Kaartjen, aanwyzende de Plaatsen en Huysen van Utrecht tot aan Muyden" (33.5 x 17 cm).

Op de volgende 51 bladzijden van het boek zijn op een zijde telkens twee koper-ets gravures (elk van 14.5 x 20 cm) afgedrukt die ieder voorzien zijn van een onderschrift in zowel het nederlands als het frans. De eerste twee betreffen de stad Utrecht en verder zijn opgenomen 10 gezichten van steden en dorpen met de nabij gelegen grote huizen.

Voorts 88 platen van 39 verschillende kastelen en buitenplaatsen met veelal de bijbehorende formele tuinen vanuit meerdere standpunten gezien alsmede een afbeelding van een rechthuis en een van een sluis.

Van enkele van deze afbeeldingen bleven de originele voortekeningen, waarnaar destijds de koperen drukplaten gegraveerd en geëst zijn bewaard.

Het Centraal Museum te Utrecht bezit drie van deze potlood tekeningen (voor

de platen van het buiten Petersburg No. 78, 85 en 88) en in het huisarchief van Huis Gunterstein berust er een van dit huis (voor plaat No. 33).

Tot slot volgt Claas Bruin's dichtstuk "Speelreis langs de Vechtstroom, op de uitgegevene Gezichten van de Zeegepraalende Vecht".

Het beslaat niet minder dan 34 bladzijden en Bruin is daarin niet bepaald zuinig met het steken van de loftrumpet over de streek, de rivier, de plaatsen, de huizen en hun eigenaren.

De populariteit van dit "prachtwerk" met zijn meer dan honderd platen die o.a. uitblinken door hun dieptewerking en fraaie stoffering blijkt uit de vele navolgingen en copieën die naar de gravures vervaardigd zijn.

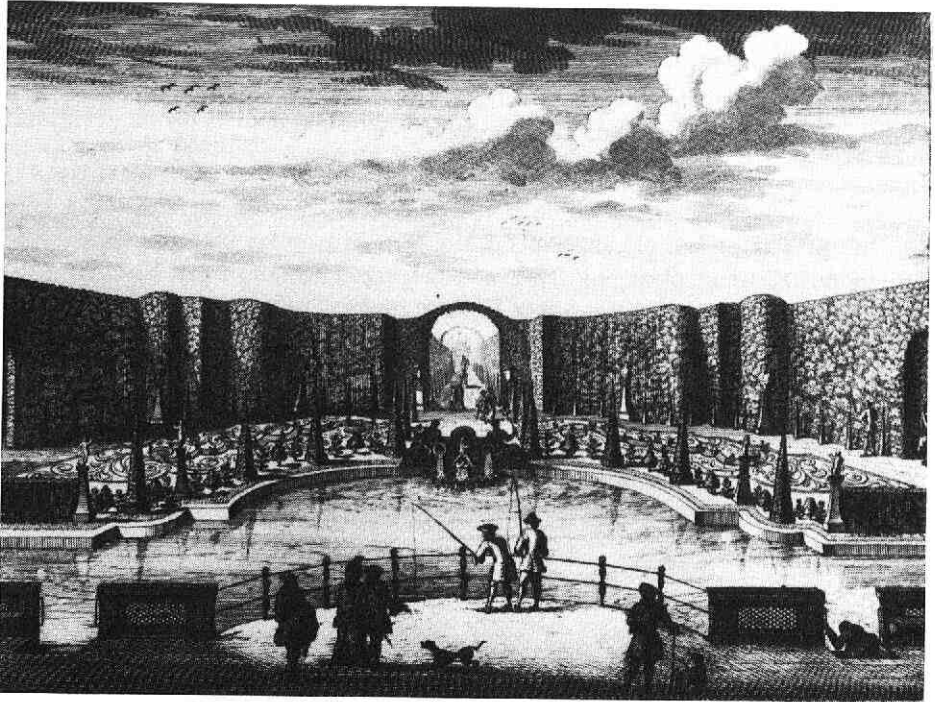
In dit verband zijn o.a. te noemen een tekening van Vijverhof (naar plaat No. 41) door T. Tavernier, een gekleurde tekening door T. Verrijk uit omstreeks 1770 van het huis Overdam (7) (naar plaat No. 90), een optica plaat in aquarel van Driemond (8) (naar plaat No. 94a), een behangsel schilderij van Elsenburg (9) (naar plaat No. 14) en gravures met Engelse onderschriften door P. Lamy uitgegeven bij J. Bowles te Cornhill, Londen Engeland.

Ook op sier- en gebruiksvoorwerpen vinden wij afbeeldingen naar de gravures.

Tuinvaas met de tuin van de buitenplaats Driemond bij Weesp.

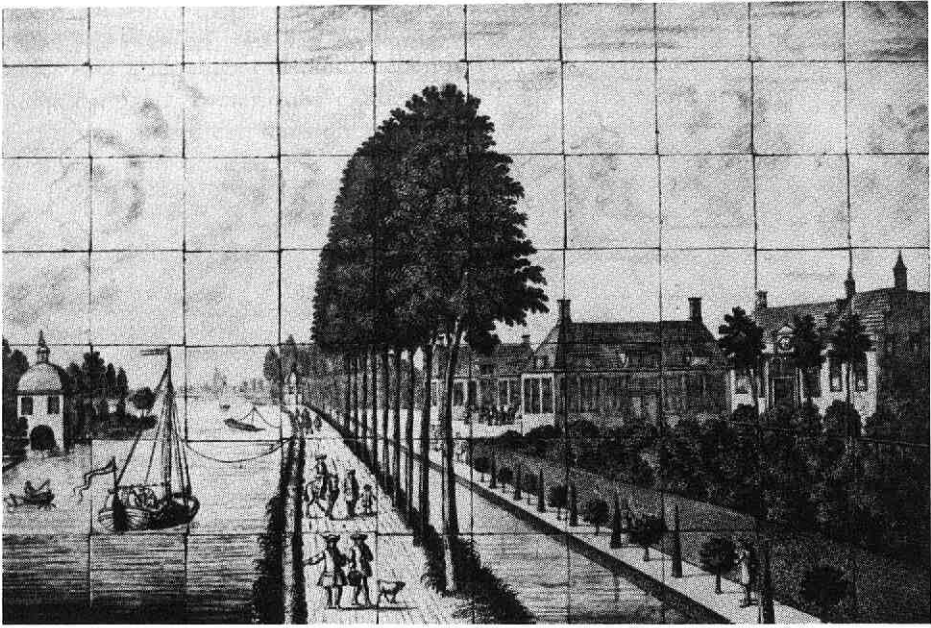
Zo bestaat er een fraai drinkglas waarop Rupelmonde gegraveerd staat (10) (naar plaat No. 45); was er in 1904 in Amsterdam een Delftse tuinvaas in veiling met beschildering van Otterspoor en Driemond (11) (naar plaat No. 95) en stonden

Driemond bij Weesp, afb. 95 uit het boek De Zegepraalende Vecht. (1719)

er omstreeks 1942 in de kunsthandel enkele Delftse borden met gezichten op de Vecht naar Stoopendaal te koop. (12).

Aparte aandacht verdienen hier de tegeltableaux waarvoor platen uit de "Zegepraalende Vecht" model stonden. Voor zover bekend zijn zij allemaal 8 tegels hoog en 10 tegels breed (geweest) en blauw of paars op wit. Daarvoor gaan wij naar het Centaal Museum te Utrecht waar wij een tegeltableau van Zijdebalen (naar plaat No. 4) aantreffen, naar het Historisch Museum De Dubbele Palmboom te Delfshaven waar er een van de tuin van Ouderhoek te zien is (naar Plaat No. 52) en naar het Victoria and Albert Museum te Londen waar er zelfs twee te vinden zijn, een van Croonenburg (naar plaat No. 61) en een van "De plaets van den Hr. Quir. Brandjes (naar plaat No. 89), later Zwaanwijck geheten.

Tegeltabelau van Huis Cronenburgh bij Loenen naar afb. 61 uit "De Zegepraalende Vecht" (Victoria and Albert Museum Londen).

Het vinden van deze vier spoorde aan tot verder speuren en wij ontdekten dat bovengenoemde tableaux in de Rotterdamse tegelbakkerij De Bloempot zijn vervaardigd. Deze fabriek, die reeds in de 17de eeuw bestond, vervaardigde in de 18de eeuw tegeltabloux die tot de beste uit die tijd gerekend kunnen worden. Toen de fabriek in 1843 een andere eigenaar kreeg werd een inventarisatielijst opgemaakt waarop ondermeer de volgende tableaux met buitenplaatsen uit de Vechtstreek vermeld staan:

Hoogevecht, Ouderhoek, Nieuwerhoek, Otterspoor, Ganzenhoef, Harteveld, Sterreschans, Groenevecht, Vechtwijk, het huys Nyrooden, de plaats Boendermaker, (Boom en Bosch.), Vredenoord en Zijdebalen (13).

Wij weten ook van een tegeltabelau met het Huis Over Holland omdat daar een foto van bestaat. De verblijfplaats is helaas onbekend. Van het kasteel Loenersloot bestaat ook een tableau, van 5 tegels hoog en 7 tegels breed, maar dit is vervaardigd naar de 35e gravure door J. Schijnvoet uit "Lud. Smids Schatkamer der Nederlandse Oudheden" uit 1711.

Niet alleen tonen tegeltabloux sommige prenten uit de "Zegepraalende Vecht" in vergrote vorm, ook op schoolplaten is dit het geval.

De uitgever J.B. Wolters uit Groningen heeft er destijds drie laten vervaardigen.

Twee van Petersburg (naar plaat No. 77 en 80) in 1923 door N. van de Waay (1855-1936) en een in 1956 door de bekende illustrator J.H. Isings (1884-1977) van de buitenplaats Elsenburg. (vrije bewerking van plaat no. 14).

Duits porseleinen bord van het Stadhoudersservies dat voor prins Willem V gemaakt werd. Achterop staat "Kasteel Zuylen bij Utrecht". (Bruikleen Rijksmuseum Paleis Het Loo)

Naar de afbeeldingen zijn voorts veelkleurige decoraties aangebracht op het zogenaamde Stadhoudersservies dat in Nederland gedecoreerd heet te zijn op Meissen porselein. Delen ervan berusten in de museumcollectie van Paleis het Loo. Ook op Amstelporselein komen decoraties voor die ontleend zijn aan de gravures uit "De Zegepraalende Vecht" zoals te zien is in museum Willet Holthuyzen te Amsterdam.

Om nog even terug te komen op de "Zegepraalende Vecht" zelf, van dit boek verschenen tot in 1807 verschillende herdrukken. De meest bekende daarvan is die uit het jaar 1791 die de wat minder tot de verbeelding sprekende titel "De Vechtstroom van Utrecht tot Muiden verheerlijkt door honderd gezichten..." droeg. De uitgevers waren H. Gartman, W. Vermandel en J.W. Smit te Amster-

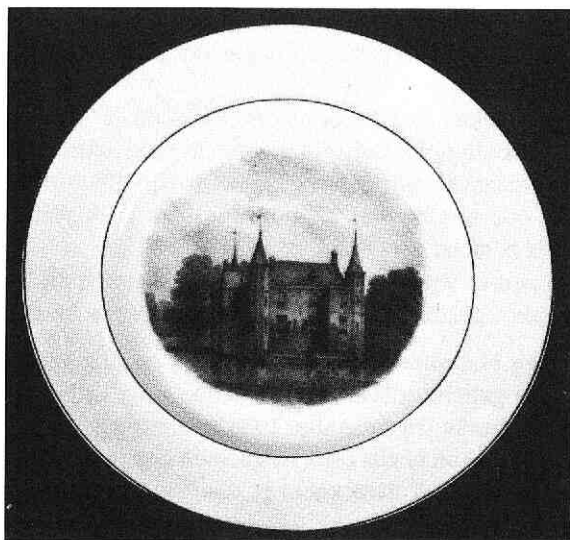
dam. Het pleit echter niet voor hun ondernemingsgeest dat zij het werk uit 1719 ruim 70 jaar later vrijwel ongewijzigd uitgaven terwijl vrijwel geen enkel "gezicht" uit het boek nog overeen heeft kunnen komen met de situatie terplaatse in het jaar 1791.

Wel had men, zeer spaarzaam overigens, kleine wijzigingen in sommige platen laten aanbrengen zoals bij het Huis Hartevelt (no. 13) goed te zien is.

Hier zijn o.a. kruiskozijnen met vensters vervangen door schuiframen en ligt er een andere stoep voor de hoofdingang.

Vijfenvertig jaar later, in 1836, verscheen een waardig opvolger van de "Zegepraalende Vecht" onder de naam "Gezigten aan de rivier de Vecht naar de natuur geteekend en op Steen overgebracht door P.J. Lutgers" (1808-1874). Het bevat 86 lithografieën (ieder 17 x 23 cm) die weergeven wat men zoal langs de Vecht in die tijd kon aantreffen. Ook dit werk werd vermoedelijk net als "De Zegepraalende Vecht" op inschrijving vervaardigd en ook in dit geval ontbreken een aantal aanzienlijke huizen waaronder Gansenhoeft te Maarssen en Vroeglust te Breukelen.

Zien wij al bladerend in de "Zegepraalende Vecht" als het ware de rivier van Utrecht tot Muiden aan ons voorbij trekken, Lutgers' boek volgt de Vecht in omgekeerde richting. Het geeft dikwijls details te zien die bij zijn voorganger verborgen bleven en toont ons als "extra" vijf gezichten aan de Angstel. Voorin staat, na een inleiding door Lutgers zelf, van iedere prent een korte geschiedkundige beschrijving van de hand van W.J. Hofdijk.

Kasteel Zuilen vanuit het westen getekend op het zgn. Matthes servies in 1870 door P.J. Lutgers. (foto van Jhr dr H.W.M. van der Wijck)

In het werk treffen wij 69 litho's van 55 verschillende kastelen of buitenplaatsen -nu in landschappelijk aangelegde parken en tuinen gelegen-, 10 litho's van 6 dorpen en 7 "gezigten" over de rivier of in de directe omgeving ervan, aan.

Lutgers, die te Loenen a/d Vecht woonachtig was, vervaardigde later - tussen 1866 en 1872 een serie van 61 aquarellen van gezichten en buitenplaatsen langs de Vecht in opdracht van de heer J.A. Matthes, de eigenaar en bewoner van het buiten Queekhoven bij Breukelen en waarschijnlijk beschilderde hij ook het servies met Vechttaferelen voor deze opdrachtgever dat nu met genoemde aquarellencollectie berust in het Centraal Museum te Utrecht.

Dat de plaatwerken uit de 18de en 19de eeuw in de 20ste eeuw een opvolger kregen weet een ieder die het boek "Plaatsen aan de Vecht en de Angstel" kent.

Het kwam bij Canaletto te Alphen aan den Rijn voor het eerst uit in 1982 en bevat historische beschrijvingen bij 91 nieuwe tekeningen (ca. 18 x 24 cm) van kastelen, buitenplaatsen, stads- en dorpsgezichten aan de Vecht en de Angstel van Zuilen tot Muiden.

In een geïllustreerde inleiding van 17 bladzijden beschrijft Dr. Ir. R. Meischke de ontwikkeling van de buitenhuizen uit het Vechtgebied vanaf het begin van de 17de eeuw tot heden. De overige teksten zijn van de hand van E. Munnig Schmidt en ondergetekende en de tekeningen werden op inschrijving gemaakt door C.J. Th. Schut.

Achter in het boek zijn ondermeer te vinden een 29 bladzijden tellend "Overzicht van Eigenaren en bronvermelding alfabetisch per plaats", een anderhalve bladzijde lange "Bibliografie" en het "Register op naam van personen, huizen, plaatsen en zaken in dit boek vermeld".

Het valt op dat vergeleken met beide voorgangers er in "Plaatsen aan de Vecht en de Angstel" meer buitenplaatsen zijn afgebeeld en beschreven, dit ondanks het feit dat er vele buitens in de vorige en deze eeuw zijn afgebroken. Dit komt o.a. omdat in dit boek ook aan de wat kleinere buitens, vaak van zeer respectabele leeftijd, aandacht is besteed.

De 91 tekeningen zijn te verdelen in 73 stuks van kastelen en buitenplaatsen, 10 van andere interessant geachte gebouwen en 8 van steden en dorpen.

Dat dit soort boeken niet alleen vroeger maar ook nu nog veel afnemers vindt is bewezen doordat de gehele oplage van de eerste uitgave binnen een maand na verschijnen was uitverkocht. In december 1985 kwam een gewijzigde en aangevulde uitgave in de boekhandel en begin 1987 volgde een ongewijzigde herdruk daarvan, welke ook nu al weer vrijwel uitverkocht is.

Literatuur:

Luttervelt, Dr. R. van, De Buitenplaatsen aan de Vecht (1948). blz. 12 en 172.

Balbian Verster, J.F.L. de, Jb. Niftarlake 1925 blz. 55.

Vingboons, Ph., Afb. der voornaemste gebouwen uyt alle die Ph. Vingboons geordineert heeft. dl. 1 en 2 1648, 1674.

Danckers, J., Architectura Civilis, ca. 1760.

Luttervelt, Dr. R. van, Jacob Marot, architect van Diederik Jacob baron van Tuyll van Serooskerken. Jb. Oud Utrecht 1961 blz. 55 e.v.

Coll. Rijksarchief, Utrecht.

Veiling van Huffel, Utrecht 26/30 juni 1942 No. 363.

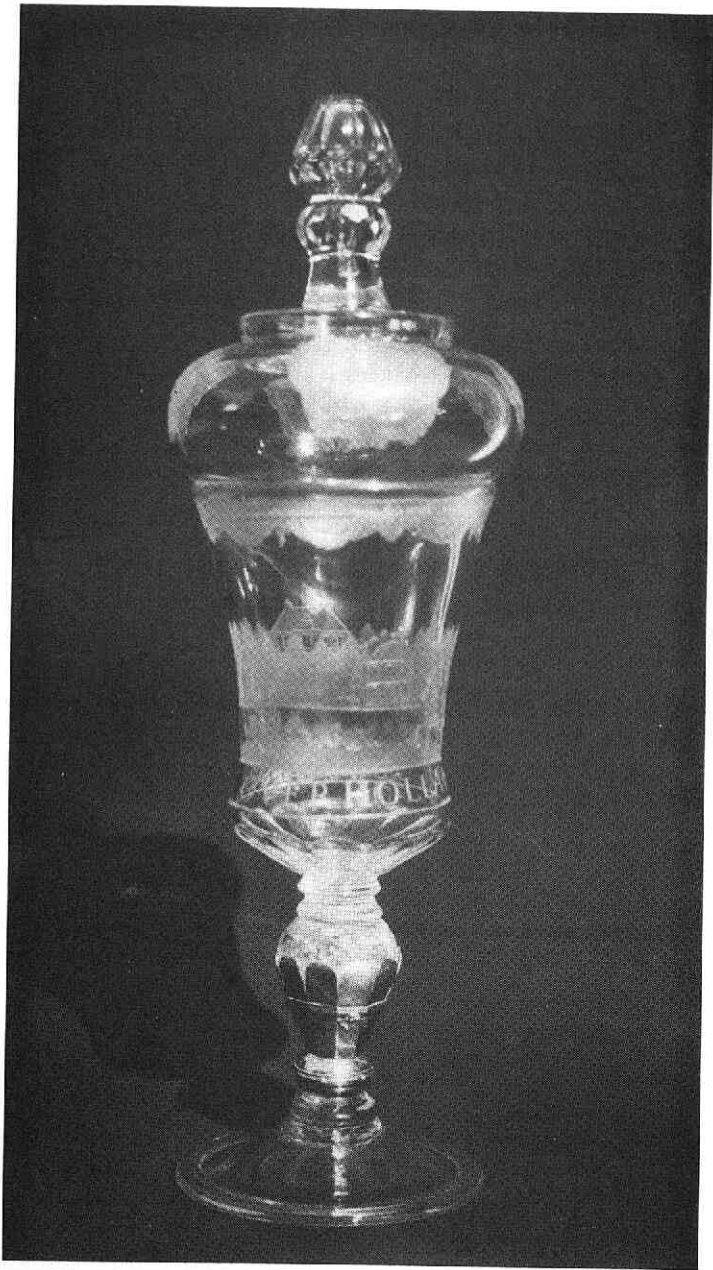
Coll. A.J.A.M. Lisman.

Ditzhuyzen, drs. R.E. van, Het Huis Elzenburg a/d Vecht en zijn eigenaren Jb. Centr. bur. voor Genealogie dl. 38 (1984) blz. 176 e.v.

Coll. Frans Halsmuseum, Haarlem.

Frederik Muller, Nov. 1904 No. 605.

Wiersum, E., De laatste Rotterdamse tegelbakkerij. Rotterdams Jaarboekje 1921 blz. 105.

Glazen bokaal graveerd met voorstelling van Over-Holland. (particuliere collectie)

Bokaal met afbeelding van de buitenplaats Over-Holland

met bijbehorende deksel waarop twee familiewapens en monogrammen.

Ca. 1732 - 1744.

Hoogte: 29.5 cm., met deksel 45 cm.

Diam. 14.4 cm.

Kleurloos, vrij dik glas, gedeeltelijk in facetten geslepen, met een versiering in radgravure-techniek.

De stam is gebroken geweest en gerestaureerd met een zilveren montuur.

Een van de tot voor kort onbekende en nooit eerder tentoongestelde voorwerpen die betrekking hebben op de Vechtstreek, is een grote glazen bokaal met een afbeelding van de buitenplaats Over-Holland, gelegen aan de Vecht nabij Nieuwersluis.

De bokaal heeft een klokvormige cuppa en een balusterstam, rustend op een verhoogde voet met een naar binnen omgeslagen rand.

De baluster van de stam is in facetten geslepen, die deels wegvallen in het zilveren montuur. Ook de onderzijde van de cuppa is van grote facetten voorzien, omrand door kleine stippeltjes als een parellijstje. Op de kelk is een rondom doorlopende voorstelling gegraveerd.

Onderaan een smalle rand met de letters OVERHOLLAND en - recht onder het huis geplaatst - een mascaroon geflankeerd door vruchten en twee schelpmotieven. Centraal is een voorstelling aangebracht van de buitenplaats, gelegen aan de Vecht temidden van weelderig geboomte, waarin links een twee verdiepingen hoge thee-koepel met een hek zichtbaar is en rechts van het huis nog een open lustprieel met zuilen opdoemt.

Doordat de voorstelling rondom doorloopt is de plaats van deze tuingebouwen links en rechts van het huis, maar ook naast elkaar te verklaren.

De rivier met de aan de overzijde gelegen oever is duidelijk weergegeven en de voorstelling is gestoffeerd met schepjes (een trekschuit, twee roeiboortjes en een speeljacht), een voor het huis wandelend paar, vissers, een paardrijder en twee honden.

Aan de bovenzijde tegen de rand van de kelk is de voorstelling afgezet met draperieën en vier engelenkopjes.

Het zeer hoog gewelfde deksel eindigt in een in facetten geslepen knop met nodus. Op het grote bolle vlak van dit deksel zijn twee wapens en twee monogrammen gegraveerd: het wapen en monogram JVM van Jan van Mekerem (1684 - 1744) en het wapen en monogram MR van zijn vrouw Margaretha Rutgers (1688 - 1755).

Jan van Mekerem en Margaretha Rutgers bewoonden Over-Holland van ca. 1732 - 1755. Hij was een welgestelde koopman in zijde, van geloof doopsgezind, zoals

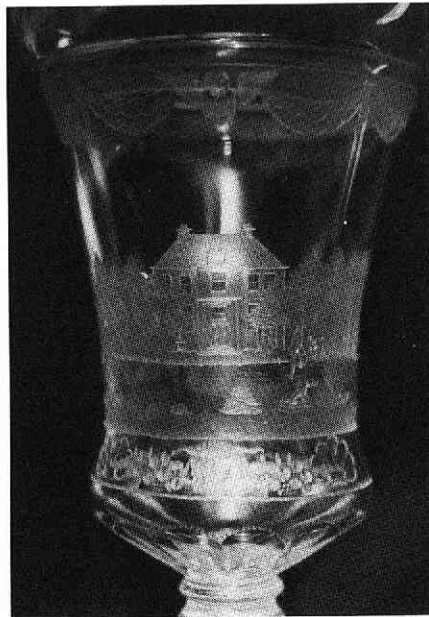
zoveel eigenaren van buitens aan dit stuk Vecht tussen Breukelen en Loenen, de zogenaamde Menistenhemel.

Het huwelijk tussen Jan en Margaretha in 1707 wordt door F. Lescailje bezongen, waarbij de tekst overigens niet veel afwijkt van de gebruikelijke huwelijksballades, die men zich liet dichten in gegoede kringen. Margaretha was de dochter van David Rutgers de Jonge, die de naast Over-Holland gelegen buitenplaats Sterreschans aan het eind van de 17de eeuw gesticht had en via haar moeder Cornelia van Hoek een achternicht van Jean de Wolff, van 1710 - 1720 eigenaar van het weer naast Sterreschans gelegen Rupelmonde.

Familiebanden tussen de eigenaren van de buitens aan de Vecht kwamen veelvuldig voor. Ook het beroep van de heren, kooplieden in zijde, lijkt een soort traditie te zijn geweest.

Jan van Mekerem gaf in 1742 aan de belastingen een inkomen op van f 12.000 v er boven het gemiddelde. Hij bezat aan het eind van zijn leven met zijn vrouw Margaretha diverse huizen aan de Herengracht in Amsterdam.

Zij bewoonden sinds 1740 Herengracht 286 en erfden in 1743,  een jaar voor zijn dood het buurhuis Herengracht 284, het tegenwoordig nog altijd zeer fraaie 'Huize Van Brienen', dat door nichten van Margaretha in de voorgaande jaren was voorzien van een tuinzaal met indrukwekkende wandschilderingen. Deze zijn nog steeds aanwezig in het huis dat nu het kantoor herbergt van Vereniging Hendrik de Keyser.

Detail van de bokaal met het huis Over-Holland

Voor Over-Holland hebben Jan van Mekeren en Margaretha Rutgers onder andere twee mooi gesmede ijzeren hekken aan de Vecht laten maken: het hek voor de theekeupel is voorzien van het gespiegelde monogram van de beginletters van hun beider namen.

Tevens is nu dus de bokaal van hun buitenplaats bekend geworden.

In de 18de eeuw was het laten graveren van dergelijke gelegenhedsglazen een wijdverbreid gebruik. In de diverse glascollecties van onze musea bevinden zich talloze 18de eeuwse glazen met daarop gravures die betrekking hebben op het 'welvaren' van bedrijven, gilden, schepen, huizen of personen. Vaak is een speciale gebeurtenis aanleiding geweest tot het bestellen van de glazen en kunnen namen en data nadere gegevens verstrekken. Het glas van Over-Holland is ongedateerd, maar het zal gegraveerd zijn tussen het jaar van aankoop van het huis, ca. 1732, en het sterfjaar van Jan van Mekeren, 1744. Ook de stijl van de gravures, met name de versiering in Lodewijk XIV-stijl rond de wapenschilden, past in die tijd. Wellicht was juist de aankoop van het huis reden voor de vervaardiging.

De glazen waarop de gravures werden aangebracht, werden in de 18de eeuw grotendeels geïmporteerd uit Duitsland en Engeland. In de 17de eeuw waren in diverse steden in Nederland rijkbloeiende glasindustrieën gevestigd, die naast het goedkopere vensterglas en flessen ook prachtige 'cristalleyne' drinkglazen produceerden. In de 18de eeuw was hier niet veel meer van over; na 1725 schijnen alleen in 's-Hertogenbosch nog drinkglazen en bokalen van helder materiaal geblazen te zijn, meestel met een vorm, die op Engels glas geïnspireerd was.

Vooraf de concurrentie uit het buitenland veroorzaakte die neergang van de Nederlandse glasproductie. In de eerste helft van de 18de eeuw was het relatief goedkope Duitse en Boheemse krijtglas geliefd, in de tweede helft het heldere Engelse loodglas. Sommige Duitse Glashütten - vooral die uit Bohemen - hadden eigen vertegenwoordigers en verkooppunten in diverse steden in Nederland, ook in Amsterdam. De vorm en de dikte van de bokaal van Over-Holland komen het meest overeen met die van glazen die in de Glashütten van het midden van Duitsland (Saksen of Hessen) geblazen werden.

Bokalen met Hollandse voorstellingen werden in het eerste kwart van de 18de eeuw meestal in de oorspronkelijke Duitse glasfabrieken gegraveerd, naar voorbeeld van meegezonden gravures en teksten. Toen de vraag naar gelegenhedsbokalen sterk steeg, gebeurde het graveren in Nederland zelf door van oorsprong vaak Duitse graveurs. In de tweede helft van de 18de eeuw waren er eveneens voortreffelijke Nederlandse graveurs werkzaam. Het graveren geschiedde in de 18de eeuw voornamelijk met het 'rad': een snel draaiend wielkje waar men het glas langs bewoog, waardoor de oppervlakte een mat aanzien kreeg. De variatie was groot door diepe en minder diepe slijpsels, naar gelang de dikte van het glas dit toeliet. Soms werden slijpsels ook weer enigszins gepolijst.

De gravure op de bokaal van Over-Holland is van goede kwaliteit, de gebouwen, figuurtjes, bomen en het water zijn met zorg gegraveerd. Vooral het effect van het glinsterende - gepolijste - water ten opzichte van de matte omgeving is mooi weergegeven. De onbekende graveur zal ongetwijfeld naar een voorbeeldtekening of wellicht een gravure hebben gewerkt, hoewel die niet terug is gevonden.

Het uiterlijk van het huis en de linker theekoepel komen redelijk overeen met wat zichtbaar is op de gravure van Over-Holland uit de "Zegepraalende Vecht". Deze gravure van Daniël Stoopendaal uit 1719 is echter niet letterlijk nagegraveerd: hij beeldt Over-Holland niet frontaal af, maar gezien van opzij. Het open lustprieel met zuilen op het glas is op de prent ook niet duidelijk zichtbaar.

Wel kan de "Zegepraalende Vecht" de glasgraveur geïnspireerd hebben in het 'bijwerk', gezien de overeenkomst in de soort scheepjes, vissers, wandelaars enz. Een rondom doorlopende voorstelling op glas is overigens voor Hollandse radgraves zeldzaam.

Tenslotte is het aardig om nogmaals de familieband te memoreren die er bestond tussen Margaretha Rutgers en Jean de Wolff.

Gegraveerde bokaal met "Het welweesen van Rupelmonde" en een afbeelding van het huis. (foto Rijksmuseum te Amsterdam)

Margaretha en Jan van Mekeren zullen hierdoor ongetwijfeld de bokalen hebben gekend die Jean de Wolff en zijn Haarlemse echtgenote Margaretha Verhamme rond 1719 hadden besteld van de buitenplaats Rupelmonde. Zij bezaten Rupelmonde tot 1720 en verhuisden daarna iets stroomafwaarts naar Ouderhoek.

De twee Boheemse bokalen bevinden zich in het Frans Halsmuseum in Haarlem en het Rijksmuseum in Amsterdam, zij zijn in Bohemen zelf overdadig gegraveerd met de karakteristieke bloem- en bladranken en twee medaillons waarvan op elk glas één is gevuld met een gezicht op Rupelmonde. Hier is echter wel exact gewerkt naar de prent van Daniël Stoopendaal uit de "Zegepraalende Vecht".

Loenen a/d Vecht, februari 1987.

H.H. Pijzel-Dommissie

Literatuur:

E. Munnig Schmidt en A.J.A.M. Lisman, Plaatsen aan de Vecht en de Angstel, Alphen aan de Rijn 1982, pag. 118, 229.

R. van Luttervelt, De Buitenplaatsen aan de Vecht, Lochem 1943.

F. Lescailje, Huwelijks zangen enz., deel II, pag. 284, Gemeentearchief Amsterdam.

Vier eeuwen Herengracht, onder auspiciën van het genootschap Amstelodamum, Amsterdam 1976; zij bezaten Herengracht nr. 321, 454, 284, en 286 kochten zij in 1740 voor f 48.000,--.

F.W. Hudig, Das Glas, Wenen 1923. De situatie van de glasproductie in Nederland in de 18de eeuw, pag. 104-117.

H.E. van Gelder en B. Jansen, Glas in Nederlandse Musea, Bussum 1969, pl. 196 en 200.

Rijksmuseum: inv. nr. 1854 : 145.

Frans Halsmuseum: inv. nr. 77 - 121.

De koepel van de buitenplaats Rijzicht te Loenen a/d Vecht waar de detective "Het geheim van den koepel" zich afspeelt. Tekening in aquarel en krijt. (Collectie mevrouw G. v.d. Stoop-Koekoek, Doorn.)

De Vecht in de Nederlandse literatuur

Een keuze uit poëzie en proza.

Er ligt een landhuis aan de stroom, verlaten;
Verbleekt, met donkere luiken, staart het blind,
En laat de stroom, die eenzaam voortglijdt, praten.
En luistert niet naar't fluisteren van de wind.
Maar vroeger, toen Hoogmogenden der Staten
Daar in de zomer poosden van't bewind,
En staat en krijg voor huis en vrêe vergaten,
En kind'ren stoeiden over 't melkwit grind,
Toen leefde 't huis en de bevolkte stroom
Wiegde de schepen, die blank-zeilig gleden,
Vredig van gang naar 't schatrijk Amsterdam.
Nu droomt het landhuis daar zijn eeuwige droom
Van eindloos heimwee naar die lang geleden
Glorieuze eeuw, die nimmer weder kwam.

Frans Bastiaanse (1895)

De bloeiperiode van de Vechtstreek valt inderdaad allereerst in "die glorievolle eeuw", onze Gouden Eeuw, vanaf ± 1625, toen rijke Amsterdamse kooplieden en regenten hun geld gingen beleggen in de aankoop van grond aan de Vecht en daar hun fraaie buitenplaatsen lieten aanleggen.

Maar ook de eerste helft van de 18de eeuw deelde nog volop in deze glorie. De uit handel en bankwezen nog steeds binnenstromende gelden werden aangewend tot algehele verfraaiing van huis en tuin, zodat de Vechtstreek werd herschapen in één grote luthof.

Juist uit deze tijd dateert dan ook het bekende plaatwerk van Daniël Stoopendaal "De Zegepraalende Vecht" (1719). Dit artikel stelt zich ten doel de Vecht in de Nederlandse literatuur vanaf de 17de eeuw eens nader te bezien, zonder hierbij overigens aanspraak te willen maken op volledigheid.

In de 17de en 18de eeuw zijn het, naar de mode van die tijd, vooral dichters geweest die de Vecht veelvuldig hebben bezongen in soms lichtvoetige, maar vaak ook zeer hoogdravende verzen.

Allereerst willen wij Constantijn Huygens noemen, van wie wij dit jaar de 300ste sterfdag herdenken. Hij stond bekend om zijn puntige bewoordingen, getuige de volgende regels die hij vanuit zijn buiten Hofwyck aan de Vliet bij Voorburg, wijdde aan Goudestein in Maarsse:

"Ick sit op Hofwyck staegh aan Goudestein en denck
En vliede van mijn vliedt om voor uw Vecht te vechten".

Een ander voorbeeld, waarin hij de gastvrijheid prijst van de gastheer op Goudestein, de Amsterdamse burgemeester Huydecoper:

"Twee lieve dingen doen't en die m'er altoos vindt:
De soete Vecht voor deur, de soete vocht van binnen".

En ook Vondel, die meermalen te gast was op Vijverhof in Nieuwersluis bij zijn nicht Agnes Block, heeft zich laten verleiden de Vecht in een natuurbeschrijving op te nemen:

"Hier vloeien Vecht en Maas door boomgaard en priëlen
En herensloten heen. Hier trekken bostonelen
De tortels en het vee...."

Ook minder bekende dichters hebben hun bijdrage geleverd aan de lofdichten over de Vecht.

Lucas Rotgans (1654 - 1710), bewoner van Cromwijck bij Maarssen, prijst de Vecht als de

"Koningin der Stichtsche Stroomen;
Die met uw' Kristallijnen vloedt
Zoo menig aadlijk Slot begroet,
Bevolkt met schaduwrijke boomen:
O Vecht! gij geeft mijn zangnif stof..."

In de 18de eeuw vinden wij dichters als Claas Bruin, die De Zegepraalende Vecht voorzien heeft van een lang(dradig)e inleiding op rijm, "Speelreis langs de Vechtstroom" geheten en Jan de Regt die aan dit plaatwerk een korte "Vechtzing" vooraf laat gaan:

"Het weste windje blaast violen,
En strooit mij roozen in den mond.
O Vecht! gij hebt mijn hart gestoolen;
Ik reis niet weder van uw grond".

Maar met de economische achteruitgang in Nederland na 1750 zette ook het verval van de Vechtpoëzie in.

Er volgden nog wat herdrukken van De Zegepraalende Vecht en daarna werd het stil.

Pas aan het einde van de 19de eeuw, in 1895, treffen we de Vecht weer aan in de Nederlandse poëzie bij Frans Bastiaanse. Maar nu niet meer in een juichend lofdicht, maar getuige zijn gedicht in de aanhef van dit artikel als een weemoedige sfeer beschrijving vol heimwee naar "die lang geleden glorievolle eeuw, die nimmer weder kwam".

Uit een brief van de dichter uit 1944 valt op te maken dat hij met dit sonnet Rupelmonde of Over-Holland op het oog had.

Van de Nederlandse poëzie hebben wij voor ons onderzoek verder weinig meer te verwachten, maar gelukkig heeft het Nederlandse proza, dat in de 19de eeuw sterk op kwam en zich in de 20de eeuw verder ontwikkelde, de fakkel overgenomen. In verschillende verschijningsvormen van de Nederlandse roman speelt de Vecht een rol.

Allereerst in de historische roman, een genre dat in de 19de eeuwse Romantiek veel beoefend werd in navolging van de Engelse schrijver Sir Walter Scott.

Het stelt de schrijver voor de moeilijke opgave de historische feiten met de aan zijn verbeelding ontsproten figuren en tafereelen samen te voegen tot een harmonisch geheel.

Of Hendrik Jan Schimmel in zijn roman *Sinjeur Semeyns* uit 1875 hierin helemaal geslaagd is, kunnen wij in het midden laten; historisch betrouwbaar is het werk in elk geval wél. De schrijver heeft zich de 17de eeuw tot onderwerp gekozen, zij het niet de bloeiperiode, maar het "rampjaar" 1672.

Dit bood hem de gelegenheid zijn grote Oranje-held, de latere Koning-stadhouder Willem III, ten tonele te brengen. Deze werd in dat jaar door de Staten der Republiek noodgedwongen tot kapitein-generaal benoemd om ons land tegen de oprukkende Fransen te verdedigen.

Schimmel had als zoon van de burgemeester van 's Graveland veel belangstelling voor de geschiedenis van de omgeving. Het tweede deel van zijn - overigens zeer lijvige - roman beschrijft een stukje Vechthistorie.

Willem III moest zich met zijn leger vanuit Utrecht terugtrekken op Bodegraven, achter de waterlinie, om Holland (Amsterdam!) te kunnen verdedigen. De Fransen bezetten Utrecht en plunderden van daaruit de Vechtstreek. Breukelen werd platgebrand en Slot Kronenburg te Loenen viel in Franse handen (mede overigens door verraad van een Amsterdamse koopmanszoon, die waarlijk de enige niet was in die tijd bij wie de zin tot negotie het won van de liefde tot het vaderland...). Reeds de volgende dag wisten de Staatse troepen vanuit de Schans bij Nieuwersluis het slot terug te veroveren. De definitieve ondergang van Kronenburg in datzelfde jaar wordt door Schimmel niet beschreven.

Als Vechtplaatsen noemt hij nog Vreeland, dat vanuit het Gooi door de Fransen bezet werd en tot hoofdkwartier gemaakt, en vervolgens Weesp en Muiden, waar de Prinselijke troepen gelegerd waren. De rest van de historie speelt zich af in en om Abcoude en valt dus buiten het kader van ons onderzoek.

Ook in de 20de eeuw blijft de historische roman een geliefd genre.

Heel bekend en historisch ook betrouwbaar is het boek "De Plaetse aan de Veght", geschreven in 1929 door Marie C. van Zeggelen.

Hierin wordt de romantische liefdesgeschiedenis beschreven van de rijke katholieke

Amsterdamse koopmansdochter Margarethe Poppe, die in 1693 uit haar ouderlijk huis aan de Vecht gevlucht is om te kunnen trouwen met de protestantse Franciscus de With, zoon van een bekend Amsterdams cartograaf.

In het voorwoord vertelt de schrijfster hoe dankzij het speurwerk van de heer W. Doude van Troostwijk, eigenaar van de buitenplaats Sterreschans, aan het licht is gekomen dat met de "Plaetse omtrent de Nieuwersluis", zoals de buitenplaats van de familie Poppe in 17de eeuwse dokumenten is aangeduid, het huis Over-Holland bedoeld wordt (de naam Over-Holland dateert trouwens pas van het begin van de 18de eeuw).

Mevrouw Van Zeggelen kreeg van de Stichting "Het Utrechts Landschap" die sinds 1928 Over-Holland in bezit heeft, toestemming op historische grond aan haar roman te werken en zo heeft zij zeven weken lang dagelijks in de Koepel van Over-Holland zitten schrijven.

Uiteraard speelt de Vechtstreek een belangrijke rol in dit boek.

Franciscus de With, de geliefde van Margarethe Poppe, woonde op Slotwijk, een niet meer bestaande kleine buitenplaats aan de Angstel bij Kasteel Loenersloot. De lezer volgt de hoofdpersonen bij hun regelmatige bezoeken aan elkaar, waarbij de route Slotwijk - Over-Holland vice versa vrij nauwkeurig wordt beschreven.

De schrijfster is erin geslaagd de historische gegevens op een natuurlijke manier in haar verhaal te verwerken:

Zoals de kontakten van de familie Poppe met Agnes Block van het naburige Vijverhof, dat vroeger bekend stond door het kweken van ananas, en met de dichter Lucas Rotgans van Cromwijk.

Ook geeft zij een levendig verslag van de verhouding tussen Protestanten en Rooms-Katholieken in die tijd in het dorp Loenen.

Een nadeel van de historische romans van Marie van Zeggelen is het archaïstisch taalgebruik in de dialogen, dat uiteraard bedoeld is om wat "couleur historique" aan te brengen, maar juist een vervreemdend effect heeft.

Een ander genre in het Nederlandse proza, dat evenals de historische roman in de 19de eeuw ontstaat, is dat van de familieroman. De schepper hiervan is Louis Couperus met zijn Haagse romans.

Het boek dat wij hier willen bespreken, Huize Ter Aer, een roman uit 1905 van de schrijfster Jeanne Reyneke van Stuwe, doet in de psychologische beschrijving van de personen sterk aan Couperus denken. Dat Couperus zijn figuren plaatst in het mondaine Den Haag, terwijl Jeanne Reyneke van Stuwe het leven op een buitenplaats aan de Vecht beschrijft, doet hierbij niet ter zake: het gaat om het innerlijk van de roman personen (Trouwens: ook het laatste deel van de Boeken der Kleine Zielen van Couperus speelt "buiten", nl. in Driebergen).

Ook de uiterlijke vorm van het boek is verwant aan Couperus.

Bijvoorbeeld in het impressionistische taalgebruik, dat niet zozeer beschrijft, maar

een direkt visueel beeld geeft van personen of van de natuur. En verder de talloze puntjes die het typografisch beeld van zoveel bladzijden bepalen en die er zijn om kleine pauzes in dialoog of gedachtengang weer te geven.

Het boek beschrijft het leven van de aanvankelijk zeer welgestelde familie Berghem op Huize Ter Aer in Maarssen tussen 1883 en 1887. De familie is eigenaar van een suikerfabriek in Indië.

Het eerste deel van de roman beschrijft het - althans in financieel opzicht - onbezorgde leven op Huize Ter Aer, terwijl in het tweede deel, na het uitbreken van een crisis in de suikerindustrie, de achteruitgang inzet, die tenslotte eindigt in de verkoop van Huize Ter Aer.

Voor "Huize Ter Aer" moeten wij lezen "Huis Ter Meer" aan de Vecht in Maarssen, waar de schrijfster een deel van haar kindertijd heeft gewoond, en dat zij heel gedetailleerd en met veel liefde beschrijft.

Voorin het boek is een plattegrond van het huis opgenomen, die in de loop van het verhaal ook inderdaad voor de lezer gaat leven. Men raakt vertrouwd met het huis en zijn bewoners en gaat het haast betreuren dat een topografische kaart van tuin en park ontbreekt.

Met behulp daarvan zou een nog duidelijker beeld verkregen zijn van de ligging van de beek en de koepel aan de Vechtzijde en het koetshuis en tuinmanshuis, de moestuin en boomgaard aan de zijde van de Straatweg.

Voor wie geïnteresseerd is in het dagelijks leven op een buitenplaats honderd jaar geleden biedt het boek veel informatie. Bijvoorbeeld in de beschrijving van de voorbereidingen voor het grote familie-zaken-diner (deel I, vierde hoofdstuk) en van de wijze waarop men 's zomers zijn gasten bezighield. Natuurlijk had men op Ter Aer - althans aanvankelijk - voldoende personeel nl. ongeveer vijf mensen voor het werk binnenshuis en nog eens vijf voor tuin en park.

Toch moet het een hele opgave geweest zijn om gedurende de hele zomer steeds minstens zes gasten te hebben met wie men drie maal per dag in de eetkamer aan tafel zat en die overdag en 's avonds ook nog aangenaam bezig gehouden moesten worden. Men vond dit echter heel gewoon en het verblijf van de vele logés gaf ook welkome afleiding in het stille buitenleven.

De beschrijving van de eerste, drukke, zonnige zomer op Ter Aer vormt zelfs een stralend hoogtepunt in het boek.

Het tweede deel is weemoediger van toon en eindigt met het vertrek van de familie Berghem van Huize Ter Aer in 1887. Het huis zal worden afgebroken en op het terrein zal een villapark worden aangelegd.

In werkelijkheid is Huis Ter Meer, pas in 1903 afgebroken, nadat het enige jaren had leeggestaan.

In 1911 is er nog een tweede roman van Jeanne Reyneke van Stuwe verschenen over Huize Ter Aer, nl. De Kinderen van Huize Ter Aer. Omdat de schrijfster

de geschiedenis van het huis in 1887 had laten eindigen, moest zij dit boek eerder in de tijd plaatsen:

Het speelt rond 1875 en beschrijft de jeugd van de kinderen Berghem op Ter Aer.

Er zijn nog twee 20ste eeuwse Vechtromans die men als familieromans zou kunnen aanmerken, al zijn deze minder breed van opzet. Zij verschillen ook hierin van "Huize Ter Aer" dat de auteur in de beschrijving van huis en omgeving wel uitgaat van de bestaande werkelijkheid, maar deze vermengt met de eigen fantasie (overigens het goed recht van elke romancier).

Het eerste boek getiteld 't Swanevecht en geschreven in 1930 door A. van Hoogstraten-Schoch, blijft het dichtst bij de werkelijkheid. Net als bij Huize Ter Aer is ook hier de naam van het huis fictief. Weliswaar bestaat er een huis Swanenvecht in Oud Zuilen, maar dat huis heeft een trapgevel, die niet past in de omschrijving op blz. 16 van 't Swanevecht: Het huis was breed en groot en had vierkante schoorstenen op het dak. Toch geeft de vrij exacte wijze waarop het huis van binnen beschreven wordt de indruk dat het hier om een bestaand huis gaat. Van de heer A.J.A.M. Lisman vernamen wij dat het verhaal zich af moet spelen op Raadhoven in Maarssen, een huis dat in alle opzichten inderdaad veel meer beantwoordt aan het beeld dat van 't Swanevecht wordt gegeven. Wat niet klopt met de werkelijkheid is dat de schrijfster het huis heel romantisch aan alle zijden met water (en zwanen) heeft omgeven, terwijl slechts de voorzijde van Raadhoven aan de Vecht is gelegen.

Het boek bestaat uit dagboekfragmenten uit de meisjestijd van een moeder en dochter die beiden op 't Swanevecht zijn opgegroeid en zich er zeer verbonden mee voelen. In een tijd waarin jonge meisjes op allerlei gebied veel meer vrijheid kregen, is 't Swanevecht overeind gebleven als een bolwerk van oude christelijke waarden. Beide meisjes worden streng opgevoed, maar stemmen hier later volledig mee in: een jong meisje heeft een strakke leiding nodig.

Wij vonden nog een tweede christelijke Vechtroman, van meer recente datum (het exacte jaartal ontbreekt) en dus ook moderner van opzet, namelijk "Liefde aan de Vecht" van Johan Hidding.

De schrijver is hier wel uitgegaan van een bestaand Vechthuis: op de omslag staat een afbeelding van Nieuwerhoek te Loenen en ook de beschrijving van de ligging van het huis is hiermee in overeenstemming. Verder heeft hij echter zijn fantasie de vrije loop gelaten.

Wij hebben hier een voorbeeld van een roman die niet "van binnen uit" een huis is geschreven, maar de indruk weergeeft die een huis als Nieuwerhoek - wit, statig en romantisch gelegen - maakt op de toeschouwer van buiten af.

De schrijver noemt het huis "Bloemryck" en voorziet het van een achtkantige koepel aan de Vecht, van binnen beschilderd met lelies en rozen (Nieuwerhoek heeft geen koepel, wèl een koepelvormige serre).

Hij blijft overigens geloofwaardig in zijn beschrijvingen, totdat hij de "zijvleugel" (= de aanbouw aan de noordzijde?) laat uitdijen tot personeelwoning.

Van een geheel ander romangenre, de detectiveroman, is het ons helaas niet gelukt meer dan één voorbeeld te vinden, maar dat is dan ook een alleraardigst specimen.

Het gaat hier om "Het geheim van de Koepel" uit 1925 van de schrijver Ivans. Ivans is het pseudoniem voor Mr. J. van Schevichaven, directeur van een levensverzekeringsmaatschappij, die aanvankelijk in zijn vrije tijd, maar later ook "om den brode" detectives schreef. Hij was hiermee begonnen naar aanleiding van een weddenschap in het Algemeen Handelsblad waarbij het ging om het schrijven van twaalf goede originele Nederlandse detectiveromans.

Van Schevichaven presteerde het om binnen niet al te lange tijd een dozijn detectives te produceren.

Ook zal men in het oude dorpshotel, dat in het boek in Breukelen is gelegen en 't Wapen van Utrecht is geheten, het Loenense hotel "Het Raadhuis van Kroonenburgh" hebben herkend met zijn toenmaals opvallende veranda (in dit pand is nu Tupperware Nederland gevestigd en de veranda is verdwenen).

Van het huis Rijzicht is helaas niets overgebleven. Na het overlijden van de heer Gorris ($\pm$ 1932) werd het terrein verkocht en het huis afgebroken. De koepel was een wat langer leven beschoren. Deze is voorzichtig gedemonteerd en vervolgens weer opgebouwd op de buitenplaats Norel in Epe op de Veluwe. Daar is dit houten gebouwtje dat Ivans geïnspireerd heeft tot zijn zeer leesbare roman, uiteindelijk door nalatigheid te gronde gegaan.

Voor ons onderzoek is gebruik gemaakt van de herdruk uit 1976, verschenen in de serie Zwarte Beertjes van Bruna (bewerking Edith Visser).

Het betreft hier weer een Vechtroman waarbij de plaats van handeling zo tot in details beschreven wordt dat het vermoeden rijst dat er een reële situatie wordt weergegeven. En dat blijkt ook inderdaad het geval.

Het buitenverblijf "Vechtevoorde" te Breukelen van het echtpaar Rieger is in werkelijkheid het huis "Rijzicht" in Loenen aan de Vecht, destijds gelegen aan de Rijksstraatweg tegenover het tegenwoordige winkelcentrum.

Hier woonden van 1922 tot 1932 goede vrienden van Van Schevichaven en zijn vrouw, namelijk het echtpaar Louis Bernard Joseph Gorris en Bernardina Maria Helena Louisa Scharff (in het boek Bernard en Dien Rieger).

De schrijver roemt hun gastvrijheid en heeft het boek, waarin zij zichzelf natuurlijk duidelijk konden herkennen, aan hen opgedragen.

Zowel het uitwendige als het inwendige van het huis worden door Van Schevichaven heel nauwkeurig beschreven, evenals de tuin met achterin de koepel, die zo'n belangrijke rol speelt in het verhaal en die sterk leek op de nog bestaande koepel nabij Nijenrode.

Er rest ons binnen het beperkt bestek van dit artikel nog één boek, maar het is moeilijk dit werk in een bepaalde romancatogorie onder te brengen. Uiteindelijk is die indeling ook maar kunstmatig en dient zij slechts als hulpmiddel voor de literatuur student om de stof overzichtelijker te maken.

Men zou dit laatste boek kunnen aanduiden als een noodlotsroman waarmee wij echter geen nieuw romangenre willen introduceren, maar slechts de benaming weergeven die in de Nederlandse literatuur gebruikelijk is voor de Hollandse romans van Arthur van Schendel.

Van Schendel's prachtige proza moet men zelf lezen, het komt in een bespreking niet tot zijn recht. Niettemin willen wij proberen iets te zeggen over zijn sombere roman "De grauwe vogels" uit 1937.

De schrijver heeft de Vechtstreek als achtergrond gekozen voor het levensverhaal van Kasper Valk, die zijn leven lang door het ongeluk achtervolgd wordt. Zwaar hangt het onontkoombare noodlot boven het hele verhaal.

De plaatsaanduidingen worden ook maar terloops gegeven, want het gaat Van Schendel kennelijk om iets anders:

Waarom leeft de ene mens in geluk en voorspoed en wordt de ander steeds weer door rampen getroffen, hoe hard hij ook werkt en hoe deugdzaam hij ook leeft.

De Vechtstreek speelt alleen een rol in het eerste en laatste deel van het boek (het tussenliggende gedeelte speelt in Abcoude). Er wordt verteld hoe Kasper wordt geboren op Weltevreden, het witte lage huis onder de bomen, aan de weg van Vreeland naar Loenen (hiermee wordt niet het Oud Over, maar de Vreelandseweg bedoeld). Een dag na zijn geboorte wordt hij al wees en zo komt hij in huis bij de dames Bosch op het naburige Zomerlust, dat omschreven wordt als een "heerenhuis". Even schijnt het tij van het noodlot zich te keren. Kasper mag naar de hogere burgerschool in Amsterdam en als hij daarvoor het eerst plantkunde krijgt, gaat er een wereld voor hem open. Als hij buiten liep, "in de tuin, langs de sloten, de weilanden en de Vecht, hier en daar plukkend of voelend aan blad of stengel, kreeg hij de gedachte dat hij nooit iets anders zou willen doen dan met de planten zijn".

De dames Bosch geven hem toestemming om later botanie te studeren, maar het noodlot slaat toe: vóór die tijd overlijden zij beiden.

Kasper ziet dan maar één mogelijkheid om "met de planten te zijn", nl. tuinman worden. Hij vertrekt en keert pas op latere leeftijd naar Weltevreden terug.

Een tragische geschiedenis bepaald niet opwekkend voor de lezer. Toch is het boek het lezen meer dan waard vanwege het verfijnde en muzikale taalgebruik.

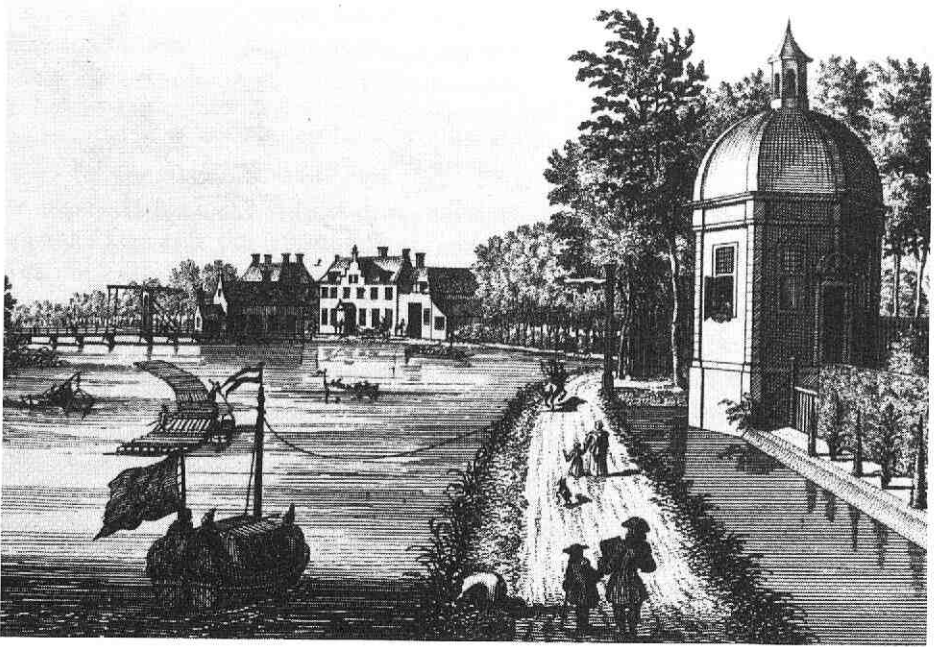
Loenen aan de Vecht, maart 1987

Drs. Gertrude Recter

Literatuur:

- G. Knuvelde* Handboek tot de geschiedenis der
Nederlandse letterkunde.
's Hertogenbosch 2e druk 1957-1961
- J. Lamme* Oude prentkaarten vertellen over Loenen,
Vreeland, Nieuwersluis en Loenersloot
deel 3 Alphen a/d Rijn 1983
- Clare Lennart*
Wim K. Steffen Utrecht, stad en provincie
Amsterdam 19..
- Dr. R. van Luttervelt* De buitenplaatsen aan de Vecht
Lochem 1948
- E. Munnig Schmidt*
A.J.A.M. Lisman Plaatsen aan de Vecht en de Angstel
Alphen a/d Rijn 1982
- J. de Rek* Prinsen, Patriciërs en Patriotten
Baarn 1967
- Stichting Commissie voor*
de Vecht en het Oostelijk en
Westelijk Plassengebied Theekoepels en tuinhuisen in de Vechtstreek
en 's Graveland
's Hertogenbosch 1980
- Daniël Stoopendaal* De Zegepraalende Vecht
Amsterdam 1719
- Piet Terlouw* De Vecht, een stroom van verhalen
Haren (Gron.) 1972
- P.A.F. van Veen* De soeticheydt des buytenlevens,
vergheselschap met de boucken
Den Haag 1960

Verder ben ik veel dank verschuldigd aan de heer A.J.A.M. Lisman die zo vriendelijk was mij uit zijn bibliotheek verscheidene van de te behandelen romans te lenen en mij daarbij van allerlei informatie te voorzien en aan mevrouw S. Munnig Schmidt die steeds weer de benodigde boeken aanvoerde hetzij direkt uit de Loenense bibliotheek of zonodig via het "Leesmuseum voor vrouwen" (!).

De trekschuit met jaagpaard van Loenen op weg naar Nieuwersluis. Rechts de koepel van de buitenplaats Ouderhoek, bij de zgn. Koude Hand.

Verkeerswegen over en langs de Vecht

De landwegen

De landwegen waren dikwijls moeilijk te berijden; twee paarden waren meestal nodig, omdat anders de wagen in de modder of in het zand zou blijven steken. Op veel wegen maakten de wagens een spoor, waardoor het rijden wat gemakkelijker werd. In de eerste helft van de 17de eeuw werd bepaald, dat de wagenbreedte in Utrecht gelijk moest worden aan die in Holland; zo konden de Utrechtse wagens in Holland en de Hollandse wagens in Utrecht in elkaars sporen rijden. In 1643 werd aan de Utrechtse wagenmaker Coen Evertsz van Vronesteyn 15 gulden uitbetaald voor 't maken van een wagen na het nieuwe wagenspoor.

De Daalse Dijk

In 1245 stichtte een kanunnik van de Utrechtse kapittelkerk van Oud Munster een Cisterciënserklooster ten noorden van Utrecht bij de Vecht; de Cisterciënsers werden genoemd naar een klooster, dat in 1098 gesticht was te Citeaux in het zuiden van Bourgondië bij Dijon. Deze monniken moesten in alle eenvoud en door handenarbeid zoveel mogelijk in eigen onderhoud voorzien. Dit klooster bij de Vecht werd Maria ten Daelc of Mariëndaal genoemd; na het verbod van de openlijke uitoefening van de katholieke godsdienst kwam dit klooster leeg te staan en in 1586 werd het gesloopt. Later kwam hier een boerderij, die naar het verdwenen klooster Den Dael heette. De nabij gelegen weg van Utrecht naar Amsterdam kreeg naar dit klooster de naam van Daalse Dijk. Deze niet bestrate kleiweg liep met allerlei kronkelingen vanaf de Vleutenseweg te Utrecht naar Amsterdam; in de herfst en winter was zij dikwijls moeilijk door rijtuigen en koetsen te berijden.

De Amsterdamse straatweg

Keizer Napoleon wilde een meer rechte, met keien en klinkers bestrate weg van Utrecht naar Amsterdam als onderdeel van de weg Parijs-Amsterdam; in plaats van de Daalse Dijk wilde hij hier een Amsterdamse straatweg. In 1812 werd er hard aan die weg gewerkt; deze werkzaamheden trokken in de herfst van dat jaar talrijke nieuwsgierigen en de Utrechtse apotheker Hendrik Keetell vertelde er het volgende over: "9 Oct. Aan het decreet wgens het maken van de nieuwe straatweg wierd met kracht en geweld voldaan. Dezelve zooveel mogelijk lijnrecht moerende gelegd worden, zo wierd er bijna niets ontzien, als alleen Heerenlusthoven. Al het andere moest bukken. De sterkste tegenkanting konde geenszins baaten. Het was, of Napoleon als in een snap van Parijs naar Amsterdam wilde wezen. Slooten en andere waterloopen wierden gedempt. Hetzij bouwland, weiland, hoveniersland, hetzij kleederenbleeken, alles moest men ruimen. En hoe de eigenaars hun groot nadeel aantoonden, geen klacht konde eenig gehoor verwerven. Met dit werk dat te dier tijd beide zijden nabij de stad gevorderd, zo wierden daardoor

zooveel nieuwsgierigen derwaarts gelokt, voornamelijk op de Zondagen. Het was op Zondag den II Oct. aan de straatweg aan de Noordzijde der stad, alsof er markt gehouden wierd. Allerhande waaren werden te koop gepresenteerd, zo in kraamen als door heen- en weergaande kooplieden.

Dit wierd den 18 Oct. nog uitgebreid. Toen kwamen er kramers en kooplieden nog meer in getal. Er was zo een grote menigte van menschen, dat de voornaamste kermisdag er niet konde bij vergeleken worden. En op gewone wandeling, de Maliebaan, als ook langs de stadssingels was niemand te vinden.

Dit alles nu eens aan eene zijde gezet, zo was het een allervoortreffelijkst werkstuk. Het was een dijk van 26 voeten breed en overal op ééne hoogte opgehoopt, met een steenstraat in het midden van 13 voet breed.”

Bij de tegenwoordige watertoren aan de Amsterdamse straatweg te Utrecht doorsneed deze straatweg de Daalse Dijk; tegenover de watertoren zette de Daalse Dijk zich weer voort. Het begin van dit gedeelte van de Daalse Dijk stond omstreeks 1920 bekend als het Zuilense laantje; van dit laantje is niets meer over. Het liep onder andere daar, waar nu de Groen van Prinstererstraat is.

De autostrada Rijksweg 2

De Amsterdamse straatweg, die voor een deel langs de Vecht liep, bleef de kortste weg van Utrecht naar Amsterdam; toen echter in de 20ste eeuw het autoverkeer snel toenam, voldeed deze weg niet langer. Zij liep door en langs negen bebouwde kommen, telde 126 bochten, 27 kruispunten en 78 driesprongen; er kwam behoefte aan een snelweg, die niet door, maar langs de tussen-iggende plaatsen zou lopen. In 1938 werd dan ook besloten tot de aanleg van een snelweg tussen Utrecht en Amsterdam, maar de tweede wereldoorlog maakte voorlopig de uitvoering onmogelijk.

Pas op 1 april 1954 kon de Rijksweg 2 voor het snelverkeer geopend worden; de nieuwe weg was bijna 34 kilometer lang, ongeveer 8½ kilometer korter dan de straatweg. De aanleg van iedere meter van deze weg had ruim f 380,- gulden gekost, maar voor deze weg moesten dan ook 28 bruggen en viaducten gebouwd worden; het grootste kunstwerk werd de nieuwe brug over de Amstel met een lengte van ongeveer 245 meter.

De waterwegen

Waterwegen waren vroeger belangrijker dan landwegen en de Vecht was eeuwenlang de belangrijkste verkeersweg tussen Utrecht en Amsterdam.

Wouter Jacobsz., de prior van het klooster Stein bij Gouda, was in 1574 voor de geuzen naar Amsterdam uitgeweken; toen hij in maart van dat jaar, na enkele dagen in Utrecht vertoefd te hebben, weer naar Amsterdam terugkeerde, reisde hij met de schuit. Tot zijn verontwaardiging waren enkele medepassagiers daar toen zo vrijpostig, dat zij zongen "tot des prinschen lof alsulcke liederen, als in

Holland tot zijnre glorien lange tevoeren gedicht was." Hiermee zal wel op het Wilhelmus, dat toen algemeen bekend was geworden, gedoeld zijn.

16 september 1787

Een enkele keer was het door bijzondere omstandigheden wel erg druk op en langs de Vecht, zoals op 16 september 1787. Pruisische troepen trokken de Republiek binnen, om Willem V in al zijn waardigheden te herstellen. Veel patriotten vluchtten toen overhaast weg uit Utrecht naar Amsterdam. Later vertelde een van hen hoe hij in de vroege morgen van 16 september, nog als jongen, met zijn moeder uit Utrecht was vertrokken:

"Buiten de Waard komende, vernamen wij tot onze teleurstelling, dat de gewone schuit, met vijf of zes bijschuiten, vol vluchtelingen, reeds vertrokken was. Aan terugkeeren viel niet meer te denken, te minder daar men onder de menigte menschen, welke even als wij teleurgesteld rondzagen, hoorde mompelen, dat de troepen reeds vroeg uit het kamp waren gemarcheerd, en dus spoedig de stad zouden binnenrukken. Eindelijk gelukte het mijne moeder, voor goede woorden, en veel geld bovendien, te worden ingenomen door eene zoogenaamde schietschuit, anders uitsluitend voor goederenvervoer bestemd. Met een klein plaatsje moesten wij ons tevreden stellen, want behalve de vrachtgoederen, tot hoog op het dek gestapeld, waren er een aantal passagiers aan boord genomen.

Nog duidelijk staat mij voor den geest, dat de weg langs de Vecht met menschen en voertuigen als bezaaid was, en dat er in de dorpen reeds hier en daar Oranjevlaggen wapperden.

Onze schipper, een heftig voorstander der zegevierende partij, gaf zijn hart lucht door het zingen van smaadliedjes op de Patriotten, welke flauwe spotternij hem bijna slecht bekomen was. Niet ver van Breukelen haalde de schuit een hoop vluchtende Waardgelders in, waarschijnlijk tot het Amsterdamsche Hulpregiment behoorende, waarvan zeshonderd man de stad Utrecht zouden helpen verdedigen. Deze troep, in de grootste wanorde langs het jaagpad marcheerende, hoorde onzen schipper zingen, waarop spoedig eenige scheldwoorden werden gewisseld. Hierbij bleef het echter niet, want een paar der Amsterdamsche koekvreeters, zooals de schipper ze uitjouwde, legden onverwacht hunne geweren aan; de schoten knalden, en de kogels floten over onze hoofden heen.

Nu ontstond er in de schuit niet weinig verwarring; ieder zag naar een goed heenkomen uit, en ik weet nog wel, dat ik eene schuilplaats zocht achter eenige gevulde graanzakken, die op het dek waren gestapeld. Gelukkig werd het vuur niet herhaald, doch onze aanranders kaptten de lijn door, om de schuit naar den wal te doen komen, en zodoende den onbezonnen schipper in handen te krijgen. Deze misschien vreezende dat hij zijn laatste liedje wel eens kon gezongen hebben, was doodsbleek geworden en onder den stuurstoel gekropen. Zijn knecht, die terstond het roer in handen nam, had de tegenwoordigheid van geest om het tijdig genoeg om te werpen,

zoodat de schuif naar de overzijde van de Vecht dreef. Onderwijl bemerkten wij, dat een paar officieren de orde onder de Waardgelders herstelden, zoodat wij zonder verdere stoornis Breukelen bereikten. Mijne moeder was echter door dit voorval zóó ontsteld, dat zij besloot de reis met rijtuig voort te zetten; dit kon echter niet dan na veel moeite te Nieuwersluis worden verkregen, zoodat wij eerst tegen den avond te Amsterdam kwamen."

De Vecht als verkeersweg

De trekschuit voer geregeld van Utrecht naar Amsterdam en omgekeerd. Omstreeks 1830 bracht de snelle trekschuit, de vlieger, door twee paarden getrokken, de passagiers in een uur of zes van de Berebijt aan de Amstel nabij het huidige Amstel hotel te Amsterdam naar de Weerdpoort in Utrecht. De Berebijt was een Amsterdamse herberg aan de Amstel; hier had men in de 17de eeuw veel publiek getrokken door honden tegen beren te laten vechten. In 1689 was dit volksvermaak echter verboden. De ochtendschuit vertrok om 7 uur en de middagschuit om half twee van De Berebijt. Voor veel reizigers was het vooral een grote bekooring, *"om op een liefelijken zomeravond in den stuurstoel van een trekschuit voort te glijden over de stille Vecht. Te hooren hoe de golfjes zacht kabbelden tegen den scherpen voorsteven en te luisteren naar de nachtegalen in het dichte geboomte der buitenplaatsen, waar de stralen der avondzon gloorden over bloemen en grasperken, wemelden tusschen het loof en zich spiegelde in de kleine ruiten der statige oude gebouwen."*

Toch bleef het in de trekschuit nog steeds behelpen. Men kon in zo'n schuit niet rechtop staan. Een Amsterdammer prees in 1838 de Utrechtse trekschuit, als volgt:

"De roeven zijn ruim en de zitbanken gemakkelijk, alhoewel men evenmin in de Utrechtsche schuit rechtop kan staan. Ik herinner mij hoe de dag- en nachtschuiten naar Utrecht steeds opgepropt vol reizigers waren."

Als men tijd wilde sparen, kon men met de nachtschuit reizen. Men kon dan proberen op de banken een dutje te doen. Soms werd een matras op de grond gelegd, waarop men broederlijk naast elkaar kon gaan liggen. Zo vertelde later een Utrechter hoe hij op een vroege morgen in november 1847 met de nachtschuit uit Woerden in Den Haag aankwam "op een leger in de roef rustende, nevens een predikant der afgescheidenen in ambtsgewaad, een officier, een ouden schipper en een dito keukenmeid."

De jaagpaden

Langs de trekvaarten en ook langs de Vecht lagen en liggen nog vaak de jaagpaden, waarop het paard, dat de schuit trok, kon lopen. Langs deze paden stonden bij bochten rol- of jaagpalen; het touw liep dan langs de ronddraaiende rol aan de paal, zodat het touw niet over de kant werd getrokken. Tot ver in deze eeuw stonden ook langs de Vecht dergelijke rolpalen, die herinnerden aan de tijd, dat

Rolpalen nabij Weerestein, ten behoeve van het geleiden van de jaaglijn.

de trekschuiten voor de verbinding van Utrecht met Amsterdam zorgden; al deze rolpalen zijn intussen gesloopt. Het systeem van trekvaarten en jaagpaden strekte zich over het hele land uit en er bestonden goed aangehouden dienstregelingen. Dit systeem is te vergelijken met de latere spoorwegen of in onze tijd ook de grote verkeerswegen.

De vele tollën

*"Die wil varen op de Vecht,
Legt zijn beurs maar op de plecht."*

De plecht is het verhoogde dek bij de voorstevēn. Schepen moesten regelmatig tol betalen op de Vecht; deze rivier was om zijn vele tollēn berucht.

In de zomer van 1878 diende de stoombootsleepdienst langs de Vecht naar Weesp een verzoekschrift in, om vrijstelling van het bruggeld. Het verzoekschrift had echter geen succes. Op 28 februari 1889 stelde de gemeenteraad van Utrecht het volgende tarief vast voor de heffingen en tolgelden in de gemeente Utrecht:

"Art. 1. Aan de Hooglandse of Rodebrug, aan de Knollenbrug, aan de Catharijnebrug, aan de basculebrug buiten Tolsteeg, aan de Jeremiebrug en aan de brug aan

de Weerdbarrière is voor het openen der brug verschuldigd voor elk vaartuig vijf cent. (Qua koopkracht kan men dat vergelijken met f 1,50 vandaag, red.)

Art. 2. Voor vaartuigen onder de brug kunnende doorvaren is niets verschuldigd.

Art. 3. Dit tarief treedt in werking den 1sten Juli 1889."

De Keulse Vaart*

In de 19de eeuw voeren de schepen van Amsterdam over de Vecht, dan door de Weerdsluizen bij Utrecht en door de reeds in 1122 aangelegde westelijke buitengracht (de Weerd-en Catharijnesingel) tot bij de Tolsteegbrug en vervolgens door de al in 1148 gegraven Vaartse Rijn en de sluizen bij Vreeswijk naar de Lek en dan de Rijn op naar Keulen.

Bij de bovengenoemde singels waren, in tegenstelling tot de bruggen bij de Witte-vrouwen-en Maliesingel, dan ook beweegbare bruggen, die voor de voorbijvarende schepen opengedraaid konden worden. Er was hier een druk scheepvaartverkeer; zo passeerden hier in juni 1875 ruim 1920 stoom- en zeilschepen.

Vrouwen en kinderen als trekdieren

De schepen werden niet alleen door paarden maar ook dikwijls voortgetrokken door mannen, vrouwen en kinderen. Toen het bestuur van de "Nederlandsche Vereeniging tot bescherming van dieren" Gedeputeerde Staten van Gelderland verzocht het gebruik van honden als trekdieren op de provinciale wegen van Gelderland te verbieden, maakte de Arnheemsche Courant hier de volgende opmerking over:

"Als de bestuurders eens langs de Rijn wandelden, zullen zij nog wel akeliger dingen zien, dan honden voor karretjes; wezenlijke menschen, vrouwen en meisjes en kinderen, die zwoegend schepen voorttrekken. Dat vinden wij nog wel zoo akelig als een krachtigen hond onder of voor een wagentje."

En een lezer van het Utrechtsch Dagblad klaagde op 19 oktober 1867 over hetzelfde beulenwerk in zijn stad:

"Afschuwelijk is het trekken van zware schepen door de Stads buitengrachten (de singels) door menschen en dat paardenwerk geschiedt voornamelijk door vrouwen".

Er kwamen hier zoveel schepen voorbij, dat men in de zomer van 1875 schreef over de diepe insnijdingen in de twee buitenste stenen pilaren van de leuning van de Willemsbrug aan de Catharijnesingel, ontstaan *"door het langs schuren der jaaglijnen."*

Het voorttrekken van schepen was niet zonder risico; zo lezen wij in een Utrechtse krant van 23 maart 1889:

"Aan den Catharijnesingel viel gister middag een vrouw in het water, terwijl zij een schip trok, doordat de lijn brak."

Het Merwedekanaal

De Keulse Vaart met zijn lastige krommingen, zijn bruggen en sluizen, zijn brug-en tolgelden, voldeed op den duur niet meer.

Op 17 september 1890 deelde een Utrechtse krant mee:

"Het bleek gistermiddag weer, dat de Singelgracht als deel der bestaande Keulsche Vaart geheel ongeschikt is voor groote schepen, zoodat de opening van het Merwedekanaal reeds alleen daardoor een groote verbetering zal brengen. Drie kwartier zaten twee schepen bij de Catharijnebrug vast, toen zij elkaar wilden voorbijvaren; de brugwachters verleenden hunne hulp, om ze vlot te krijgen, wat tenslotte gelukte."

Door al dat ongemak was het aandeel van Amsterdam in de Rijnhandel schrikbarend gedaald; in 1876 was het van 23% tot 6% teruggelopen. Het was een hele verbetering, toen op 4 augustus 1892 het Merwedekanaal geopend werd. De Vecht was niet langer de voornaamste verkeersweg van Keulen naar Amsterdam; het Amsterdamse Veerhuis aan de Bemuurde Weerd verloor zijn meeste en beste klanten en werd tenslotte gesloopt.

Afnemende en nu weer toenemende belangstelling

De Vechtstreek geraakte buiten de belangstelling; de Utrechters gingen op hun vrije dagen naar De Bilt, Zeist of Driebergen; op een tweede Paasdag of tweede Pinksterdag was het op de Biltse weg druk met wandelaars, fietsers en de Zeister tram deed dan goede zaken. Later vertelde een Utrechtse chirurg over zijn studentenjaren te Utrecht in de tweede helft van de 19de eeuw het volgende:

"Een Utrechtsch student reed in die dagen bij Meijer, wiens stalhouderij op de Mariaplaats gelegen was; daar werd paard en rijtuig uit de hand verhuurd, dat wil zeggen zonder koetsier er bij. Typisch, dat wij eeuwig en altoos reden naar Zeist en Driebergen, soms naar Darthuyzerberg (Sandenburg). Aan de magnifieke Vechtstreek dacht geen sterveling. Die bestond niet. Eerst vele jaren later hoorde ik, dat er zoo iets te vinden was als Nieuwersluis en zoo iets als Loosdrecht. Als student kwamen wij er nooit, wat wel hoogst merkwaardig is geweest."

Pas heel geleidelijk, in de loop van de 20ste eeuw, begon de Vechtstreek weer de aandacht te trekken; daartoe heeft ook meegewerkt het oudheidkundig genootschap Niftarlake, vereniging van belangstellenden in de geschiedenis en oudheidkundige overblijfselen van de Vechtstreek, dat op 13 juni 1912 in Hotel Restaurant "De Wakende Haan" te Abcoude werd opgericht.

Utrecht, 1987

Dr. A. van Hulzen

* *ir. D.A. Barendsen, De geschiedenis van de Keulse Vaart, Werk in Uitvoering, maandblad van de dienst der publieke werken Amsterdam j.g. 25, september 1975 blz. 165-170.*

De Kolver, door Henry Brown 1841.

Loenen, mogelijke bakermat van het golfspel

Schotland en Holland

Er bestaat een al zeer lang slepende, soms hartstochtelijke, discussie over de vraag of het spel nu van oorsprong Hollands of Schots is. Wij menen ons van een standpunt in die discussie te moeten onthouden. De kwestie is niet op te lossen. Om dit met succes te kunnen doen zou men het exacte moment van het ontstaan van het spel moeten kunnen aangeven. Dit is tot nu toe onmogelijk gebleken en wij achten het ook niet denkbaar dat dit ooit zal lukken. Het enkele feit dat het spel niet in archiefstukken of op afbeeldingen voorkomt wil nog niet zeggen dat het niet bestond. Indien de feiten onder ogen worden gezien staat onomstotelijk vast dat deze aan de Oostzijde van de Noordzee aanzienlijk talrijker en ouder zijn dan aan de Westzijde. De eerste afbeelding in Schotland dateert van 1746. In de Nederlanden hebben wij er dan al ruim 450 achter de rug. Zij nog eens herhaald: voor de kritische historicus pleit dit alles niet vóór nog tegen het standpunt van een der partijen aan de discussie.

Merkwaardig is overigens wel dat men, de ontwikkelingskaarten beziende, kan constateren dat alle plaatsen in Schotland waar vroeg voorkomen van golf aanneemelijk is liggen aan de naar Nederland toegekeerde zijde van Schotland en in of nabij zee-havens die verkeer met Nederland hadden.

Er is een zekere wisselwerking tussen beide zijden van de Noordzee geweest. Omstreeks 1650 werd in Holland met 'Schotse klieken' gespeeld en aan het begin van diezelfde eeuw zijn in het groot in Holland en Brabant geproduceerde ballen in Schotland terechtgekomen. Het regelmatige handelsverkeer bood hiervoor de gelegenheid. Ook de regelmatige stroom van Schotse huursoldaten in beide richtingen zal tot de communicatie het zijne hebben bijgedragen. Veel van die soldaten waren afkomstig uit de plaatsen waar het spel in Schotland werd gespeeld.

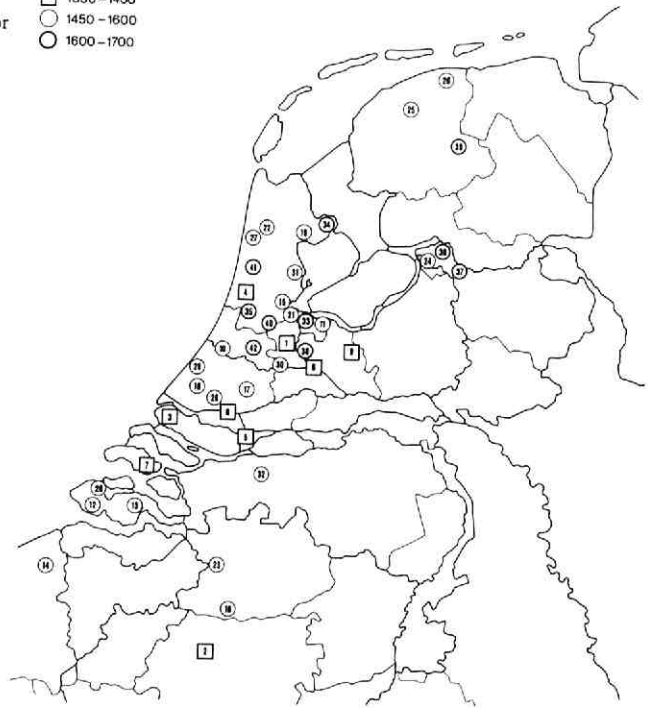
Oorsprong

Over de oorsprong van golf is veel geschreven. Alvorens dit op zijn merites te kunnen beoordelen zal eerst een definitie dienen te worden opgesteld. Golf is een spel waarbij de speler naast de spellijn staat en met een stok een bal slaat om a. het minste aantal slagen van een vast punt naar een ander vast punt of b. om de grootste afstand in een overeengekomen aantal slagen. Stellen wij de definitie ruimer, dan vallen alle mogelijke spelen en sporten die met golf niets van doen hebben binnen de definitie. Daarnaast dienen wij nog een definitie vast te leggen: Onder golf wordt verstaan een lang spel (afstanden van 100 meter en daarboven). Aan deze twee definities voldoet het colf-spel zoals het hier wordt behandeld. Wanneer over kolf wordt gesproken wordt hiermede bedoeld het korte spel dat zich van omstreeks 1720 af uit het oudere spel heeft ontwikkeld.

Plaatsen in de Lage Landen
 waar - naar thans bekend - vóór
 1700 colf gespeeld werd, met
 het jaar van de oudste vermelding.

- 1300-1450
- 1450-1600
- 1600-1700

- 1 1297 Loenen aan de Vecht
- 2 1360 Brussel
- 3 1387 Brielle
- 4 1390 Haarlem
- 5 1401 Dordrecht
- 6 1401 Utrecht
- 7 1429 Zierikzee
- 8 1431 Rotterdam
- 9 1436 Amersfoort
- 10 1455 Leiden
- 11 1456 Naarden
- 12 1461 Middelburg
- 13 ca. 1469 Goes
- 14 1477 Brugge
- 15 1480 Amsterdam
- 16 1481 Mechelen
- 17 1488 Gouda
- 18 ca. 1500 Delft
- 19 1531 Hoorn
- 20 1548 Veere
- 21 1550 Muiden
- 22 ca. 1550 Alkmaar
- 23 1553 Antwerpen
- 24 1561 Kampen
- 25 1566 Leeuwarden
- 26 1571 Dokkum
- 27 ca. 1580 Egmond
- 28 1581 Schiedam
- 29 1583 's-Gravenhage
- 30 1583 Woerden
- 31 ca. 1590 Edam

32 1595 Breda	39 1654 Beetsterzwaag
33 1606 Muiderberg	40 1659 Ouderkerk aan de Amstel
34 1612 Enkhuizen	41 1659 Fort Orange en het dorp Beverwijk, Nieuw Nederland (Albany, N.Y., U.S.A.)
35 1625 Haarlemmermeer	42 ca. 1660 Nieuwkoop
36 1634 IJsselmuiden	
37 ca. 1640 Zwolle	
38 ca. 1650 Oud Zuilen	

Wanneer we de bovenaangehaalde beschouwingen toetsen aan de definities blijft er weinig bruikbaar over. Van geen van de Romeinse, Griekse, Perzische en zelfs Egyptische vermeende voorlopers staat ook maar enigzins vast dat zij bij benadering aan de definities voldoen. Wij kunnen hier evenzeer te maken hebben met voorlopers van hockey, polo, croquet e.d.

Er zijn eigenlijk maar twee oudere spelen die in de buurt van de definitie komen: malie en chole. Malie is een spel waarbij een houten hamer aan een flexibele steel wordt gebruikt voor hetzelfde doel als golf. Chole is een spel waarbij eenzelfde soort stok wordt gebruikt als bij golf (zij het dat deze een holle kop heeft - een Keur te Leiden van 1455 spreekt dan ook van 'smacken mit lepelen') doch waarvan de regels weer vrij aanzienlijk afwijken. Bij gebrek aan beter wordt hier gesteld dat colf is ontstaan door het spel materiaal van chole te combineren met de regels

van het 'mail à la chicane' zoals dat in Frankrijk wordt beschreven. Malie is in de historische ontwikkeling zijn eigen weg gegaan. In de 17de eeuw zijn in Holland en Utrecht vier malie-banen aangelegd ('s-Gravenhage, Leiden, Amsterdam en Utrecht). Er bestaat voldoende bewijs dat op de malie-banen ook gecolfd is. Aan het einde van de 17de eeuw houdt het malie even plotseling op als het colf. Van beide spelen zijn nog residuen over. Er wordt nog altijd chole gespeeld in de gebieden langs de grens tussen België en Frankrijk. Malie, zij het in enigszins veranderde vorm, wordt nog gespeeld in de buurt van Montpellier in Frankrijk.

Tenslotte dient kaatsen te worden vermeld. Dit spel dat vroeger een veel grotere verbreiding had dan thans, verschijnt in het merendeel van de keuren in één adem met colf. Colf werd met houten ballen gespeeld. Van kaatsen is dit nooit aangetoond; het zou waarschijnlijk ook niet mogelijk geweest zijn met houten ballen te kaatsen, in aanmerking nemende dat men de bal hard met de blote handpalm wegsloeg. De eerste 'balmaeckers' worden trouwens ook in verband met kaatsen genoemd. Wanneer wij omstreeks 1500 de eerste witte ballen bij golf zien verschijnen is de veronderstelling nogal voor de hand liggend dat de colvers de ballen van de in dezelfde plaatsen spelende kaatsers zijn gaan gebruiken. Het gaat hier om wit-leren ballen, gevuld met koeienhaar (ook andere materialen worden genoemd) die langer houdbaar waren dan de houten ballen. Deze laatste, uit iepen- of beukenhout vervaardigd, hadden een neiging tot splijten.

Bovendien is de klap bij het slaan van de bal wat zachter bij een leren bal dan bij een houten. Door mij uitgevoerde experimenten hebben bovendien aangetoond dat deze ballen beter 'hun lijn houden' dan hun houten tegenhangers. Ze waren echter wel duurder. Het zal om deze reden geweest zijn dat ook in de 17de eeuw nog houten ballen bij colf worden aangetroffen. De kaatsers van heden gebruiken trouwens nog steeds diezelfde leren bal, gevuld met kalfshaar.

Hij wordt ook vandaag nog op dezelfde wijze gemaakt als 400 jaar geleden.

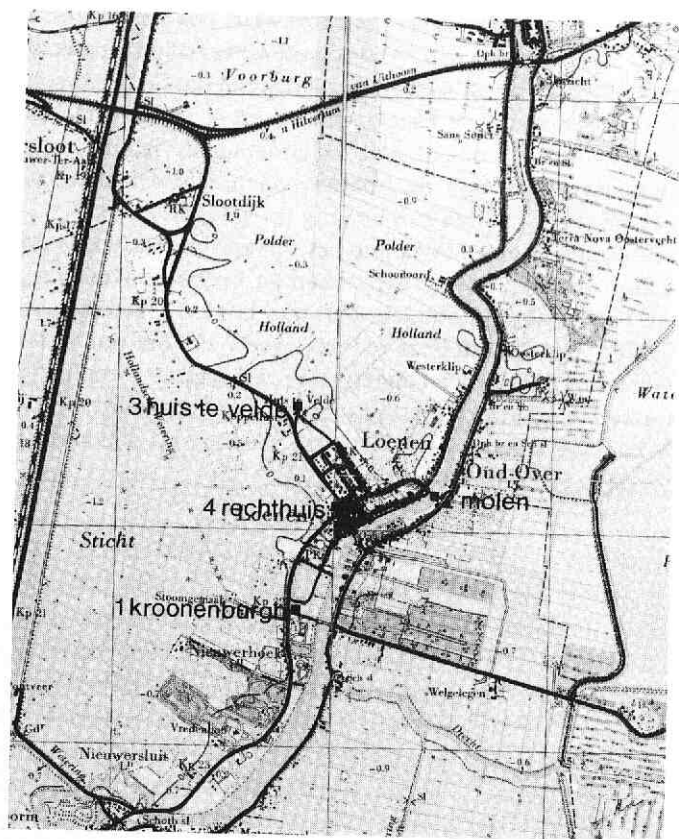
Het begin, de 13de eeuw

Op 26 december 1297 vond waarschijnlijk te Loenen aan de Vecht de eerste colf-partij plaats. Het betreft hier een uiterst symbolisch en historisch begin. Op 27 juni 1296 werd bij Muiderberg Floris V, graaf van Holland en Zeeland, vermoord. Er is over die moord al veel geschreven. De hoofddader van deze moord, of liever doodslag want de 'voorbodachten rade' vereist voor moord is niet aangetoond, was Gerard van Velsen, heer van Kronenburg. Kronenburg nu was een gedeeltelijk met Loenen aan de Vecht gecombineerde heerlijkheid. Het kasteel Kronenburg was een degelijke torenvesting. Na de verwarring die op de doodslag volgde vluchtten de daders. Hetgeen verder volgde is nooit helemaal duidelijk geworden, maar het ligt nogal voor de hand dat Gerard van Velsen, waarschijnlijk vergezeld van een aantal van de medeplichtigen, naar Kronenburg is gevlucht en zich daar heeft verschanst.

Het kasteel is vervolgens belegerd en uitgehongerd. Men gaf zich over op 26 december 1296 en Gerard van Velsen zou vóór zijn eigen kasteel zijn geradbraakt. Hiermee was dan, naar de middeleeuwse rechtsopvattingen de weerwraak gedaan en, wat deze moordenaar betreft, de zaak afgedaan. Ter herinnering aan dit feit moet toen die jaarlijks herhaalde colf-partij op de tweede Kerstdag zijn ontstaan. Zij is daarna gespeeld gedurende bijna 550 jaar tot 1836. Toen werd het kasteel - of wat er van over was - gesloopt en viel daarmee een van de doelen van de partij weg.

Bij gebrek aan documentatie is het verhaal alleen te toetsen aan de partij zelf: de middeleeuwse symboliek is ruimschoots aanwezig!

De partij die gespeeld werd met houten colven en een houten bal bestond uit twee viertallen die bij toerbeurt tegen de per team in spel gebrachte bal slaande, trachtten deze voor het doel te brengen.

Kaart van Loenen en omgeving. Hierop staat de colfbaan aangegeven, die voor 't eerst in 1297 gebruikt zou zijn.

De partij begon vóór het Rechthuis dat waarschijnlijk aan de huidige Dorpsstraat nabij de kerk te Loenen lag oostwaarts naar kasteel Kronenburg en daar tegen de keukendeur (mogelijk de deur waar de belegerden tevoorschijn gekomen waren). De Heer van Kronenburg verbeurde aan de winnaars een vat bier en aan de toeschouwers en verliezers appels die van de trans van het kasteel naar beneden werden geworpen (mogelijk heeft dit ook iets te maken gehad met de belegering). Vervolgens ging het van daar langs de Vecht naar de molen en daar wederom tegen de deur. De molen was dan wel een heerlijk bezit, maar de molenaar werd niet aangesproken. De derde 'hole' liep van de molen noordwestwaarts naar het Huis te Velde, een ander stenen huis te Loenen, tegen de voordeur. Wederom kwam er een vat bier voor de winnaars en appels voor de overigen. Tenslotte ging men vandaar langs de grote weg terug naar Loenen en dáár tegen de deur van het Rechthuis, waar de partij was begonnen. Bovendien kwam de Heer van Kronenburg op voor alle breuk en schade die er tijdens de partij werd aangericht. Hoewel de exacte documentatie over het begin van de partij ontbreekt komt het mij voor dat de destijds zo belangrijke symboliek zó duidelijk is dat men in dit geval met een redelijk gerust hart van de overlevering mag uitgaan.

Vroeger dan 1297 kan de partij, gezien haar opzet nauwelijks zijn begonnen. Veel later ook niet want dan was het gebeurde al zover achterhaald geweest dat men weer iets anders zou hebben bedacht. Dat men toen ter herinnering aan een historisch feit zijn keuze op het colfspel heeft laten vallen bewijst wel dat het spel toen al bestond en populariteit genoot. Bovendien leren wij de aard van het spel kennen. Het was een uitgesproken 'lang' spel. De baan, die ook vandaag nog te traceren is, mat maar liefst ca. 4500 meter. Bij experimenten is mij gebleken dat met houten ballen gemakkelijk een lengte van ca. 100 meter per slag is te behalen. Rekening houdende met het feit dat wel niet iedere slag recht zal zijn geweest en ook de deuren niet met de eerste slag zullen zijn geraakt moeten wij ons een uitslag voorstellen die voor de gehele baan ongeveer 50 à 70 zal hebben bedragen.

Verbreiding

In de 14de eeuw wordt het spel voor het eerst genoemd in charters van verschillende belangrijke Noord- en Zuid- Hollandse steden als Brussel, Brielle en Haarlem.

In de loop van de 15de eeuw vinden we het spel terug in keuren van niet minder dan 14 steden in Holland, Zeeland en Vlaanderen. Was de 15de eeuw de eeuw van opkomst, de 16de eeuw kunnen we spreken over groei en verbreiding. In het begin van de 16de eeuw stuiten we op de eerste afbeeldingen van het spel.

De vroegste zijn te zien op een glas-in-loodraam van de kathedraal van Gloucester en in een zeer fraai Vlaams getijdenboek van ca. 1500 dat zich bevindt in het British Museum te Londen.

In de loop van de 17de eeuw bereikt het colf spel zijn absolute hoogtepunt. Steeds meer wordt het in plaatsen binnen en buiten Holland, Zeeland en Utrecht gespeeld

(zie overzicht kaartje) en de gevonden afbeeldingen uit die tijd zijn zeer talrijk. Zo treffen wij het spel of de attributen aan op tekeningen, schilderijen, tegels en gevelstenen. Omstreeks 1700 verdween het spel dat eeuwen lang zo immens populair was geweest vrijwel volledig.

Mogelijk is dit een gevolg van het populair worden van het billart in die tijd en van een zekere gedragsverandering die het vrij ruwe colfspel uit de mode deed geraken.

Het spel werd in de buitenlucht beoefend, men werd er vuil bij. De 18de eeuwse kledij kon daar minder goed tegen dan die uit de eerdere eeuwen. Hoe het zij het spel was in een oogwenk verdwenen. Het heeft trouwens maar een haar gescheeld of het zou in de gehele wereld verdwenen zijn. In tegenstelling tot wat men vroeger veronderstelde hebben recente onderzoekingen uitgewezen dat het spel tot 1850 helemaal nooit populair is geweest in Schotland.

Van 1750 tot 1800 bestonden er daar precies 6 golfclubs die gedurende die tijd samen nooit meer dan ongeveer 500 spelers hebben omvat. Deze clubs zijn alle opgericht door vrijmetselaars die het spel een goede lichaamsoefening vonden vóór de copieuze maaltijden die zij gewoon waren gezamenlijk te gebruiken. Dankzij deze zes clubs heeft het spel de neergang overleefd.

Het spel is in Schotland uitsluitend aan de Oostkust beoefend, dat was de zijde die de handel met de Lage Landen dreef, en is pas na 1850 aan de Westkust van Schotland terechtgekomen.

Dient te worden geconstateerd dat Schotland het spel zijn tegenwoordige vorm en de daarbij behorende regels heeft gegeven en dat het in die vorm een onwaarschijnlijke groei over de gehele wereld heeft doorgemaakt in de 19de en 20de eeuw.

Thans is het met ruim 48½ miljoen geregistreerde beoefenaren (en vele miljoenen meer die nergens geregistreerd staan) 's werelds grootste sport.

Aan het einde van de 19de eeuw kwam het ook in de Lage Landen terug (het eerst in Antwerpen en 's-Gravenhage) en begon een nieuwe bloei die thans in volle gang is.

Toch was het in 1700 niet helemaal afgelopen. Kort daarna ontwikkelde zich uit het oude spel een nieuwe 'mini'-vorm: kolf.

Men bouwde een sterk verkorte malie-baan, met de traditionele twee palen aan beide einden doch zonder de 'passe' (het poortje) in het midden, bij de herbergen en begon het nieuwe spel er op te ontwikkelen.

Deze inkortingen hadden uiteraard ook invloed op het te gebruiken spelmateriaal, de spelregels en de telling.

Hiervoor en voor meer informatie in het algemeen zij men o.a. verwezen naar de catalogus van de tentoonstelling Colf - Kolf - Golf welke in 1982 te Bergen op Zoom, Gent, Antwerpen en Amersfoort is gehouden. Het is een uitgave van uitgeverij Terra te Zutphen waaruit dit artikel is overgenomen en dat werd geschreven door nu wijlen S.J.H. van Hengel.

De geschiedenis van C.J. van Houten & Zoon te Weesp

De stad Weesp heeft verscheidene grote industriën binnen haar muren gekend. Dat begon reeds in de middeleeuwen. Eerst was er, evenals in andere steden, de draperie- of lakenweverij. Een groot deel van de bevolking werkte daarin mee en leefde ervan. Men heeft lang geprobeerd, steeds maar weer opnieuw, deze industrie nieuw leven in te blazen. Helaas, de draperie verdween. Tenslotte trok Leiden deze vorm van bedrijvigheid, in vele steden uitgeoefend, aan zich en werd de lakenstad.

Een nieuwe industrie kwam op. Wij kregen in Weesp de bierbrouwerijen. Het Weesper bier was beroemd! Het werd overal in Nederland gedronken, het meest in Amsterdam. "De Vlaamse dokter" noemde men het produkt. Er waren vele brouwerijen met de benodigde koren- en houtmolens. Maar ook deze bedrijven gingen, na verloop van tijd ten onder. Een tijdlang dacht men dat Weesp de brandewijnstad van Nederland zou worden en blijven. Driehonderd jaar werd het stoken van brandewijn uit koren hier beoefend. Het heeft een ongekende bedrijvigheid in deze stad gebracht. Er waren tien of elf korenmolens voor nodig om die branderijen aan het werk te houden.

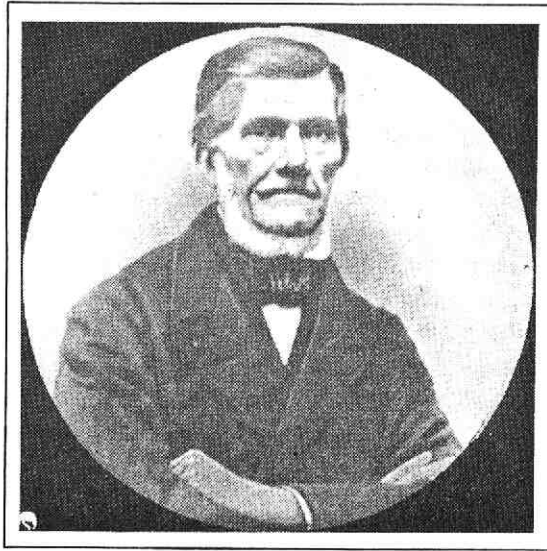
De pulp van het uitgewerkte koren werd aan duizenden varkens gevoerd, die weer verkocht werden aan de schepen van de Oostindische Compagnie. Uiteindelijk, na een lange en bittere concurrentiestrijd werd niet Weesp maar Schiedam de stad waar de geestrijke dranken werden en nog worden vervaardigd.

Na de Franse tijd leefde deze industrie hier niet weer op; er volgde voor Weesp een vrij lange periode van neergang en armoede. Eerst in 1850 kwam een industrie Weesp binnen die opnieuw leven en beweging in deze stad bracht en die langer dan een eeuw veel invloed op het economische en culturele leven van Weesp uit zou oefenen.

Het is jammer te moeten vaststellen dat sedert 1971 ook deze bloeiende, wereldwijd bekende cacao-fabriek uit Weesp is verdwenen. Er is echter in onze tijd nog zoveel in Weesp, dat aan Van Houten herinnert en een groot deel van de bevolking is zo nauw betrokken geweest bij het wel en wee van de chocoladefabriek, dat een beschouwing over de geschiedenis en de invloed, die zij had op het Weesper leven, gerechtvaardigd lijkt.

Er staat ergens in Weesp een borstbeeld van Coenraad Johannes van Houten. Hij was de uitvinder van cacao in poedervorm. Dat gebeurde in 1828. Maar eigenlijk begint niet met hem de geschiedenis.

Het begin moet men veel vroeger zoeken.

Coenraad Johannes van Houten

In 1766 verhuisde Bruuns van Houten uit Olst in Overijssel naar Amsterdam en vestigde zich daar als bierdrager. Midden in de Franse tijd begon zijn zoon Casparus een handel in koffie, thee, chocolade en vruchten. Het was toen 1806. Het komt ons voor dat het meest gesmokkelde artikelen zijn geweest die hij verhandelde, want aan de aanvoer van overzee liet in die tijd nogal te wensen over. Hij dreef die handel vanuit een pand aan de Anjeliersgracht. Men kende in die tijd alleen de zogenaamde Zeeuwse chocolade, die werd verkocht in koekjesvorm.

De kwaliteit van die Zeeuwse chocoladekoekjes was niet naar de zin van de vrouw van deze Casparus en zij besloot daarom zelf deze koekjes te fabriceren. Zij heette Arnoldia Koster en het is waarschijnlijk aan haar te danken dat zoon Coenraad Johannes de behoefte om met het product cacao verder te experimenteren. De koekjes waren namelijk veel te vet zodat heel wat mensen deze niet konden verdragen. Maar voorlopig was er nog niets anders en de bereiding en fabricage van moeder Arnoldia had zoveel succes dat naar een groter pand moest worden uitgezien. Men verhuisde naar Leliegracht no. 22 en van daaruit verzocht Casparus de autoriteiten in 1815 het volgende:

”Van intentie zijnde een chocolaatmolen met twee paar steenen dienende tot een chocolaatfabriek in hetzelfde Huis op te Rechten en te Gebruiken, deswegen Authorisatie hierin vrij en onverhinderd te mogen beginnen en het Fabriek uit te oefenen”.

De vergunning kwam reeds spoedig af. Er was geen andere mogelijkheid om de fabriekage uit te oefenen dan door handkracht zodat de molen werd voortbewogen door rondlopende sjouwerlieden.

Nog twee maal was men in Amsterdam genoodzaakt te verhuizen. Eerst naar de Overtoom en later naar de Prinsengracht. Telkens was de omzet zodanig gestegen dat naar een grotere ruimte moest worden uitgezien.

Niettemin was men allerminst tevreden over het eindproduct. De chocoladekoekjes bevatten 50% vet en waren moeilijk te verteren.

Dat zette Coenraad Johannes aan het denken en langs de weg van eindeloos experimenteren vond hij eindelijk een bereidingswijze die de cacao in poeder deed veranderen dat oplosbaar was. De kwaliteit en de smaak werden daarbij niet aangetast. Het fabrieksgeheim was een feit!

In januari 1828 vroeg hij op zijn uitvinding octrooi aan bij Koning Willem I en op 4 april 1828 werd het octrooi verleend.

Men moet niet veronderstellen dat de Nederlandse bevolking nu direct zo hard hoera riep tegen de nieuwe vinding. Integendeel, slechts zeer langzaam ging men er toe over om chocola in poedervorm te kopen en Van Houten bleef de fabriekage van de van ouds bekende koekjes voortzetten tot 1883.

Om een chocoladedrank te maken werden de bittere chocoladekoekjes in melk gekookt en werd er suiker aan toegevoegd. Het produkt door Coenraad Johannes van Houten uitgevonden verlangde geen kookproces maar men kon door het opgieten van kokend water direct een smakelijke drank verkrijgen.

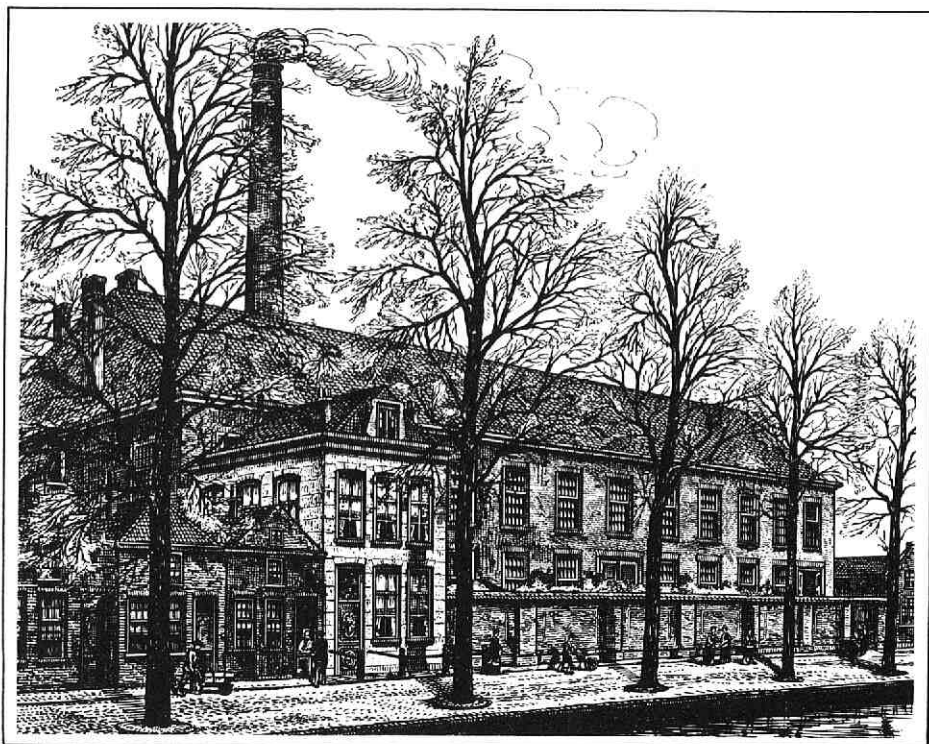

De Leidsche molen "De eendragt" (links op de tekening) waar het bedrijf van 1842 tot 1850 uitgeoefend werd.

In 1842 kocht Coenraad Johannes, die inmiddels eigenaar van de zaak was geworden, de korenmolen 'De Eendracht' te Leiden. Daarnaast had hij aldaar nog een chocolademolen door paarden gedreven. De produktie behoefde daarom nooit stil te staan. En van daaruit begint de zegetocht van Van Houten, niet alleen in ons land maar ook daarbuiten!

Van Houten in Weesp

Omstreeks 1850 (in Nederland begon men meer en meer met stoommachines te werken) kocht Coenraad in Weesp een slecht renderende stoomwasseriej aan de Oudegracht waar een stoommachine van 8 à 10 pk aanwezig was.

1850 - 1882. De stoomfabriek met woonhuis aan de Oude Gracht te Weesp.

Het pand met de stoommachine en bovendien nog een woonhuis werd gekocht voor f 2970,02½.

Het nieuwe bedrijf kreeg van de stad Weesp, op verzoek van Van Houten, direct vrijdom van accijns op de brandstoffen. Reeds spoedig werd het gebouw van de tapijtfabriek van Gebr. Papegaay aangekocht en bij het bedrijf gevoegd.

In raadsverslagen uit die jaren komt men de naam Van Houten nogal eens tegen. Op 7 december 1878 behandelde de raad een adres van de heren C.J. van Houten en Zn. waarin werd verzocht een vergunning te verlenen tot het hebben van een drijvend vlot voor de wal van de hun toebehorende eigendommen op de Oudegracht en de Nieuwstad.

De raad besliste dat deze zaak niet tot zijn competentie behoorde. In 1881 verzocht Van Houten 62 m² grond te mogen kopen aan de Nieuwstraat voor twee gulden per vierkante meter. In 1882 wilde Van Houten een beweegbare brug tot verbinding van de wal voor hun in aanbouw zijnde fabrieken met de wal voor hun pakhuis "De Oranjeboom". In hetzelfde jaar vroeg men eveneens vergunning voor een spoorbaan op de Oudegracht tot aan de walkant en in gelijke richting van de walkant van de Nieuwstraat tot aan het pakhuis "De Oranjeboom".

De uitbreidingen volgden elkaar snel op. Als Van Houten in 1882 in een verzoek aan de gemeente schrijft over "de in aanbouw zijnde fabrieken", dan worden daarmee niet bedoeld de fabrieksgebouwen zoals de inwoners van Weesp die gekend hebben, maar de fabriek aan de Oudegracht, die in die jaren geheel werd vernieuwd.

De verzoeken aan de raad om uitbreiding te kunnen plegen kwamen regelmatig binnen. Daar de directieleden van Van Houten erg meeleeften met de Weesper gemeenschap en belang stelden in het wel en wee van de stad, had meestal één daarvan zitting in de gemeenteraad. Als de aanvragen van hun bedrijf aan de orde waren verlieten zij zolang de vergadering. Hun aanvragen werden vrijwel nooit geweigerd! Op 17 juli kocht de firma van de stad Weesp drie kampen land aan de zuidwestzijde van de stad aan de Aetsveldseweg voor f 18.000,-

Het komt ons voor dat hiermede het terrein werd gekocht waar nu het bedrijf van Duphar is gevestigd en ook het aangrenzende terrein.

Maar zo snel was de ontwikkeling, dat men in 1891 besloot om buiten Weesp te bouwen. Weer werd een groot terrein gekocht, groot 40 hectaren, voor de som van ruim een ton. Aan de ingenieur W.A. Grothe werd de opdracht gegeven hier de bedrijfsgebouwen te ontwerpen. In 1897 kon men daar met de fabrikage beginnen.

In 1865 werd Casparus Johannes, zoon van Coenraad in de firma opgenomen en in 1869 dochter Johanna Sophia. In 1883 trok Coenraad zich op 82-jarige leeftijd uit de zaken terug. Hij stierf in 1887. In 1893 werd Geert van Mesdag als firmant opgenomen, een jaar later trad J.W.F. Scheffers als zodanig af.

De twintigste eeuw

Zonnig en zonder grote moeilijkheden begon de twintigste eeuw voor Van Houten. De fabrieken aan de Oudegracht waren verlaten en men beschikte nu over een grote fabriek aan de Amsterdamseweg even buiten het toenmalige Weesp.

Wanneer wij schrijven "zonnig", dan bedoelen wij dat alleen maar zakelijk. In het jaar 1901 overleed namelijk Casparus Johannes. Hij is de man geweest die het bedrijf een wereldnaam bezorgde! Onder zijn leiding kwam een uitstekende verkooporganisatie tot stand die een groot gedeelte van de wereld omspande. Daardoor werd een goede bezetting van de produktie in Weesp gewaarborgd.

Twee jaar later, in 1903, overleed zijn zuster Johanna Sophia, die lange jaren als medefirmante is opgetreden. Er bleven nu twee firmanten over, dat waren Douwinus Johannes van Houten Sr, een neef, en Geert van Mesdag, die getrouwd was met een kleindochter van de oude Coenraad, een kind van zijn vijfde dochter.

Wij lopen nu even op de geschiedenis vooruit. In 1926 traden als firmanten toe: Douwinus Johannes van Houten jr, Gilles Jacob van Mesdag en Jacob Siegfried van Mesdag zoons van respectievelijk Douwinus sr. en Geert van Mesdag. In 1927 kwam daar nog bij Joh. Frans Berg, een schoonzoon van D.J. van Houten sr. In latere jaren bleven over de beide heren Van Mesdag, Gilles als technisch directeur en Jacob Siegfried als financieel directeur.

Reclamecampagnes

Hoe was het mogelijk, dat een onderneming in een klein primitief fabriekje in Amsterdam begonnen, tenslotte uitgroeide tot een bedrijf dat over de gehele wereld bekend haar producten naar de meeste landen verkocht?

Er zijn drie redenen aan te wijzen:

- a het product, door Coenraad Johannes uitgevonden, voldeed aan de behoefte.
- b de eigenaars beschikten over ondernemingsgeest en hadden een vooruitziende blik.
- c een doeltreffende reclame die op grote schaal werd toegepast.

Wat de reclame betreft, de winsten op de producten lieten het voeren van reclamecampagnes toe. En verder ging het werken als een sneeuwbal: hoe meer reclame des te groter de omzetten en de firmanten hadden de moed en het inzicht om er op ruime schaal gebruik van te maken.

Reeds vóór 1900 sloot men advertentie-contracten af met buitenlandse bladen. In die jaren was het adverteren relatief nog goedkoop. Er zijn jaren geweest dat Van Houten per jaar in binnen- en buitenland ongeveer drie miljoen gulden uitgaf aan propaganda. Op de grote wereldtentoonstellingen was Van Houten altijd vertegenwoordigd. Er bestaan foto's van de gebouwen, die men op die tentoonstelling liet verrijzen en wij hebben bewondering voor de durf en het élan van de firma, die meer dan andere bedrijven in Nederland op werkelijk grootse wijze voor de dag kwam. In de jaren 1885 en 1886 werden borden met de naam "Van Houten" geplaatst op de omnibussen in Londen, Glasgow en in andere Engelse steden. Zulke borden zijn ook een tijdlang te zien geweest op de Amsterdamse paarde-trams.

In Manchester, in Glasgow en in andere steden waren grote lichtreclames te zien met de naam Van Houten er op. Zo was het overal in de wereld. Er werd niet bespaard op de publiciteit! Men heeft wel eens verteld dat ook op de Eifeltoren te Parijs reclame van de firma aangebracht zou zijn maar dat schijnt achteraf niet op waarheid te berusten. Wel zagen de passagiers van de schepen die door het Suezkanaal voeren bij Port Said een formidabele lichtreclame waarop te lezen was:

East is East and West is West
Van Houtens Cacao Is the best!

De ontwerpers van de reclame voor Van Houten waren bekwame kunstenaars. Een van die kunstenaars was Johan Briedé, die bijzonder veel ontwerpen voor verpakkingsmaterialen heeft gemaakt.

Voor dozen en bussen, versierd met door kunstenaars gemaakte decors en stammende uit de eerste jaren van deze eeuw wordt tegenwoordig veel geld geboden. Briedé heeft daarboven nog veel getekend in de omgeving van Weesp, Naardmeer en de Vecht.

Tengevolge van al deze activiteiten bleek het reeds voor de eeuwwisseling nodig ook in andere landen agentschappen te stichten en hier en daar zelfs eigen vestigingen.

Welzijn personeel

Er werd veel aandacht geschonken aan de sociale belangen van het personeel. Men richtte muziek- en zangverenigingen op en er werden cursussen gegeven in handwerken en koken en verdere huishoudelijke bezigheden. Alle personeelsleden hadden vrije geneeskundige hulp en medicijnen en er was reeds vrij vroeg een pensioenfonds. De firma stichtte een sociëteitsgebouw voor de employe's. Achter Hotel "De Roskam" was een grote feestzaal voor het personeel beschikbaar, die ook gebruikt kon worden door de overige bevolking.

De waterleiding kwam in Weesp mede door Van Houten tot stand en die totstandkoming is een hoofdstuk apart! De bouw van de kerk van de Protestantenvond aan de Oudegracht en de kleuterschool daarnaast is mede gefinancierd door leden van de familie Van Houten; misschien hebben zij wel alles betaald. Er werden geregeld uitstapjes georganiseerd voor het personeel en mensen in moeilijkheden konden immer op hulp rekenen. Het waren overigens niet alleen personeelsleden die geholpen werden. Er zijn middenstandsbedrijven in Weesp, waarvan de oprichter destijds is begonnen met een geldlening van Van Houten.

Men was dus niet alleen erg actief naar buiten, maar ook op het thuisfront liet men het niet bij woorden alleen.

Moeilijke tijden

Bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog in 1914 bestond de omzet voor 90 tot 95% uit buitenlandse orders en de rest was voor het binnenland. Nederland

bleef in die oorlog neutraal zodat de productie in één klap werd lamgelegd. De uitvoer werd geheel onmogelijk en de blokkade en inbeslagneming van onderweg zijnde schepen kostte de firma grote bedragen. De lonen werden echter doorbetaald maar toen in 1918 de zaak gesloten moest worden werd nog 70% uitgekeerd. De periode 1914 - 1918 is een moeilijke tijd geweest en daarna werd het niet aanstands beter, want de connecties met het buitenland waren grotendeels verloren gegaan. Niet in het minst omdat de fabrikanten in het buitenland die relaties aan zich hadden verbonden.

Het heeft vrij lang geduurd voordat Van Houten de tegenslag van de oorlog 1914 - 1918 te boven was en de handel met het buitenland was hersteld. De crisis van 1920 en een grote transportstaking hebben de moeilijkheden nog verzaamd. Er waren intussen veel concurrenten op de markt verschenen maar het gebruik nam ook aanzienlijk toe zodat in 1928 de fabriek weer op de vooroorlogse produktie was gekomen.

1928: Een bijzonder jaar!

Het jaar 1928 is een bijzonder jaar geweest voor Van Houten en ook voor Weesp! In April 1828 verkreeg Coenraad Johannes het octrooi op zijn vinding en honderd jaar later, April 1928 is dat op werkelijk grootse wijze herdacht. Zoals ook bij jubilea gebruikelijk is werd er ook een receptie gehouden waar honderden mensen hun felicitaties hebben aangeboden. Er werd o.a. gesproken door minister Slotemaker de Bruïne en de burgemeester van Weesp en Weesperkarspel. Er waren kinderfeesten georganiseerd, een gezamenlijk diner met het personeel, er was een groot vuurwerk. Alle medewerkers ontvingen een gratificatie en alle gepensioneerden kregen honderd gulden. Bij die gelegenheid werd een verbeterde pensioenregeling ingevoerd en aan de algemene armen van Weesp werd een bedrag van tienduizend gulden geschonken.

Iemand schreef in die dagen: deze eeuw zal ongetwijfeld vele nieuwe vragen aan hun leiders van deze onderneming stellen. Het is te hopen dat het hun aan de nodige wijsheid niet zal ontbreken om de goede naam, de wereldreputatie dezer echte nationale industrie, lang te handhaven. Die toegewenste wijsheid is wel nodig geweest in de 2de wereldoorlog, de periode 1940 - 1945. Maar de wereldreputatie van "Van Houten" Weesp heeft tenslotte geen stand mogen houden...

Anders dan in de eerste wereldoorlog bleef Nederland niet neutraal. Wij werden, evenals vele andere landen, door de Duitsers onder de voet gelopen. Daar Van Houten altijd reeds veel relaties onderhield met Duitsland en andere bezette gebieden was het afzetterrein niet zo beperkt als in de eerste wereldoorlog. De fabriek kon blijven draaien hoewel de toelevering van grondstoffen vanzelfsprekend wel eens stagneerde. Men moest dus wel werken voor de bezetter maar ook voor de voedselvoorziening.

Er werd in die tijd veel voor het personeel gedaan. Men zorgde zoveel mogelijk dat er voedsel beschikbaar was, niet alleen voor de werknemers maar ook voor de overige bevolking van Weesp. In één der gebouwen werd soms eten verstrekt waar honderden mensen gebruik van maakten. En verder is bekend, dat er verschillende onderduikers in de gebouwen verbleven. Juist omdat men voor de voedselvoorziening werkte bleef menigeen gespaard voor uitzending naar Duitsland. Wij hebben dan ook de indruk dat Van Houten de periode 1940 - 1945 zonder al te veel kleerscheuren is doorgekomen.

Periode 1946 - 1971

Na de oorlog werden de buitenlandse betrekkingen spoedig hersteld. Er waren in het buitenland fabrieken te Krefeld in Duitsland, te Boulogne in Frankrijk, te Singapore in Z.O. Azië, te Chesham in Engeland. Bovendien had men in New York een verkoopkantoor. Een tijdlang is men nog in Praag gevestigd geweest, maar dat bedrijf werd op zeker moment genationaliseerd.

Aan het eind van de vijftiger jaren werd een onderzoek ingesteld naar de rentabiliteit van de verschillende ondernemingen. Daarbij bleek dat het bedrijf in Engeland onrendabel was en verder werd vastgesteld, dat de verkooporganisatie in Nederland moest worden ingekrompen. Omstreeks 1960 vestigde de oudste directeur, Gilles Jacob van Mesdag, zich in Zwitserland. In 1962 vonden de eerste gesprekken plaats over de overname van Van Houten door een ander bedrijf. De overname vond plaats in het jaar daarop. De nieuwe eigenaar werd het Amerikaanse bedrijf "Grace".

Tussen 1963 en 1968, werd Cacaofabriek "De Zaan" opgekocht. De Zaan was de grootste cacaofabriek ter wereld. De cacaofabrikage werd naar "De Zaan" overgebracht.

Tussen 1963 en 1966 werd de fabriek in Weesp voorzien van nieuwe Italiaanse machines. In 1968 werd Van Houten-Weesp verkocht aan de Duitse firma "Peter Paul" en na verschillende reorganisaties werden terreinen en fabrieken in Weesp in 1971 verkocht en ontmanteld. Daarmee was het bestaan van het eens zo beroemde bedrijf Van Houten ten einde. De gebouwen werden gesloopt en de terreinen kregen een andere bestemming.

Weesp

Jac Salomons

(Bewerkt naar artikel 5 uit de serie 'Gooi en Vecht'.)

Wipwatermolen van de polder Donkervliet nabij de Angstel te Loenersloot.

Molens langs de Vecht, Gein, Angstel en Winkel en in het Oostelijk en Westelijk Plassengebied

Van menig dorp valt bij een bezoek niet alleen de kerk, maar ook al spoedig de molen in 't oog.

Beide hebben in den regel daar sedert onheugelijke tijden hun vaste standplaats en vertegenwoordigen een belangrijk stuk historie.

W. Voogsgeerd in Jaarboekje Niftarlake 1920

Inleiding

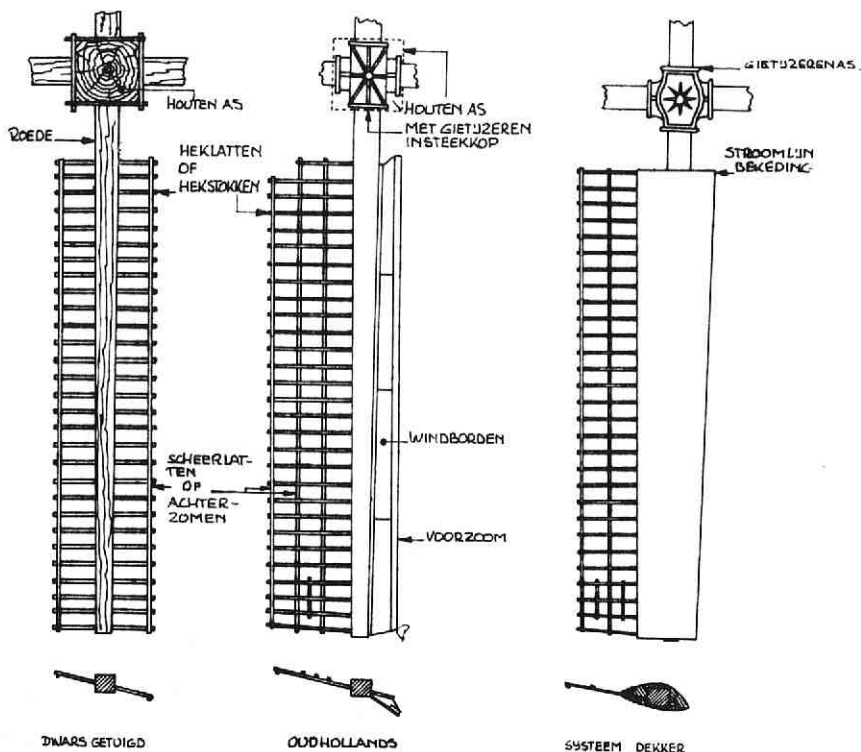
Over de historie die door de kerken wordt vertegenwoordigd is in ons Jaarboekje beduidend meer te vinden dan over die waar de molens staan. Daarom leek het, mede in het kader van de jubileumtentoonstelling in Slot Zuilen, goed de aandacht te richten op de molens. Er is naar gestreefd een overzicht te geven van de nog bestaande molens en van de molens die gedurende de laatste 75 jaar, dus tijdens het bestaan van ons Genootschap verdwenen zijn.

Het gaat daarbij zowel om de bijna in elk dorp en stadje aanwezige korenmolens als om de poldermolens, die de boeren voor wateroverlast moeten behoeden. De molens in de stad Utrecht worden buiten beschouwing gelaten, omdat zij in 1974 uitvoerig behandeld zijn door W.A.G. Perks in zijn boek *Zes Eeuwen molens in Utrecht*.

De oudste typen molens in de Vechtstreek waren wipmolens en binnenkruiers. Bij de houten *wipmolen* draait de kop om een zware houten koker, waarbinnen de koningsspil zorgt voor de overbrenging van de bovenas naar het scheprad of de maalstenen bij of in de ondertoren. Bij de meest achtkante met riet bedekte *binnenkruier* wordt de kap aan de binnenzijde boven in de molen gekruid met behulp van een windas of een lier. Het steeds naar boven moeten lopen om bij elke verandering van de windrichting de molen te kruien is voor de molenaar telkens terugkerend en vermoeiend werk. Aan het einde van de 16de eeuw werd daarom de *buitenkruier* ontwikkeld, waarbij men de kap met behulp van een staart en kruipalen rond de molen op de wind kan zetten. In Noord-Holland en het Hollands-Utrechtse plassengebied heeft de binnenkruier zich echter tot heden toe weten te handhaven en van sommige molens is aan te wijzen dat zij van binnenkruier tot buitenkruier verbouwd zijn. Binnenkruier en buitenkruier heten samen *bovenkruiers* omdat hier, in tegenstelling tot de wipmolen, alleen de kap draaibaar is. De oudste bovenkruiers waren *grondzeilers* waarbij het wiekenkruis laag over de grond scheert en de molenaar van de grond af de zeilen op de wieken kan voorleggen of afnemen. Om meer wind te vangen en om over een grotere bedrijfsruimte te

beschikken werden later *stellingmolens* gebouwd, die soms geheel van steen zijn opgetrokken.

Het wiekenkruis bestaat uit twee *roeden*. Oorspronkelijk waren deze dwars getuigd met aan iedere kant een zelfde hekwerk. Jan Adriaensz. Leeghwater is waarschijnlijk degene geweest die in het begin van de 17de eeuw het oud-Hollandse systeem heeft ingevoerd waarbij het hekwerk (met het zeil) geheel achter de roede werd geplaatst en voor de roede windborden werden aangebracht.

Wieksystemen

Molenmaker A.J. Dekker uit Hazerswoude heeft in 1924 bedacht om de molenroede te omgeven met een metalen bekleding die aan de voorkant rond om de roede en aan beide zijden naar achteren toe spits verloopt, aansluitende aan het hekwerk. Daardoor kon de molenroede veel sneller de lucht doorklieven.

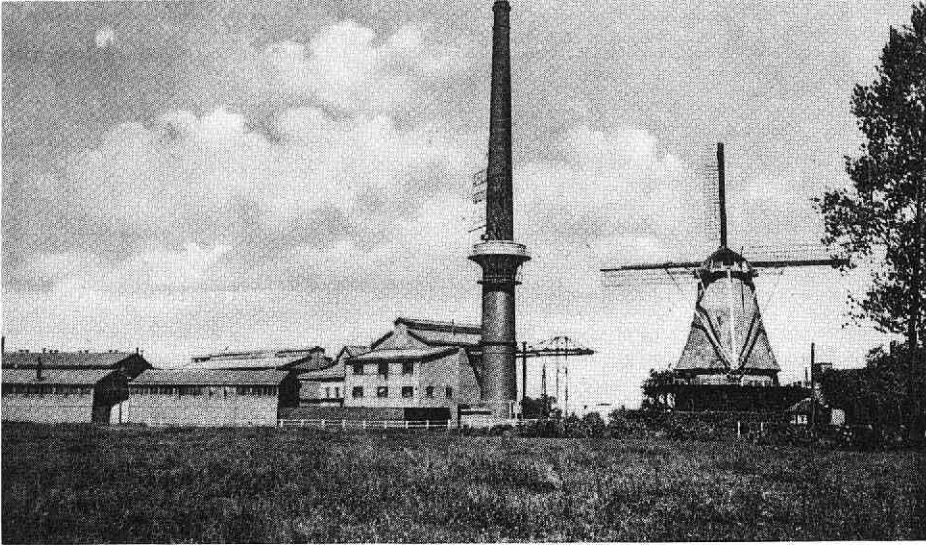
De Dekkerwieken werden tussen 1925 en 1950 bij restauraties dan ook vaak toegepast. Tegenwoordig wordt minder op het bedrijfsmatige en meer op het historische aspekt gelet, zodat bij een nieuwe restauratie Dekkerwieken weer plaatsmaken voor oud-Hollandse.

Langs de Vecht

Tussen Zuilen en Maarssen staan aan de oostelijke Vechtoever nog altijd de molens van de polders Buitenweg en Westbroek. De eerste is een wipmolen van omstreeks 1830, de tweede een bovenkruier uit 1753. Deze werd in 1930 uitgerust met wieken volgens het systeem Dekker, terwijl het scheprad werd vervangen door twee schroefpompen. Daardoor kon de energie van de wind beter benut worden. Een electromotor werd geïnstalleerd om ook bij weinig of geen wind te kunnen malen. J. van der Wilt bemaalde als opvolger van zijn grootvader Griffioen jaren lang de Westbroeker molen, die bij restauratie in 1963 weer oud-Hollandse opgehekte wieken kreeg.

Iets verderop stond aan de overzijde aan de Binnenweg de forse, achtkante stellingkorenmolen De Hoop. Een gevelsteen vermeldde:

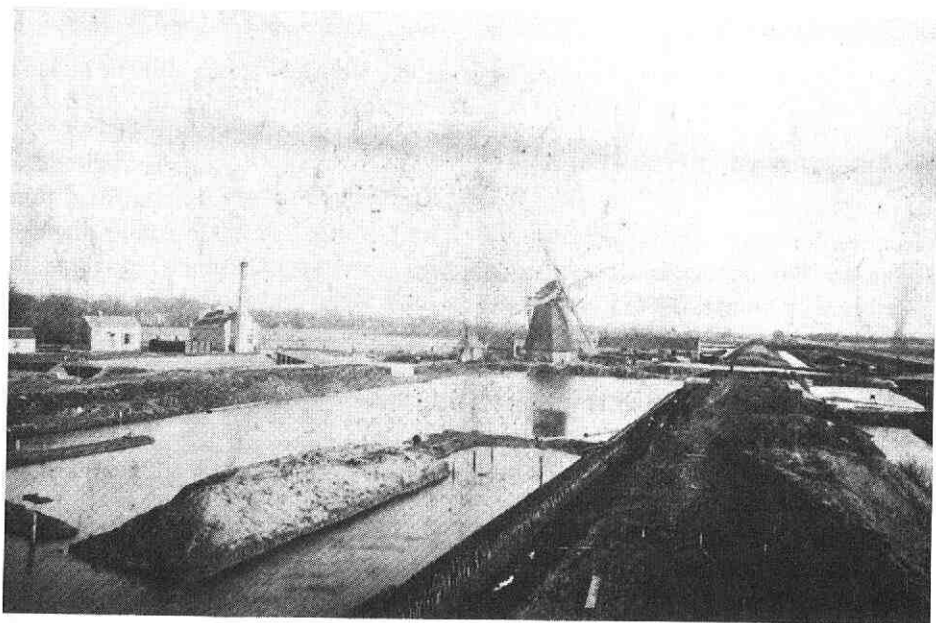
De eerste steen gelegd door C.G. van Voorthuijzen 3 jaar en 2 maanden oud, den 10en Mei 1832.

Molen De Hoop te Zuilen.

A.J. de Ridder was de laatste eigenaar. Hij verkocht De Hoop rond 1950 aan de naastgelegen Amsterdamse Kininefabriek, die het molenerf nodig had voor uitbreiding van het fabriekscomplex. Nadat in 1954 het wiekenkruis verwijderd was werd de molenromp in 1968 gesloopt.

Ten westen van de Vecht hebben ten noorden van Maarssen twee poldermolens gestaan.

Molen van waterschap Maarssenbroek die moest wijken in 1891 voor het Amsterdam-Rijn kanaal dat hier in aanleg te zien is. (Foto gemeentearchief A'dam).

Voor de aanleg van het Merwedekanaal moest in 1891 de bovenkruier van het waterschap Maarssenbroek worden afgebroken, nadat ter vervanging een stoomgemaal gebouwd was. De wipmolen van de polder Otterspoorbroek heeft tot 1927 bestaan.

Tot 1942 bevond zich aan de oostzijde van de Vecht halverwege tussen Breukelen en Nieuwersluis ongeveer 400 meter landinwaarts de wipmolen van de polder Breukelen-Proosdij. Hij stond stil sedert 1922 toen op bemaling met een Kromhout ruwoliemolen was overgegaan. Nadat elektrische bemaling was ingevoerd werd de molen afgebroken. De laatste molenaar was J. Boekweit. De ijzeren roeden uit 1884 en 1907, vervaardigd door de gebroeders Pot te Kinderdijk, werden overgebracht naar Gorinchem, waar ze binnenroeden werden van de walkorenmolens De Hoop en Nooit Volmaakt, die toen met door de burgerij bijeengebrachte gelden werden gerestaureerd.

Aan dezelfde zijde van de Vecht stond even ten noorden van Nieuwersluis de molen die Voogsgeerd in 1920 de woorden in de mond gaf die wij boven deze bijdrage plaatsten. Aldaar werd in 1420 reeds de windmolen genoemd van Wouter van Mijnden, 'ridder bij der vecht'. In 1544 werd hij vernieuwd op kosten van de ingezetenen van Mijnden. Dertig jaar later was de molen omgewaaid en stookten de Spaanse soldaten die in het slot Kronenburg lagen de resten op als brandhout.

De volgende molen hield het uit tot 1732. Op 8 augustus van dat jaar besloten de schepenen en molenmeesters van heerlijkheid en gerecht van Mijnden tot de aanbesteding van een geheel nieuwe achtkante windwatermolen. Constructietekeningen van deze molen komen voor in het Groot Volkomen Moolenboek van Natrus, Polly en Van Vuuren. Nadat de polder Mijnden op mechanische bemaling was overgegaan, werden in 1923 de wieken van de molen afgehaald. Het restant van de romp werd in de zomer van 1971 gesloopt.

*Korenmolen De Hoop te Loenen vóórdat hij afbrandde in 1902.
(Foto Gemeentearchief A'dam).*

Korenmolen De Hoop in Loenen werd in 1902-1903 geheel van steen opgetrokken nadat zijn voorganger, die boven de stelling een houten met riet gedekte achtkant had, was uitgebrand. Op de achtkante stenen voet werd het eveneens stenen bovenstuk hoger opgetrokken. De kap, de roeden en het gaandewerk zijn afkomstig van een elders afgebroken molen. Opmerkelijk zijn de sierlijsten in het metselwerk van de romp. Een tijdlang heeft de molenaar een stoommachine gebruikt, zoals blijkt uit de hoge schoorsteen, die naast de molen gestaan heeft.

Een van de oudste nog bestaande molens in dit gebied is de Loenderveensemolen uit 1652. Hij staat bij Oud-Over op het terrein van de Amsterdamse Gemeentewaterleidingen. Oorspronkelijk was het een binnenkruier, maar vermoedelijk in 1716 werd hij van buitenkruierwerk voorzien. In 1902 zijn de fundering en de kap vernieuwd.

De korenmolen van Vreeland was aanvankelijk een achtkante grondzeiler uit 1735, zoals die te Wilnis nog bestaat. In 1910 brandde de molen van Van de Poll af. Deze kocht het volgend jaar in Barsingerhorn een van de 24 overbodig geworden molens van het waterschap De Vier Noorderkoggen. Hij plaatste de uit ongeveer 1735 daterende binnenkruier op een stenen onderbouw met balie en voorzag hem van een buitenkruierwerk. De nieuwe molen kreeg de naam De Ruiter en behoort thans aan de firma Schuurman.

Het voormalige eiland, waarop tussen Vecht en nu dichtgegooide Reedervaart Nederhorst den Berg ligt, had drie molens. De ronde stenen stellingmolen de Zwaan, die aan de Reedervaart ten noorden van het dorp stond, werd kort na de Tweede Wereldoorlog afgebroken. De Hornpolder, die het zuidelijk deel van het eiland uitmaakt, had zijn molen aan de Reedervaart niet ver van het kasteel. De Kuijerpolder in het noorden had zijn molen tegenover het dorp Nichtevecht. In 1899 werd de gemeenschappelijke bemaling van beide polders, die in 1915 zouden worden samengevoegd, op dat punt geconcentreerd. In het begin van deze eeuw werd daarvoor op een dieselmotor overgegaan.

Aan de linkeroever van de Vecht bleven hier de bovenkruiers van de Hoekerpolder uit 1874 en van de Garsterpolder uit 1876 bewaard. Bij Uitermeer stonden aan de 's-Gravenlandse vaart zuidzijde en de Vechtkade de molens van de in 1915 verenigde Brocker- en Heintjesrakspolder. Het stoomgemaal bij Keverdijk werd in 1875 gebouwd voor de nieuwe Keverdijkse polder, die in 1876 ontstond door samenvoeging van drie polders. De Keverdijkse en Reaalspolder had zijn molen vlak bij het stoomgemaal. De Honswijkerpolder had een molen bij de Goog aan het uitwateringskanaal van het Naardermeer. De molen van de Nesser-, Spijker- en Binnenlandsepolder stond aan de 's-Gravelandse vaart noordzijde bij Uitermeer.

Weesp is nog een rijke molenstad met drie complete exemplaren en een romp. Voor uitvoerige beschrijvingen noem ik het boek Weesper Molens van G.S. Koe-man-Poel uit 1982 alsmede haar artikel over de Molen De Eendracht te Weesp in ons jaarboekje van 1977 en haar boekje De geschiedenis van de korenmolen De Vriendschap te Weesp, dat in 1977 door de gemeente werd uitgegeven ter gelegenheid van de voltooiing van de restauratie van de molen.

De eerste Weesper molen die wij te zien krijgen is een unicum, want de Eendracht is de enige houtzaagmolen in het gebied van Niftarlake. Hij werd in 1691 gebouwd als moutmolen om graan te breken voor de Weesper brandewijnbranders. In 1807 veranderde hij in een schelpzandmolen, waar van het strand aangevoerde schelpen vermalen werden tot poeder voor de fabricage van fijn aardewerk of tot schuurmiddel. Sinds 1815 is hij houtzaagmolen, als hoedanig hij tot 1932 in gebruik bleef. Na de periode van verval werd de Eendracht in 1952 gerestaureerd en tot woning ingericht. Opmerking verdient nog dat van 1835 tot 1851 naast de Eendracht de paltrokmolen De Twee Gebroeders als houtzaagmolen gewerkt heeft.

Ook de volgende molen, De Vriendschap, begon als moutmolen en wel in 1694 onder de naam Het Bosch. In 1810 werd de naam Het Bosch in het Anker en in 1813 alleen Het Anker. In 1816 kwamen de eigenaars van deze molen met die van de verderop in Weesp staande molen De Vriendschap overeen hun eigendom te ruilen, waarbij de molens van naam verwisselden. In 1899 brandde De Vriendschap ten gevolge van blikseminslag tot op de grond toe af. Het volgend jaar werd hij herbouwd met materiaal afkomstig van de 18e eeuwse volmolen De Eendracht, die aan de Kostverlorenvaart bij Amsterdam gestaan had, en al sinds 1888 niet meer in bedrijf was. Sinds 1977 is De Vriendschap vrij geregeld als korenmolen in werking.

Van molen Het Anker is de uit 1693 daterende stenen onderbouw aan de Herengracht nog aanwezig. Het achtkant werd echter in 1913 overgebracht naar Oldenzaal om de plaats in te nemen van een standerdmolen. Omstreeks 1928 werd de Oldenzaalse molen van kap en zwichtstelling ontdaan. Sinds 1978 bestaan in Weesp plannen om Het Anker in Oldenzaal op te halen om hem in Weesp te herplaatsen. Voor een veilingbiljet uit 1856 betreffende Het Anker zie men de blz. 57 en 59 van ons jaarboekje van 1980.

Wipstellingmolen 't Haantje te Weesp ca. 1890. (Foto J. Olie, Gemeentearchief A'dam)

De vierde Weesper molen Het Haantje aan het smal Weesp is van een type dat in Nederland verder alleen nog voorkomt in Hazerswoude-dorp, nl. een wipmolen met stelling. Hij is in 1820 als oliemolen gebouwd op de plaats waar in 1626 de wipmolen van de Kostverlorenpolder stond, die 1706 tot korenmolen verbouwd werd en in 1817 is gesloopt. In 1828 werd Het Haantje korenmolen. Als zodanig heeft hij in de Eerste Wereldoorlog voor het laatst gefunctioneerd. Sinds 1943 is de molen als woning in gebruik. Waarschijnlijk is bij de bouw in 1820 de kop gebruikt van de Kostverlorenmolen, zodat dat gedeelte van Het Haantje uit het begin van de 17e eeuw zou kunnen dateren.

Aan de overzijde van het smal Weesp stond de molen van de Overaetsveldsche polder, die sinds 1873 door een stoomgemaal werd vervangen. Dat bediende tevens de Rodemolen- of Borrelandse polder, die een molen aan het Gein had, en de Binnenaetsveldsche of Bagijnenpolder, die een molen had aan de Vecht ten oosten van Weesp. Samen gingen zij de Aetsveldsche polder vormen en de afzonderlijke molens verdwenen.

Tussen Weesp en Muiden stond aan de westoever van de Vecht op de grens van deze gemeenten de schepradmolen van de Bloemendaler polder. Hij werd in 1894 vervangen door een stoomgemaal, terwijl in 1936 overgegaan werd op elektrische bemaling.

De Muidense korenmolen heette De Spiering. Van deze 18e eeuwse achtkante bovenkruier op de wal bij de Weesper sluis rest nog een stenen onderbouw met houten opbouw en plat dak. De molen was in het begin van deze eeuw onttakeld en afgeknot en in 1936 is de romp uitgebrand.

Langs Gein, Angstel en Winkel

Het Gein heeft twee molens behouden. Aan de noordzijde is dat de in 1641 als binnenkruier gebouwde en later in buitenkruier veranderde molen van de Broekzijdse polder. Dirk van Vliet is er molenaar. Aan de zuidzijde staat de in 1874 gebouwde Abcouder molen van de Oostzijdse polder, die in 1950 buiten gebruik raakte. Hij werd in 1952 bekend als Delphinemolen, vanwege de stichting van de zakenman H.L.M. Souget uit Parijs, die toen eigenaar was. De laatste molenaar Portenge verhuisde naar het elektrische gemaal bij Baambrugge.

Dat de derde molen aan het Gein, de Rode Molen van de Borrelandse polder, in 1873 overbodig werd zagen wij reeds. Hij heeft gestaan bij de hofstede Hoogerlust op de plaats waar in 1935 een elektrisch gemaal gebouwd is voor het gedeelte van de Aetsveldsche polder ten westen van het Merwedekanaal.

Abcoude kende ook een Rode Molen. Hij komt reeds voor in 1643 en bevond zich naast boerderij Torenzicht aan de Raadhuislaan. De vijver voor de boerderij is de vroegere molenkolk. In 1973 werd daarnaast een huis gebouwd dat de naam De Roomolen kreeg, Voordijk 3.

De korenmolen van Abcoude, die dateerde uit 1753, stond aan de Angstel bij de Molenweg tussen Hulsbrug en het fort. Dirk de Koning was er molenaar. In 1920 werd de molen gesloopt door de gebroeders De Boer uit Oostzaan. Zij kochten overal in het land stilstaande molens en pasten het nog bruikbare materiaal toe voor restauratie of herbouw van molens elders.

Aan de andere Angsteloever stond de kleine wipmolen van de Slotspolder. Iets verderop bleef de 18e eeuwse bovenkruier van het waterschap het Hoog- en Groenland gelukkig bewaard, al is hij sinds 1925 niet meer in gebruik. In de 18e eeuw werd hij Veenmolen genoemd.

Waar even ten noorden van Baambrugge aan de Achtervliet het gemaal van de Oostzijdse polder staat, wordt reeds in 1486 een molen genoemd. In 1840 werd een nieuwe gebouwd, die tot 1913 in gebruik bleef. W. van de Wijngaard was er molenaar. F. Vorderman herbouwde deze molen te Wenum bij Apeldoorn als korenmolen, ter vervanging van een afgebrande molen. Hij is in 1965 gerestaureerd en nog volop in bedrijf. De andere Over Baambrugse molen stond tot 1850 aan de Angstel tussen Vecht en Gein en Geinwens.

In de grote bocht van de weg tussen Baambrugge en Loenersloot stond ver landinwaarts de 17e eeuwse wipmolen van de Roode Molenvolder. In het voorjaar van 1927 werd de windkracht door electriciteit vervangen en in 1930 is het mooie molentje, dat opviel door de gebogen vorm van de kap, afgebroken. Eenzelfde kap had de 17e eeuwse wipmolen van de polder Donkervliet bij Loenersloot, die ook wel Loense molen werd genoemd. In 1928 is het bovengedeelte gesloopt, de ondertoren bleef staan tot omstreeks 1955.

Aan de Horn, de binnenweg tussen de Koppeldijk en Baambrugge, stond de Duykermolen. Ter plaatse herinnert een duiker daar nog aan.

Aan de Holendrecht bij Abcoude stond reeds in 1636 de Aesdomse of Holendrechtter molen. Vanwege de nabijheid van de buitenplaats Kievitsheuvel heette hij in de 19e eeuw molen De Kievit. Laatste molenaar op deze binnenkruier was Cornelis Bakker. De windkracht werd in 1923 door electriciteit vervangen. Op 24 januari 1928 brandde de molen af. De molenbelt is nog met moeite te herkennen in het land tussen de hoeven De Hoop en Kievitsheuvel. Deze molen moet niet verward worden met de twee van de Holendrechtterpolder aan de overkant van de Holendrecht bij het Abcoudermeer. Dat waren een 17e eeuwse schepadmolen en een vijzelmolen uit 1866. Zij werden gesloopt aan het einde van de 19e eeuw. Kaponderdelen met de as en de binnenroede van de ondermolen werden in 1897 gebruikt bij de bouw van de stellingkorenmolen De Hoop in Zoetermeer, die een afgebrande achtkante met riet gedekte grondzeiler verving.

Bij Stokkelaarsbrug ziet men aan de Winkel nog de plaats waar de Waverveense molen van het waterschap Botshol gestaan heeft. Hij werd reeds in 1687 vermeld

en heette in de 19e eeuw Boksaal. Aan de rand van Botshol zijn enige windmotoren of Amerikaanse Windmolens te zien.

Aan de Winkel stond bij de Gemeentskade de Aessackmolen of Waardasackermolen. Hij komt reeds voor op een kaart uit 1643. Deze bovenkruier werd in 1922 zover afgebroken dat de gemetselde onderbouw tot gemaal kon worden ingericht.

Vlak ten oosten van de snelweg staat aan de zuidzijde van de Winkel de ondertoren van de wipmolen van de polder De Winkel of Tachtig Morgen, die als woonhuis gebruikt wordt. Ter plaatse komt reeds een molen voor op de kaart van het Sint Pieters gerecht uit 1643. Het bovenhuis en de wieken werden in 1932 verwijderd.

Aan de Molenkade bij de Groenlandse of Vinkenkade stond de Proosdijer molen van het waterschap De Ronde Veenen. Hij komt al voor in de tweede helft van de 17e eeuw en heette ook Vinkeveense molen. Hij is in 1840 opnieuw opgetrokken. Blijkens het jaartal in het rietdek was dat in 1908 vernieuwd. In 1926 zijn de kap en de roeden verwijderd. Laatste molenaar was Jan Griffioen. De romp wordt nu gebruikt door jachthaven De Plasmolen.

Tenslotte verdient hier nog vermelding dat in 1971 aan de Winkeldijk een molen gebouwd werd. Het betrof de herbouw van een uit 1875 daterende en in 1968 gesloopte molen van de Zijpe en Hazepolder bij Schagen. Onder de namen Eilinzon en De Groene Pouw was hij in gebruik als restaurant tot hij op 28 juni 1981 afbrandde. Café-bar De Molen herinnert er nog aan.

Ten westen van de Vecht

Wilnis heeft zijn korenmolen nog, wat voor een belangrijk deel te danken is aan de op 7 september 1982 overleden molenkenner K.M. Dolman. De uit 1823 daterende molen werd in 1965 als monument gerestaureerd. Mijdrecht had sedert 1853 een hoge stenen korenmolen, die Het Lam heette. Evenals in Loenen en elders het geval was werd bij windstille van de stoommachine gebruik gemaakt. In 1921 werd het wiekenkruis verwijderd; laatste molenaar was A.Th. Eikelhof. Op 6 december 1954 is de overgebleven romp uitgebrand.

Bij het station van Breukelen staat de wipmolen van de polder Kortrijk en Gieltjesdorp. De eerste molen ter plaatse stond er reeds in 1696, welk jaartal op een kokervulstuk vermeld is. De toren is gedeeltelijk uit de periode van de bouw, doch hij heeft ook onderdelen van een eeuw later. Het bovenhuis is begin 19e eeuws en het bovenwiel uit de tweede helft van die eeuw. Door de aanleg van de snelweg veranderde de omgeving na de Tweede Wereldoorlog in hoge mate. De waterlopen van de molen werden gedicht, zodat hij zijn functie verloor. Een meer dan dertigjarige periode van stilstand ging gepaard met steeds verder verval. Daar aan kwam in 1982 een eind, toen na een restauratie, die ongeveer een kwart miljoen gulden kostte, de Kortrijkse molen begin december weer ging draaien. De landschappelijke functie is echter nog maar gering.

Beter heeft het in dat opzicht de uit 1839 daterende wip van de polder Oukoop even ten zuiden van de kruising van de spoorlijn van Nieuwersluis naar Uithoorn en de A2. In 1968 is hij geheel gerestaureerd en als er wind is is hij dikwijls in bedrijf. Hij werd wel de meest gefotografeerde molen van Nederland genoemd vanwege de vele automobilisten die daar stopten om hem op de gevoelige plaat vast te leggen. Vijf generaties Zaal waren hier molenaar.

Ten noorden en ten zuiden van Kockengen treffen wij twee wipmolens aan. De noordelijkste is de Spengense molen, die in 1842 werd gebouwd na het afbranden van een eerdere molen ter plaatse. Hij werd voorzien van een gietijzeren bovenas, wat toen zeer modern was. Deze as werd vervaardigd door de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij Fyenoord en behoorde tot de eerste serie molennassen die in ons land werd gegoten. Na de grote onderhoudsbeurt in 1964 heeft de Spengense molen een vrij ingrijpende restauratie ondergaan, waarover verslag werd gedaan in het blad Molens van januari 1987. De kap van de zuidelijker gelegen Kockengense molen werd vermoedelijk omstreeks 1825 geplaatst op de 17e eeuwse ondertoren, het omgekeerde van de situatie die zich in Weesp voordeed bij het Haantje.

Aan de Portengenseweg te Breukelen-Nijenrode stond de door Piet Brandhorst bemalen forse wipmolen van de polder Groot en Klein Oud Aa. Hij werd in 1913 afgebroken en vervangen door een stoomgemaal. De wipmolen van de polder Portengen-Zuidzijde werd in 1926 gesloopt en vervangen door een ruwoliemachine. De laatste molenaar was L. Markies. In 1925 werd de Wilnisser molen van het waterschap De Ronde Venen gesloopt, die bij de Geer ten westen van Portengen stond. De laatste molenaar was J. Griffioen.

Ten westen van Haarzuilens stond aan de Bijleveld de Haarmolen, een wipkoren-molen zonder stelling. Sedert 1924 werd hij niet meer gebruikt en twee jaar later werd de buitenroede gestreken. De molen raakte steeds verder in verval en in 1940 verdween deze laatste wipkorenmolen van de provincie Utrecht.

Meer naar het zuiden stond aan de noordzijde van de Leidse Rijn bij Harmelen korenmolen De Verwachting. Hij was in 1868 als achtkante stellingmolen gebouwd op de plaats van een afgebrande grondzeiler, die reeds in 1744 genoemd werd. Later kwam ook hier een stoommachine als hulpkracht. Allengs werd de wind minder gebruikt, vooral nadat het bedrijf in 1923 geëlectriceerd was, en raakte de molen van G. van Eck in verval. Omstreeks 1935 werd de Verwachting tot stellinghoogte gesloopt.

Ten oosten van de Vecht

In Westbroek vraagt De Kraay onze aandacht. In het Jaarboekje van 1965 schreef ik over deze korenmolen die in 1880 uit Amsterdam hierheen werd overgebracht ter vervanging van een wipkorenmolen. Hij kreeg vooral bekendheid door de

proeven die sinds 1958 werden ondernomen om met windkracht electriciteit op te wekken.

Circa vijfhonderd meter ten noordwesten van de kerk van Westbroek heeft een kleine, onbewoonde wipmolen gestaan van het type dat 'spinnepop' wordt genoemd en dat vooral in Friesland talrijk was. Opvallend was het scheprad dat zich op enkele meters afstand buiten de molen bevond. Omstreeks 1920 werd het molentje gesloopt.

Wel bewaard bleef de wipmolen De Trouwe Waghter, die sinds 1835 de Oostelijke Binnenpolder van Tienhoven bemaalde. Hij is nu eigendom van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland.

Ook Tienhoven heeft een wipkorenmolen gehad. Hij heette De Oudstrijder en was gebouwd in 1669. Als in zovele dorpen was hier een stoommachine als hulpkracht bij de molen geplaatst. In 1937 heeft de eigenaar G. Bakker de molen laten slopen.

Te Nieuw-Loosdrecht stond op de Molenmeent een korenmolen met een merkwaardig buik- of flesmodel. Het was de Haas van molenaar Volkers. "Molens breken zichzelf af" zei hij tegen een journalist, die hem in 1928 vroeg of afbraak van de molen niet te voorkomen was geweest. En hij toonde hem de 42 p.k. ruwoliemoter en de moderne meel-installatie. Toch ging het hem wel aan het hart de molen, die hij veertien jaar eerder verworven had te laten slopen. Een roede ging naar de molen van zijn broer in Wezep, de andere naar een ander familielid. De ontlusterde molen moest toen ook maar verdwijnen.

Aan de Nieuw-Loosdrechtse dijk herinnert een gevelsteen met het opschrift **Grutterij** aan het bedrijf dat daar met de op de steen afgebeelde rosmolen werd uitgeoefend. In deze molen werd het drijfwerk niet door de wind maar door een paard in beweging gebracht. In 1814 kocht Aart Streefkerk de grutterij van de weduwe A. Kooy. Later was Meindert Streefkerk er grutter. J. Zijtveld kocht het bedrijf in 1921 en zijn initialen J.Z. zijn te lezen op de zak rechts op de steen, aldus A.J. Kölker in zijn artikel over rosmolens in Tussen Vecht en Eem van februari 1987.

De polder Kortenhoef had drie molens. Een daarvan is eind vorige eeuw afgebrand, de tweede brandde op 11 januari 1942 af en de derde bleef als molen van Gabriel tot heden bewaard dankzij de inspanningen van de gelijknamige stichting. De achtkante binnenkruier werd waarschijnlijk in de eerste helft van de 17e eeuw gebouwd en is thans ingericht voor permanente bewoning.

Van de wipmolen De Prutter van de Uitmeerdijksche, Meeruiterdijksche of Prutpolder rest niet meer dan het onderhuis. Het staat achter het gemaal van de Horstermeer. De omstreeks 1632 gebouwde molen kwam in 1893 buiten bedrijf toen de Horstermeer de bemaling overnam. In het begin van de 20e eeuw werd

hij onttakeld. In 1962 ondernomen pogingen tot herstel zijn zonder resultaat gebleven.

De Stichts-Ankeveense polder had twee omstreeks 1636 gebouwde binnenkruiers. Zij stonden aan een molenvliet, die liep tussen de kaden van de vrijwel geheel verveende Spiegelpolder en de Blijkpolder en uitwaterde in de Reevaart tegenover Nederhorst den Berg. De westelijke werd omstreeks 1880 afgebroken. In 1932 werd de bemalingstaak van de oostelijke overgenomen door een electrisch gemaal. Deze molen aan het Ankeveense pad is thans door een particulier voor bewoning ingericht.

De Blijkpolder had ten zuiden van het Ankeveense pad aan de Reevaart een molen, die in 1881 buiten werking werd gesteld toen zijn bemalingstaak door het stoomgemaal van de Horstermeer werd overgenomen.

De Spiegelpolder had ten noorden van het Ankeveense pad aan de Reevaart een molen, die in het begin van deze eeuw door een ruwoliemotor werd vervangen.

De volgende twee molens zijn beide eigendom van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten in Nederland. Aan de Loodijk in Ankeveen staat de molen van de Hollandsch-Ankeveensche polder. Hij werd waarschijnlijk omstreeks 1635 gebouwd naar aanleiding van de aanleg van de 's-Gravelandse Vaart, waarop hij uitmaalde. Sinds 1932 is hij niet meer gebruikt daar overgegaan werd op electrische bemaling. Als café heet hij nu Hollandia.

Molen De Onrust van het Naardermeer werd tussen 1804 en 1806 gebouwd en is nog steeds als enige bemalingsinstallatie van dit natuurmonument in gebruik.

Als laatste korenmolen noemen wij degene, die te Naarden op de Schapenmeent stond bij de Muidertrekvaart. Aan de weg, die thans Huibert van Eijkenstraat heet, stichtte de grutter E.B.S. Robin in 1855 een korenmolen, die in 1858 afbrandde. Nog in hetzelfde jaar bouwde E. van den Born aldaar molen De Hoop. Het was een bovenkruier met een lage stelling, gesteund door verticale op de grond rustende schoren. Achtereenvolgens werd hij door drie generaties Van den Born bemalen. In de jaren dertig van deze eeuw werden in die buurt middenstandswoningen gebouwd, waarvoor de bouwvallig geworden molen in 1934 moest wijken.

Tenslotte vermelden wij, dat aan de trekvaart tussen Muiden en Naarden vier poldermolens hebben gestaan. Die van de Noordpolder aan de noordzijde tussen Muiden en Hakkelaarsbrug kreeg in 1892 een stoomgemaal naast zich. Aan de straatweg aan de zuidzijde stond op hetzelfde gedeelte de molen van de Zuidpolder. De Binnendijksche Overscheensche polder had vlak ten oosten van de weg naar Muiderberg zijn molen aan de straatweg tussen Hakkelaarsbrug en Naarden. Blijkens een artikel van A.J. Kölker in Tussen Vecht en Eem van december 1986 brandde de in 1642 gebouwde molen bij het beleg van Naarden in 1813 af en werd

hij in 1814 met materiaal van een oude molen weer opgebouwd. Ongeveer een eeuw later is hij definitief verdwenen. Dichter bij Naarden stond aan de overzijde van de vaart de molen van de Keverdijksche Overscheensche polder. In 1936 maakten deze vier polders gebruik van ruwoliemotoren of electriciteit voor hun bemaling.

Amsterdam 1987

Mr J.H. van den Hoek Ostende

Literatuur:

De zeekeringen en waterschappen van Noord-Holland, eerste druk Haarlem 1864, tweede druk Haarlem 1894, derde druk Alphen aan de Rijn 1936.

Noordhollands Molenboek, Haarlem 1964.

Molens in Noord-Holland, Amsterdam 1981.

Molens in Noord-Holland in oude ansichten, Zaltbommel 1980.

Utrechts Molenboek, Utrecht 1956.

Molenboek Provincie Utrecht, Utrecht 1972.

Molens in Utrecht in oude ansichten, Zaltbommel 1980.

Bewaard in het hart, Abcoude-Baambrugge vroeger en nu met een ABC over beide dorpen en hun omgeving, bijzondere aflevering van het Bulletin van de Algemene Vereniging Leefbaarheid Abcoude-Baambrugge, Abcoude 1974.

Nederlandse Molens in oude ansichten, delen 1, 2 en 3, Zaltbommel 1970, 1979, 1980.

Ir. F. Stokhuyzen, Molens, vijfde druk, Haarlem 1981.

De foto's 3, 4 en 5 zijn uit de historisch-topografische atlas van het Amsterdams Gemeentearchief, de overige zijn uit de collectie van de Stichting Molen Documentatie te Amsterdam.

INHOUD

Voorwoord	3
Langs de oevers van de Vecht	5/7
Utrechtse pijpenmakerijen langs de Vecht	8/12
Steen- en pannenbakkerijen langs de Vecht	13/24
Modderen in de Vecht en toemaak van het land	25/30
Het verveningsbedrijf in de Vechtstreek	31/38
De porseleinfabriek van Weesp	39/46
Loosdrechts porselein	47/54
Veertig miljoen arbeidsters aan de Vecht	55/62
Recreëren tussen Utrecht & Muiden	63/70
De Zegepraalende Vecht	71/79
Bokaal met afb. van de buitenplaats Over-Holland	80/85
De Vecht in de Nederlandse literatuur	86/95
Verkeerswegen over en langs de Vecht	96/103
Loenen, mogelijke bakermat van het golfspel	104/110
De geschiedenis van C.J. van Houten & Zoon	111/119
Molens langs de Vecht, Gein, Angstel en Winkel en in het Oostelijk en Westelijk Plassengebied	121/134

JAARBOEKJE

1986

VAN HET
OUDHEIDKUNDIG
GENOOTSCHAP

'NIFTARLAKE'

OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP 'NIFTARLAKE'

VOORJAAR 1987

L.S.

Het bestuur heeft de eer u te berichten, dat het jaarboekje van het Genootschap gereed gekomen is. Daar dit jaar het jaarboekje tevens catalogus voor de jubileumtentoonstelling is zijn de verenigingsgebonden zaken op dit aparte katern bijgesloten.

Ruim voorradige jaarboekjes biedt het Genootschap aan voor f 15,—, zeldzame boekjes kosten f 25,— en het register (1974) f 5,—.

Vele leden zenden ons boekjes die uit nalatenschap of bij verhuizing over blijven. Daarvoor zijn wij steeds zeer erkentelijk.

Van het boek 'Plaatsen aan de Vecht en de Angstel' zijn nog exemplaren te bestellen door overmaking van f 75,— resp. f 82,— op NMB-rekening 65.74.11.698 t.n.v. Stichting Plaatsen aan de Vecht te Loenen ingeval U het boek afhaalt resp. verstuurd wilt hebben. Afhalen op Nieuwerhoek te Loenen.

CONTRIBUTIE 1987

Een vrij groot aantal leden maakte nog niet het jubileumtientje over. Mogen wij u daar nog eens om verzoeken.

Belangrijk. Gedenkt het Genootschap met een verhuiskaart wanneer u verhuist.

Namens het bestuur:

E. Munnig Schmidt - voorzitter

Mw. C.H. ter Laan-Dingemans - secretariaat

H.C.M. Hoppenbrouwers - penningmeester

- Erevoorzitter* Mr Dr N.J.C.M. Kappeijne van de Coppello, Loenen a/d Vecht
- Erelid* Jhr P.H.A. Martini Buys, Brugge België
- Bestuur* Drs E. Munnig Schmidt, voorzitter, Nieuwerhoek
Loenen a/d Vecht (02943) 1280
- Mw. C.H. ter Laan-Dingemans, secretariaat
Herengracht 6, 3601 AL Maarssen (03465) 71921
- H.C.M. Hoppenbrouwers, penningmeester
Baambrugge (02949) 1541
- Mw. Mr M.A. Duker-Greup, bibliothecaresse
Breukelen (03462) 62627
- Leden* Mr J.H. van den Hoek Ostende, Amsterdam
A.J.A.M. Lisman, Nieuwersluis
- Redactie
voor 1987* Drs E. Munnig Schmidt
Nieuwerhoek, 3632 AD Loenen a/d Vecht (02943) 1280
- Betalingen* Gironummer 513805
t.n.v. Penningmeester Niftarlake te Baambrugge

Ledenlijst 1986

Abcoude

Drs J. Baalbergen
M.M.A. Bessem-Aalbers
R. Bianchi
Drs D.G. Carasso
De Gemeente Abcoude
W.J. Engel
Mw. W.D. de Graaf-Vossestijn
W.F. den Hartog
A. den Hartogh
Historische Kring Baambrugge Abcoude
J.Th Kemme
W. Kompier
N.L. Loeb
W. van ter Meij
J.J. Pabon Jr
H. Schoenmaker
P.L. Schram
J.B. Schreur
Mr J.W.F.M. Swinkels
B.A.H.M. Thëunissen
W.C.C. Trouw
Mw. G.L.J. Uiterwaal-Völker
Mw. C.A.L.M. Vis-Völker
Mw. A. Visser-Stoelman
Mw. H.A.J. Vreeken-van Brink
B.H. de Vries
D.T. Winter
J.E. Wustenhoff

Aerdenhout

A. Dingemans-de Goede
Mr Ir J.J. Smorenborg

Alkmaar

Mr Dr J. Belonje

Almelo

C.J.M. Bak

Amersfoort

Rijksdienst Oudheidk. Bodemonderzoek
Oudh. Ver. Flehite

Amstelveen

J.W.N. van Achterbergh Jr
J.P. Bak

Mw. H. Vlot-van Lonkhuyzen

Amsterdam

Dr J.F. August de Meyer

Sandbergstraat 8, 1391 EL
Willem v. Abcoude laan 11, 1391 CC
Meerzicht 1, 1391 AR
Dr Koomansstraat 21, 1391 XA
Gemeenthuis, 1391 EL
Angsteloord 5, 1391 EB
Meerweg 19, 1391 HG
Koppelland 10, 1391 EV
Proosdijstraat 12, 1391 VA
Dr. Koomansstraat 21, 1391 XA
Sandbergstraat 7, 1391 E.J
Koppelland 13, 1391 EV
Molenweg 16, 1391 CG
Zilverschoon 107, 1391 XS
D. v. Troostwijkstraat 51, 1391 ER
F. Postlaan 5, 1391 AV
P. v. Wijngaerdtlaan 42, 1391 AW
Jan Trouwstraat 4, 1391 TT
Gein Zuid 7, 1391 GT
Reyer Spreijstraat 10, 1391 GA
Torenlaan 32, 1391 AM
Kerkplein 14, 1391 GJ
Stationsstraat 54, 1391 GR
Koningsvaren 87, 1391 AG
D. van Troostwijkstraat 46, 1391 ET
Sandbergstraat 4, 1391 EL
Angsteloord 63, 1391 ED
Koppelland 11, 1391 EV

Pentislaan 1a, 2111 AC
Merellaan 29, 2111 GK

Nassaulaan 39, 1815 GL

Horstlaan 76, 7602 AN

Kleine Haag 2, 3811 HE
Breestraat 80, 3811 BL

Amsterdamseweg 270, 1182 HN
Klaasje Sevensterstraat 337, 1183 MD
Ferd. Bolweg 89, 1181 XC

Gein 81, 1109 AC

Drs P.M. Fischer
 Gemeentelijk Archief
 Mw. J.H. Greup-Nicolai
 Mr J.H. v.d. Hoek Ostende
 D. Hoen
 Prof. Dr L.B.W. Jonkees
 Drs E.J. Krul
 Mr P.M. van der Laan
 K.F. van Leuven
 P.J. Meertens Instituut
 Mw. E.G. Pannevis-Lammerts van Buuren
 W.A.C. Reesink
 H. Renes
 J.R. Ritman
 Mr W. Siewertsz van Reeseema
 J. Stodel
 Universiteitsbibliotheek
 Mw. W.J.C. van Veen-Coenen
 J. Zwaan
Ankeveen
 B.A.Ph. baron van Harinxma Thoe Slooten
Baambrugge
 H.F. Anger
 M. Blokhuis
 Mw. Drs S. Boerdam
 Mw. J.P. Croon-Marlet
 Mw. J.E. Croon-Ogterop
 Jhr Mr J.E. v.d. Does de Willebois
 Mw. M. v. Erven Dorens-Vinke

 H. Hoogenhout
 H.C.M. Hoppenbrouwers

 Mw. Mr M. de Koning
 Mw. E. v.d. Lee
 Mw. Drs A. Lugt

 Mw. A.H. Mebus-Riechelman
 A.J. Slaman

 Ir D.L.H. Slebos
 A.W. Steenhof
 Mevr. J.J. Tholenaar

 P.C. Versloot

 Hemsterhuisstraat 173, 1065 JZ
 Amstedijk 67, 1074 HZ
 De Boelelaan 267, 1082 RC
 B. Wieringerstraat 22, 1013 EB
 Amstelveenseweg 1056, 1081 JV
 Reinier Vinkeleskade 71, 1071 SZ
 Keizersgracht 353, 1017 DR
 Keizersgracht 443, 1017 DJ
 Minervalaan 71-II, 1077 NS
 Keizersgracht 569-571, 1017 DR
 Minervalaan 84-I, 1077 PK
 Koninginneweg 40, 1075 CZ
 Werengouw 25 (Nieuwendam) 1024 NL
 Bloemgracht 19 h, 1016 KB
 Keizersgracht 353, 1016 EJ
 Rokin 70, 1012 KW
 Singel 425, 1012 WP
 Minervaplein 2, 1077 TN
 Lijzijde 45, 1034 KN

 'Berkenrode' Dorpsweg 80 1244

 Pr. Beatrixstraat 13, 1396 KD
 Rijksstraatweg 25, 1396 JD
 Rijksstraatweg 22, 1396 JM
 Kleiweg 36, 1396 HX
 Kleiweg 34, 1396 HX
 Dorpsstraat 23, 1396 KG
 'Valk en Heyning'
 Rijksstraatweg 147, 1396 JK
 Zand en Jaagpad 30, 1396 KD
 'Kromwijk'
 Zand en Jaagpad 5, 1396 JR
 Binnenweg 10, 1396 KM
 Rijksstraatweg 113, 1396 JH
 'Geinwijk'
 Rijksstraatweg 91, 1396 JG
 B. Straalmanstraat 1, 1396 JR
 'Middelvaart'
 Rijksstraatweg 103, 1396 JH
 Rijksstraatweg 4, 1396 JL
 Pr. Joh. Frisostraat 46, 1396 KB
 'Kroonesteijn'
 Rijksstraatweg 125, 1396 JJ
 'Postwijk'
 Rijksstraatweg 39, 1396 JD

H.C.M. Vos
 J.H. van Walbeek
Baarn
 Mr J.H.M.A. Doude Troostwijk
Bennebroek
 G.M. de Heer
De Bilt
 H.C. de Wit
Bilthoven
 Ir U.Twijnstra
 B.Vermeulen
 Mw. Mr W.M. Voet-Eggink
 Mw. D. Vrind-Dudok de Wit
Blaricum
 Mw. J.G. Siewertsz van Reesema-Schmidt
Breda
 Mr L.E. Kalf
 Mw. E. Kalkman-Klep
Breukelen
 Notaris T.C. Akkerman
 J. Bakker
 Mw. Mr L.G. Baud
 Drs R.J. Benders
 Ir G.G. v.d. Berg
 M.B. v. d. Bergh
 Mw. J.M. Bierman-Polman
 J.W. de Bruyn Kops
 P.J. Burggraaf
 Mw. A.C. Crietee-Hoogerbeets
 Jac. van Dam
 Mw. Mr M.W. van Dijk-Witjas
 W. Dobber
 Mw. Mr M.A. Dukes-Greup
 B. Fritzsche
 Mw. M. Fruithof-Matthes
 P. Funken
 R.T. v.d. Geer
 D.W. Gerwig
 Dr J.W. Gunning
 Mw. Mr E.A. Haars
 Drs H.C.J. Hendriks
 D. Hendrikse
 Hist. Kring Breukelen p/a H.Polderman
 R.J. Hofman
 Mw. G.J. van Julsingha
 Mw. C.P. Knulst

Rijksstraatweg 141, 1396 JK
 Rijksstraat 20, 1396 JM
 Koningsweg 2 flat 87, 3743 EV
 Bennebroekerdreef 49, 2121 CM
 Dorpsstraat 126, 3732 HL
 Rubenslaan 20, 3723 BP
 Rembrandtlaan 93, 3723 BM
 Hobbemaflat B34, Hobbemalaan 24, 3723 ES
 Lassuslaan 55, 3723 LH
 Langeweg 5, 1261 EL
 Saksen Weimarlaan 31, 4818 LA
 Schrauwenhof 5, 4837 CW
 Rijksstraatweg 43, 3621 BH
 Griffensteen 2, 3621 XK
 Kerkplein 16, 3621 BA
 Straatweg 200, 3621 BX
 Straatweg 78, 3621 BR
 Straatweg 107, 3621 BK
 Zandpad 82, 3621 NG
 Zandpad 61, 3621 NG
 Kerkbrink 26, 3621 BS
 Linnaeusdreef 44a, 3621 XX
 Orttswarande 55, 3621 XN
 G. van Nijenrodestraat 90, 3621 GM
 Zandpad 27, 3621 ND
 Straatweg 45, 3622 BH
 Vrijheidslaan 23, 3621 HM
 Scheendijk 5, 3621 VB
 Oud Aa 41, 3621 LA
 Nassauplein 1, 3621 EA
 Dannestraat 33, 3621 AE
 Straatweg 204, 3621 BX
 Kerkplein 16, 3621 BA
 Julianastraat 25, 3621 EG
 Linnaeusdreef 24, 3621 XW
 Eendrachtlaan 21, 3621 DD
 Zandpad 83, 3621 NG
 Linnaeusdreef 21, 3621 XT
 G.v.DoorNIKstraat 8, 3621 HZ

R.G.H.W. Korstjens
M. van Kralingen Jr
H.K. Lenstra
Ir H.F. Mertens
J. Molenkamp
R.W.C. Molenkamp

R.W.L. Mijnsen
Mw. M. Muller-de Wilde
Openbare Bibliotheek Breukelen
R.E. Ophorst
Prof. Dr Ir R.Plomp

J.H. Posthumus
Jhr Mr L.A.Quarles van Ufford
E.L.P. Rijpma
H.J. Schröder
Ir F.J. Schijff

P.B.A. Smits
Mr C.W. van Stapele
Mw. A.J. Stiling
G.S. Streefland
A.C. van Uchelen
F.L. Vegter

Vereniging voor Bitumineuze werken
Mw. F.Verhagen
Mr J.A. Vermeulen
Mr G. Versluis
J. Verweij
Mw. J. van Zadelhoff-Hortulanus
Drs H.A. van Zwieten
D. van Zijtveld

Breukeleveen

L.Geel
Drs M.M. van Kesteren
Dr J.F.W. Nuboer
J.H.P. Roeland

Ir J.J. Siepman v.d. Berg
Dr P. Sinnighe Damste
Brugge, 8000 België
Jhr P.H.A. Martini Buijs
Bunnik
Mw. M. Copijn-Brand

Straatweg 111, 3621 BK
Herenstraat 4, 3621 AR
Zandpad 94, 3621 NH
Rijksstraatweg 236, 3621 BZ
Bisschopswater 27, 3621 WV
'Vecht en Dam'
Dannegracht 16, 3621 AA
Straatweg 76, 3621 BR
Zandpad 42, 3621 NE
J.Direksenstraat 20, 3621 CB
Zandpad 80, 3621 NG
'Vegtvliet'
Rijksstraatweg 220, 3621 BZ
Zandpad 125, 3621 NJ
Zandpad 48, 3621 NE
'Silverstijn' Zandpad 75, 3621 NG
Straatweg 120, 3621 BV
'Nijenrode'

Rijksstraatweg 19, 3621 BG
Rijksstraatweg 101, 3621 BK
Herenstraat 40, 3621 AR
Kloosterhof 15, 3621 BE
Zandpad 87, 3621 NG
Zandpad 41, 3621 NE
'Hofstede Boomrijk'
Zandpad 53, 3621 NE
Postbus 68, 3621 AB
Straatweg 74, 3621 BR
Brouwerij 1, 3621 AD
Straatweg 61, 3621 BH
Mecklenburgstraat 6, 3621 GP
'Groenevecht' Zandpad 37, 3621 ND
Straatweg 190, 3621 BX
Straatweg 95, 3621 BJ

Herenweg 52, 3625 AG
Herenweg 47a, 3625 AB
Herenweg 59, 3625 AC
'Willem II'
Herenweg 103, 3625 AD
Herenweg 125, 3625 AD
Herenweg 89, 3625 AC

Witte Leertouwerstraat 47

Schrijnwerkershof 4, 3981 TP

- Bussum**
Mw. A.E. Koch-van de Stadt
M. Langelaar
Mw. R.A.C.E. Ooiman-van Aubel
- Den Dolder**
Mw. Wilhelm-v.d. Meer
- Doorn**
Ir H.J. Doude van Troostwijk
Mw. G. v.d. Stoop-Koekoek
- Dordrecht**
Mw. A.W. de Jong-Vis
- Eindhoven**
Ir J.V. Bruza
- Gouda**
Ver. Oudheidkundige Kring "Die Goude"
- 's-Graveland**
P. Honig
Mr H.L. Houthoff
G. Kortenoever
B.H.A. Oosterbroek
Vereniging Curtevenne
- 's-Gravenhage**
Mr J.A. Alleman
Doude van Troostwijk
Kon. Bibliotheek
Rijksbur. v. Kunsth. Doc.
F. Vintges
J.C. Woestenburg
- Gronsveld**
Mw. M.A.H. Pomerantz-Beks
- Haarlem**
Mr W.G.M. Cerutti
J. v.d. Hake
Rijksarchief in Noord Holland
- Haarzuilens**
Mw. L. Schouten
- Hilversum**
J.G. Alleman
Mw. L. Buwalda-Terlet
J. Kruishoop
T.W. Ploeg
H.D. Scheltema
Dr W.J. Steyling
Streekarchief v.h. Gooi e.d. Vechtstr.
Mw. N.H. Vinke-Andersson
- Koedijklaan 21, 1406 KX
Mecklenburg 52, 1404 BJ
Groot Hertoginnelaan 29, 1405 EB
- Hezer Enghweg 90, 3734 GV
- Parklaan 40, 3941 RE
van Galenlaan 12, 3941 VD
- Wolwevershaven 11, 3311 AV
- Orpheuslaan 53, 5631 BR
- Oosthaven 53, 2801 PN
- Spanderswoud 1A, 1243 HZ
'Trompenburgh' Zuidereind 43, 1243 KK
Leeuwenlaan 48, 1243 KB
Noord Einde 178, 1243 JP
Leeuwenlaan 9, 1243 KA
- Wassenaarseweg 90, 2596 CZ
Wassenaarseweg 76, flat 114, 2596 CK
Postbus 90407, 2509 LK
Postbus 90418, 2509 LK
Hendrientaland 49, 2511 TB
Hoge Nieuwstraat 28 A, 2514 EL
- Rijksweg 4, 6247 AH
- Verspronckweg 98, 2023 BC
Gasthuissingel 38 RD, 2012 DP
Kleine Houtweg 18, 2012 CH
- Oekhuizenweg 16b, 3455 RW
- Trompenbergerweg 2b, 1217 BE
Utrechtseweg 52, 1213 TW
Bachlaan 1, 1217 BT
Oude Amersfoortseweg 44, 1213 AE
Utrechtseweg 58a, 1213 TW
Koninginneweg 18, 1217 KZ
Postbus 10053, 1201 DB
Pal. Res. 's-Gravelandseweg 86,
flat 56, 1217 EW

Huizen

F. Renou

Kockengen

De Gemeent Kockengen

Dr J.A. van Dongen

Dr G.F.W. Herngreen

G. Versloot

Kortenhoef

A.D.A. Burgersdijk

Curtevenne Stichting

J. Daams

W.Spaan

Laren N.H.

Mw. A. Blijdenstein-van Berckel

Leiden

Jeroen Sparrow

Leusden

Mw. S. Peeters-Kopp

Lochem

Jhr S.G. van Weede

Loenen a/d Vecht

P.M. Bakker

J.W. Blok Jr

Mw. E.E.C. Bon-Meyer

R.J.M. Bootz

H.Bos

H.C. Bos

Drs P.B.M. Detters

C. Dierdorp

J. Drewes

Dr A. Dunning

A.J. van Dijk

J.A. Ehlhardt

Drs B.Th.P. Fontein

A. Gelderman

L.J. de Geus

Mw. E.J.M. de Gier-van Wiesenthal

W. Grunfeld

Mw. M.S. Harms-van Estrik

R. Jetten

H.J. de Jong

Mw. G.R.G. Kaldewaay-Wilschut

Mr Dr N.J.C.M. Kappeijne van de Coppello

K.Knol

Drs G.J. Koelmeij

Nw. Bussummerweg 83a, 1272 CE

Gemeentehuis, 3628 AE

Wagendijk 12, 3628 EP

Godinweg 2, 3628 BA

Portengen 97, 3628 ED

B. van Beeklaan 81, 1241 AD

Zuidsingel 20, 1241 EN

Zuidsingel 23, 1241 EH

Kortenhoefsedijk 171, 1241 LZ

Tafelbergweg 15, 1251 AB

Klikspanweg 59, 2324 LZ

Parelduiker 52, 3831 GJ

Lange Voren 2, 7241 HS

Wallenstein 66, 3632 WR

Vreelandseweg 4, 3632 EP

Dorpsstraat 10, 3632 AT

'Vegtlust' Oud Over 3, 3632 VA

Hoefijzer 54, 3632 WA

Hoflaan 5, 3632 BT

Mijndensed. 13 'Vano. Ridderhfd.

Mijnden' 3632 NT

Keizer Ottolaan 30, 3632 BW

Kerkstraat 8, 3632 EL

Dorpsstraat 82, 3632 AW

Oud Over 154, 3632 VH

Oud Over 88, 3632 VH

Rijksstraatweg 87, 3632 AA

Oud Over 39, 3632 VA

't Rond 13, 3632 BN

Oud Over 168, 3632 NV

Dorpsstraat 98, 3632 AW

Hoflaan 1, 3632 BT

Oud Over 5, 3632 VA

Vreelandseweg 25, 3632 ER

Dorpsstraat 77, 3632 AS

Oud Over 59, 3632 VB

Graaf Janlaan 2, 3632 CB

't Rond 9, 3632 BN

D.P. Koets
 Mw. W. v. Kralingen-Niekerk
 H. Kusters
 Drs A. Ledeboer
 D.C. v. Leeuwen Boomkamp
 J. Leicher
 Drs J. v.d. Meulen
 Mw. M.Meyer-van Loon
 Dr G.H. Mulder
 A.H.M. Mulder
 Drs E. Munnig Schmidt
 C.W. van Nie
 A.J.A.C. Nooteboom
 M.J.B. Popma
 Mw. Dra H.H. Pijzel-Dommissie
 Mw. H.L.M. Raadschelders-Wennink
 Mw.Dra G. Recter
 Drs A.H.J. Risseeuw
 A. Schras
 Mw. K.A.L. Schuckink Kool-Oudendal
 Mw. E. van Schijndel
 J.M. Sikking
 Mw. A.A. Smit-de Jongh
 Dr P.J. Sondaar
 Mw. A.A. Sondaar-Dobbelmann
 R.E. Spee
 Mw. A.A. Steffens
 Stichting Openbare Bibliotheek
 Stichting Culturele Raad
 Mw. A.G. Stolp
 Jhr Mr J.P.E. Teding van Berkhout
 Mw. G. Thijs-Mantel
 C.J.M. Thijssen
 B. Timmers
 W.G. Tober
 Mw. E. Vesseur-Murck Jansen
 Drs S.G. de Vries
 Mr A. Vrij
 A. Witmer
 Prof. Dr H.C. Zanen
Loenersloot
 Mr Z.M.F. Dingemans
 Mr Th. van Hilst
 Dr A.A.H. Meurs
 H.J. v.d. Meij
 Mw. M.F.M. bsse van Nagell-Martini Buys
 Wallenstein 55, 3632 WP
 Rijksstraatweg 130, 3632 AG
 't Rond 1, 3632 BN
 Dorpsstraat 4, 3632 AT
 Oud Over 154a, 3632 VH
 Oud Over 120, 3632 VC
 Vreelandseweg 8, 3632 EP
 Oud Over 108, 3632 VB
 Dorpsstraat 68, 3632 AV
 Rijksstraatweg 96, 3632 AD
 Rijksstraatweg 78, 3632 AD
 Driehovenlaan 38, 3632 BL
 'Vegtlust' Oud Over 3, 3632 VA
 Oud Over 48, 3632 VD
 Dorpsstraat 28, 3632 AT
 Doude v. Troostwijkplein 7, 3632 BC
 'Bij Dorp' Oud Over 8, 3632 VD
 Hoefijzer 56, 3632 WB
 Torenstraat 1, 3632 EK
 Rijksstraatweg 70, 3632 BZ
 Vreelandseweg, 3632 EP
 Rijksstraatweg 95, 3632 AA
 Dorpsstraat 62, 3632 AV
 Oud Over 33a, 3632 VA
 'Oud Over' Oud Over 33, 3632 VA
 Vreelandseweg 1, 3632 EP
 Oud Over 41, 3632 VA
 Postbus 47, 3632 ZR
 p/a Gemeentehuis
 Oud Over 93, 3632 VC
 Oud Over 1, 3632 VA
 Rijksstraatweg 75, 3632 AA
 't Rond 7, 3632 BN
 Dorpsstraat 63, 3632 AS
 Brugstraat 10, 3632 EH
 'Vegtlust' Oud Over 3, app. 5, 3632 VN
 Dorpsstraat 40, 3632 AV
 't Rond 5, 3632 BN
 Dorpsstraat 102d, 3632 AW
 Vreelandseweg 23, 3632 ER
 'Geynzicht', Rijksstraatweg 206, 3634 AN
 Voorburgstraat 23, 3634 AV
 Slotlaan 9, 3634 AP
 Stichtsestraat 5, 3634 AR
 Kasteel Loenersloot, 3634 AC

G.A. Oorschot
J. Prins
Drs J.H.W. Veenstra
Loosdrecht
H. Aalberts
J.G. Boeschoten
Ph. Burggraaf
Ir H.G. de Cock
Mw. E. Haselen
Historische Kring Loosdrecht
Mw. M.M.Th. Hoenen-van Beers
Dr C.H.F. Simons
J.M.L. Trouw
Mw. G.J. Uittenbos
W. ter Veld
Maarsssen
J. Agterberg
Mr W. Beerman
J.H.W. van Bemmelen
B.O. van den Berg
Mw. W.E.E. Bernt-Scheffer
A. Bohnenn
J.E. Brinkhof
Ir R.A. Brzesowsky
Drs S.W.G. de Clercq
Dr J. Cosijn
A.R.A. Croiset van Uchelen
Mw. A. Crone-Kegel
Mw. E.M. D'Hondt
Mw. M. van Dam-Smallenbroek
H.J. Dollekamp
Gemeente Maarssen
Genootschap Belle de Zuylen
S. Haisma
Mw. C.A.A. Hamminga
Mr R. Hamminga
L. Heus
M. van Heijningen
G. van Heusden
Mw. B.C.J. Hiemstra-van Roon
Historische Kring Maarssen
Mr Z.O.H.M. baron v. Hövell tot
Westerliër
Mw J.H.M. Kamp-Schweers
P. van Kerkvoort
G.K. van der Klis

Rijksstraatweg 52, 3634 AC
Nesciolaantje 2, 3634 AA
Rijksstraatweg 228, 3634 AN

Rembrandtlaan 1, 1231 AR
Hotel 'De Driesprong' Veendijk 1, 1231 PB
Veendijk 4, 1231 PB
Nw. Loosdrechtsedijk 175, 1231 KS
Nootweg 10, 1231 CT
Van Mijndenlaan 39 1231 XB
Rading 18, 1231 KA
Rading 4, 1231 KA
v.d. Helstlaan 5, 1231 AL
Horndijk 4b, 1231 NV
Nw. Loosdrechtsedijk 302, 1231 LJ

Breedstraat 6, 3603 BA
Schippergracht 8, 3603 BC
Kuyperstraat 29, 3601 VE
Wilhelminaweg 1a, 3603 CR
Straatweg 3, 3604 BN
'Vechtoever' Diependaalsedijk 33, 3601 BJ
Machinekade 6, 3601 AS
Reigerskamp 382, 3607 HW
Straatweg 17, 3603 CV
Straatweg 17b, 3603 CV
v. Houtenstraat 16, 3601 XJ
Herengracht 21, 3601 AN
Zandweg 36, 3601 AE
Langegracht 30, 3601 AJ
J. Catsstraat 17, 3601 SJ
Diependaalsedijk, 3601 GL
Straatweg 17b, 3603 CV
Stationsweg 5, 3603 ED
Duivenkamp 753, 3607 WH
Duivenkamp 753, 3607 WH
Thorbeckelaan 8, 3601 BM
'Bolenstein' Bolensteinseweg 3, 3603 CP
'Zuylenveld' Oud Zuylen, 3611 AJ
Langegracht 22, 3601 AH
Postbus 90, 3600 AB

Zandweg 44, 3601 AE
Diependaalsedijk 52, 3601 GL
Dr. Plesmanlaan 350, 3601 DL
Diependaalsedijk 102, 3601 GN

S. Komdeur
Prof. Mr A. Korthals Altes
J. Kraayenhagen
Mw. M. Kraneveld-Lokker
Drs G.K.J. Kuiper
K. ter Laan
J.C. de Lang
J.J.C. Louet Feisser
Dr A.P. Messer
Drs B.C.J. de Mol
Mw. J.J. Onnes-van der Noordaa
Mw. A. Pennink
R. Pfeiffer
J. Plas
Drs H.J. Post
E.J. Rinsma
C. Rijsterborgh
G.M. Rijsterborgh-Bavinck
Prof. Dr. A. van Rossum
E. van Rossum
N. van Royen

Mw. S. Ruys
C. Saey
Mr Dr Th. E.E. van Schaik
J.N. Servaas
Stichting Openb. Bibliotheek
Stichting Openb. Bibliotheek
Maarssebroek
J.H. van Tongeren
Mw. A. v.d. Vlucht-de Groot
Y. Visser
C. de Vries
E. Vriesinga
D. v.d. Wal
Mw. C. Waller-Gunning
B.W. Wartena
Mw. P. Westenburg-de Groot
B.G. Wiegeraad
B.B. v.d. Woude
Mw. A. van Zelst-van Dalen
W. Zuidervaart
Mw. S.L. Zuurdeeg-Katz
Mw. G.A.J. Zwaardemaker-Job
W. Zweers

Straatweg 162a, 3603 CS
Herengracht 4, 3601 AL
Julianaweg 19, 3603 AP
Zandweg 34, 3601 AE
Zandweg 1,3602 AC
Herengracht 6, 3601 AL
Machinekade 9, 3601 AR
v. Heemskerklaan 52, 3603 GK
Kerkweg 9, 3603 CL
Herengracht 7, 3601 AL
W. Barendszlaan 19, 3603 GM
Herengracht 2, 3601 AL
Treubstraat 18, 3601 BX
Straatweg 23, 3601 XA
Zandweg 45, 3601 AE
Talmastraat 18, 3601 XA
Parkweg 41, 3603 AB
Europalaan 3, 3601 XR
Zandpad 24, 3601 NA
W. Barendszlaan 1, 3603 GM
'Beuk en Vecht',
Parkweg 61, 3603 AB
Schippergracht 8, 3603 BC
Schippergracht 9, 3603 BC
Raadhuisstraat 18, 3603 AW
Dr. Plesmanlaan 292, 3601 DJ
Postbus 101, 3600 AA

Bisonspoor 1161, 3605 KV
Duivenkamp 851, 3607 WG
Leeuwenhof 17, 3601 JS
Kuijperstraat 17, 3601 VE
R. d. Beerenbrouckstr. 18, 3601 CB
J. v. Heemskerklaan 14, 3603 GJ
Zandpad 30, 3601 NA
Herengracht 8, 3601 AL
Zandpad 29, 3601 NA
Kerkweg 23, 3603 CL
Lelystraat 20, 3601 BV
'Vredenhoef' Straatweg 33, 3603 CW
Diependaalsedijk 80, 3601 GM
Binnenweg 47, 3603 AE
Stationsweg 2, 3603 EE
Klokjeslaan 84, 3601 HG
Bloemstede 387, 3608 VD

Maarssebroek

C.H. Knaake

Maartensdijk

M. v.d. Berg

Maastricht

D.C. van Proosdij

Mijdrecht

G.H. van Walbeck

Naarden

J.F. Dudok van Heel

H. Poolman

Stichting 'Tussen Vecht en Eem'

Nederhorst den Berg

J.F.A. Baar

Prof. Dr D.P. Blok

F.H.B. Cladder

Dr Ir H. Spekreijse

Mw. M.A. Sprenger

A.A.A. Vendrig

Nieuwer ter Aa

Mw. A.A. Kuypers-Douma

Nieuwersluis

J.J. Beelen

J.A. Bergen

J.C. Braun

R.E.J. Bus

D.W. Doude van Troostwijk

L.W. Doude van Troostwijk

J.D. van Hasselt

J.C.T. van Hoeven

G.E.J. Huetink

A.J.A.M. Lisman

C.M. Oostveen

P.V.L. Ritmeester

Mw. C.M.S. v. Rooy

H.W.G. van Schaik

Mw. L. Simons-Smit

J.H. Stefels

Mw. I. Teijema

Nigtevecht

J.W. van de Linden

Nunhem

Mr J.J.S. Klerken

Fazantenkamp 721, 3607 DS

Egelskop 17, 3738 TY

Scharnerweg 41, 6224 JA

Dorpsstraat 23, 3641 EA

Valkeveenselaan 56a, 1411 GT

Kloosterstraat 20, 1411 RT

Turfpoortstraat 44, 1411 EH

Overmeerseweg 8, 1334 BC

Ankeveensepad 7, 1394 GW

Hinderdam 18, 1394 JB

Voorstraat 11, 1394 CS

Ankeveensepad 3, 1394 GW

Dammerweg 111, 1394 GT

Wilhelminastraat 3, 3626 AL

Zandpad 18, Sluys Nae, 3631 NK

Zandpad 29, 3631 NL

'Over Holland'

Rijksstraatweg 14, 3631 AC

Zandpad 29, 3631 NL

Rijksstraatweg 28, 3631 AC

'Sterreschans'

Rijksstraatweg 18, 3631 AC

Zandpad 32, 3631 NL

Rijksstraatweg 62, 3631 AD

Zandpad 1b, 3631 NK

'Vreeden Hoff'

Rijksstraatweg 53, 3631 AB

Rijksstraatweg 35, 3631 AA

Stationsweg 1, 3631 AJ

Rijksstraatweg 38, 3631 AC

Mijndensedijk 60, 3631 NP

Mijndensedijk 62, 3631 NP

'Rupelmonde' Rijksstraatweg 24, 3631 AC

Mijndensedijk 29, 3631 NN

Klompweg 58, 'Zwaanwijk', 1393 PM

St. Servaesweg 42a, 6083 AS

Oosterbeek
 Dr W.J. Doude van Troostwijk
Oud Zuilen
 R. Plomp
Reek
 M.F.M. van Scumeren
Reeuwijk
 Mr. O.B. Okkinga
Rhenen
 Mr.Th.Th.M.H. Bijleveld
Rijswijk Z.H.
 A.J. Crucq
Rotterdam
 Gemeente Bibliotheek
Schoorl
 Mw. E. du Croo Kampmeindert-v.d. Berg
Soest
 S.P. baron Bentinck
Tienhoven
 Mw. L.N. Beets-van Houten
 W.T. de Boer
 A. Hogenhout
 E.R. Huitzing

 C.P.J. Klap
 Drs Th.K.A. Liem
 Mw. A.M. van Lonkhuijzen-Meyer
 M. Remijnse
 Th. Schouten
Utrecht
 G.J. v.d. Berg
 Mw. A.M. Biegelaar-Boogaardt
 Centrale Bibliotheek Prov. Utr.
 H.A. Danklof
 Gemeente Archief
 Mw. W.J. van Gortel-ten Houten
 Mw. C.E. Hefting-Beerendonk
 Ir G.J. Jonker
 Dr E.B.J. Postma
 Rijksarchief
 Mw. E.Ch. van Sandick-Doude van Troostwijk
 C.J.Th. Schut
 A.J. v.d. Slikke
 F. de Soeten
 St. Openbare Bibliotheken
 Stichting de Utrechtse Molen

 Schelmseweg 22, 6861 WV

 Groeneweg 8, 3611 AT

 Mgr. Borretstraat 7, 5375 AA

 Rec 34, 2811 HE

 Utrechtsestraatweg 45, 3911 TW

 Sir W. Churchillaan 915, 2286 AB

 Hoogstraat 10, 3011 PV

 Laanweg 41, 1871 BK

 Vosseveldlaan 56, 3768 GN

 Nieuweweg 2, 3612 NR
 Laan van Niftarlake 22, 3612 BS
 Nieuweweg 5, 3612 AR
 woonark 'in het schip'
 Jachthaven Manten, 3612 AR
 Looydijk 7, 3612 BC
 Laan v. Niftarlake 81, 3612 BN
 Laan van Niftarlake 54a, 3612 BT
 Heuvellaan 10, 3612 BA
 Looydijk 81, 3612 BE

 Jansveld 13, 3512 BD
 Koningslaan 98, 3583 GR
 Postbus 18100, 3501 CC
 Nieuwegracht 67, 3512 LG
 A. Numankade 199, 3572 KW
 Koningslaan 109, 3583 GT
 Emmalaan 3, 3581 HL
 Troosterlaan 24, 3571 NM
 Stadionlaan 57, 3583 RD
 A. Numankade 201, 3572 KW
 van Hogendorpstraat 28, 3508 TH
 Chopinstraat 42, 3533 EN
 Emmalaan 42, 3533 EN
 Koningslaan 24, 3583 GE
 Postbus 80, 3500 AB
 Postbus 80300, 3508 TH

Stichtse Culturele Raad
Mw. M.D.M. Sturkenboom
Universiteitsbibliotheek
Vereniging Oud Utrecht
Mw. N.M. Volkers-Meyssen
Mw. Dra C.C.S. Wilmer

Veenendaal

F.A. Groen

Venray

Mw. B. Wijnen

Vinkeveen

Mw. A.M.J. Smilde

Dr J. de Vries

Vleuten

Jhr Mr A.R. Clifford Kocq van Breugel

J.J. Kool

Vogelenzang

G. Koopman

Voorschoten

H.M. van der Horn

Vreeland

Mw. G. Beelaerts van Blokland-Kalff

Mw. R.M.C. van den Berg-Tap

Mw. E.E. Brandes-de Lestrioux Hendrichs

F.H. Bruna

Mw. H.W.B. van Dranen-Aleven

Mw. W. de Gelder-de Ruiter

Mr J.E. Goldhoorn

Mw. M.H. Happee

C. Hoog Antink

J. Jongsma

S. Joosten

J. Kohnstamm

Mr J.A.H. Olde Loohuis

E. Roosegaarde Bisschop

Mw. M. Smit Sibinga

A. Sprenger-den Uijl

Mw. Dra C. Verhaar

J.H. Vrij

Mw. D.R. Wijnschenk

Waalre

Mw. A. Krijgsman-Spoor

Waardenburg

A.F. van Goelst Meijer

Wageningen

Mr J.D. v. Ketwich Verschuur

Mariaplaats 51, 3511 LM

Emmalaan 1, 3581 HL

Wittevrouwenstraat 9/11, 3512 CS

Alex. Numankade 199, 3572 KW

Koningslaan 118, 3583 GW

Takstraat 1, 3572 HZ

Lunenburg 30, 3904 JN

Kiosk 70, 5802 NS

Klijne Meer 15, 3645 WP

Baambrugse Zuwe 180, 3645 AL

Prof. Bronkhorstlaan 29, 3451 ER

't Zand 31, 3451 GP

Vogelenzangseweg 41a, 2114 BB

Vondelstraat 16, 2251 KH

Bergseweg 18, 3633 AK

p/a Boslaan 19, 3633 UZ

Voorstraat 7, 3633 BA

Nigtevechtseweg 48, 3633 XT

Otto v. Schonauwenstr. 1, 3633 CP

Boslaan 2, 3633 UZ

Singel 10, 3633 CR

De Vliet 8, 3633 EL

Lindengracht 31, 3632 EH

Klapstraat 13, 3633 BH

Sluisje 12, 3633 AC

Voorstraat 16, 3633 BB

Boterweg 44, 3633 ER

Duinkerken 12, 3633 EN

Ruiterstraat 13, 'Vreedenhoek' 3633 AV

Voorstraat 5, 3633 CN

Fl. van Boekhorststraat 5, 3633 CN

Vredelantstraat 71, 3633 EB

Duinkerken 11, 3633 EM

Hoge Duinlaan 18, 5582 KG

Kasteel Waardenburg,

Waalbandijk 13, 4181 AN

Bowlespark 25, 6701 DR

Weesp

Boekhandel De Ark
Mw. Dra H.J. Bodisco Massink-Jongejans
H. Brood
Gemeente Museum
R.H. Gerschtanowitz
G. Lindeboom
Openbare Bibliotheek
F.G. van Reijen
A. Stork
Mw. Dra A.J. Zondergeld-Hamer

Wilnis

H.W. van Soest

Woerden

Mw J.C.M. van Capel-Legúe
G.J. Wesseling

Zaltbommel

J. v.d. Walle

Zeist

Rijksdienst voor de Monumentenzorg
Zwolle

Mw. H.W. Schouwenaar

Zwitserland

A.H.R. Hoogezand

Engeland

J.N.W. Voorhoeve

Singapore 1646

L.J. Huisinga

Nieuwstad 28, 1381 CC
Dammerweg 5a, 1383 HT
Frans Halsstraat 44, 1382 VK
Nieuwstraat 41, 1382 VV
Horn 23, 1381 GZ
Waarschapsstraat 32, 1382 EJ
Postbus 5146, 1380 GC
Zeeburgstraat 37, 1382 BM
Utrechtseweg 59, 1381 GT
Herensingel 162, 1382 VV

Dorpstraat 59, 3648 AG

Rijnoord, Oostdam 12, 3441 EN
Gebr.v. Eijckstraat 4, 3443 VG

Kerkstraat 26, 5301 EJ

Broederplein 41, 3703 CD

Boomkensdiep 13, 8032 XZ

Chalet Ariane, Hohlen 918,
3802 Waldegg

10 Thornbury Court 36-38
Chepstow Villas London W11 ZRE

Bayshore Park, Aquamarine Tower 21-03

Financieel overzicht (1985) 1986

Inkomsten:

	(1985)	1986
Saldo voorgaand jaar.....	f 6.122,32	f 8.644,18
Contributies voorgaand jaar.....	225,--	625,--
Contributies volgend jaar.....	100,--	225,--
Reservering jaarboekje.....	8.500,--	8.500,--
Verkoop oude jaarboekjes.....	1.740,--	255,25
Contributies.....	11.025,--	11.760,--
Renten.....	261,60	296,93
Excursies en lezingen.....	3.263,--	5.551,35
Ontvangen bijdr. expositie jubileumjaar 1987	--,--	4.500,--
Ontvangen vooruitbet. jubileum-servies ...	--,--	100,--
Totaal	<u>31.236,92</u>	<u>40.457,71</u>

Uitgaven:

Excursies en lezingen.....	3.516,55	4.606,45
Jaarboekjes drukken.....	7.003,50	8.299,46
Jaarboekjes verzenden.....	810,10	708,80
Kosten artikelen jaarboekjes.....	547,40	--,--
Contributie Stichting "De Utrechtse Molens".....	50,--	50,--
Contributie "Commissie voor de Vecht" ..	100,--*	50,--
Kamer van Koophandel.....	60,--	60,--
Receptiekosten.....	401,12	705,97 °
Secretariaatskosten.....	1.504,07**	833,75
Aanschaffing ten behoeve van Bibliotheek	--,--	615,76
Restitutie/Kosten expositie jubileumjaar 1987	--,--	544,--
Overboeking contributie volgend jaar.....	100,--	225,--
Overboeking reservering jaarboekje.....	8.500,--	9.500,--
Totaal	<u>22.592,74</u>	<u>26.199,19</u>
Saldo positief per 31-12-(1985) 1986	8.644,18	14.258,52 ^{oo}

* inclusief 50,-- over 1984

** inclusief 511,96 invoering ledenbestand in computer

° inclusief 343,22 aanschaf kledingrek

^{oo} inclusief saldo reservering jubileumexpositie 1987 ad f 3.956,-- en vooruitont-
vangen betaling jubileumservies ad. f 100,--.

Opgemaakt te Baambrugge, 17 januari 1987

De penningmeester
H.C.M. Hoppenbrouwers

Jaaroverzicht 1986

Het was een gelukkige gedachte de heer en mevrouw Geuze te vragen of wij op 11 januari op Bijdorp te Loenen de Nieuwjaarsreceptie mochten houden. Want er kwam een groot aantal leden van hun gastvrijheid gebruik maken om bestuur en elkaar gelukkig nieuwjaar te wensen op die mooie koude dag.

Als voorproef op de lente nam de heer Bakker van Natuurmonumenten ons op 18 februari in het tuinhuis van Rupelmonde bij de hand door de Vechtstreek om Stinse planten te leren kennen. Zijn boek over dat onderwerp vond gretig aftrek.

Een maand nadien op 15 maart trof een 25-tal leden elkaar voor Kasteel Nederhorst waar de heer Jonker ons zijn verschillende verzamelingen liet zien op zijn gebruikelijk enthousiaste wijze.

24 april ondervond het Genootschap de gastvrijheid van de gemeente Maarssen waar op Goudestein de heer Gary Schwartz ons het verband tussen Rembrandt en de Vechtstreek duidelijk maakte.

De jaarvergadering bracht een 50-tal leden naar de Kampioen te Nieuwerluis op 14 mei. Na afloop daarvan hielden onze leden Waller en Dudok van Heel een boeiend relaas met prachtige dia's over de Zuiderzee havens zoals Thijsse die zag zestig jaar geleden en zoals die zich nu nog vertonen.

Na de zomer ontmoetten ruim veertig leden elkaar in Dordrecht in het Stations-restaurant op 19 september voor de jaar-excursie. Twee dagen daarvoor hadden de deelnemers een inleiding met dia's genoten door de oud stadsbouwmeester Van den Berg. Zijn vrouw en hij waren onze gidsen door het mooie oude Dordrecht en hadden ook de vaartocht op de Merwede georganiseerd. Vooral het bezoek aan het gerestaureerde 16e eeuwse raadhuis is apart het memoreren waard.

De evenementencommissie gunde ons geen rust want 22 oktober bevonden wij ons alweer in het paviljoen van Queekhoven door bemiddeling van mevrouw Van Zadelhoff. Wij luisterden naar de heel Tulleners en keken naar zijn dia's van dubbele grachtenhuizen in Amsterdam. Vele vergelijkingen met de Vechtbuitens drongen zich op.

Onovertroffen is de gastvrijheid die wij regelmatig mogen ontvangen op VreedenHoff waar op 13 november Mevrouw Jellema ons de wereld van de griekse mythologie binnenvoerde. Men moest tot in de gang zitten zo groot was de belangstelling.

Als bijna vaste jaarafsluiting werd op 12 december weer een bezoek gebracht aan de Six collectie te Amsterdam. Het aantal was dit keer aan de magere kant zodat wij aannemen dat alle belangstellenden nu aan de beurt geweest zijn en dat het beter is enige jaren te wachten met verdere bezoeken.

Ondertussen was de tentoonstellingscommissie, die samenvalt grotendeels met de evenementencommissie, al hard aan het werk voor de lustrum tentoonstelling in 1987. Wij kunnen hen niet dankbaar genoeg zijn voor hun enthousiasme en inzet, zonder hen zou Niftarlake niet zo bloeien als het doet.

De voorzitter

Oproep: Voor de tentoonstelling - 8 juli tot 30 augustus dit jaar - hebben wij nog suppoosten voor de middagen nodig. Een ieder die zich één of meer dagen hiervoor beschikbaar zou willen houden verzoeken wij zich aan te melden bij het secretariaat, Herengracht 6 te Maarssen, tel. 03465 - 71921.

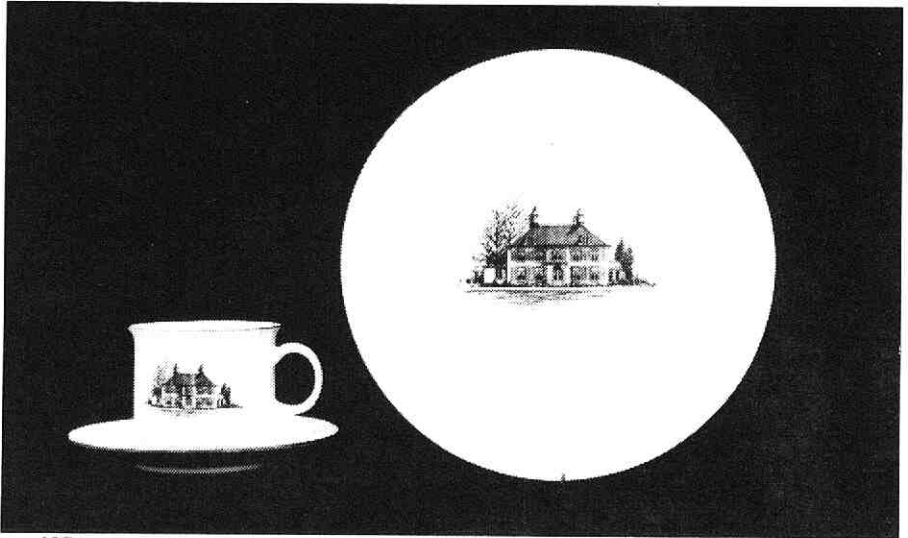
De tentoonstellingscommissie.

Mededeling:

Uitgeverij Heureka van ons lid F.H.B. Cladder stelt de leden van Niftarlake in de gelegenheid het boek 'De Vechtstreek' door M. Donkersloot met f 10,— korting aan te schaffen. Het boek bevat een groot aantal kaarten met beschrijvingen alle betrekking hebbend op onze streek.

Bestellen gaarne via het Genootschap bij het secretariaat.

Het Jubileumservies

Het hierbovenstaande servies, uitgevoerd in wit porselein met in steenrood een decoratie en langs de randen een fijn lijntje, is ontworpen voor ons Genootschap ter gelegenheid van haar 75-jarig bestaan.

Een set van zes koppen en schotels en een set van zes dessertbordjes zijn gedecoreerd met de afbeeldingen van:

Goudestein, Boom en Bosch, Nieuwerhoek (zie foto), kasteel Nederhorst, Zwaanwijk en het Muiderslot.

Een set koppen en schotels kost *f* 70,— en een set taartbordjes *f* 60,— de twee sets samen komen op *f* 120,—.

Inschrijving op dit met recht uniek te noemen servies gaarne bij het secretariaat, Herengracht 6 te Maarssen.

Diegenen, die reeds eerder inschreven zoals op de jaarvergadering behoeven niet weer in te schrijven.

Wij verwachten in september de bestelde serviezen te kunnen leveren. Deze kunnen dan worden afgehaald bij bestuursleden in hun verschillende woonplaatsen.

De Jubileumcommissie.